

VIGILIA

1974
július

7

REZEK ROMÁN:
Teilhard viszontagságai

ZELEY LÁSZLÓ:
A szeretet evolúciója

SURÁNYI DEZSŐ:
A kereszténység növényei

SZÉKELY LÁSZLÓ:
Katolikus néprajzi emlékek az
erdélyi századok hagyományaiban

RUZSA GYÖRGY:
Magyar Mózes

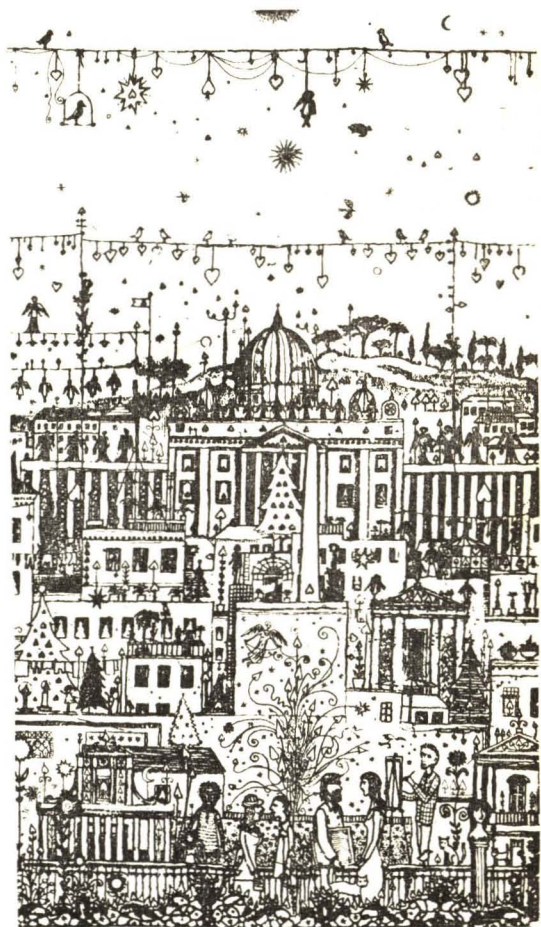
PAP KÁROLY:
Levél a Szerkesztőhöz

DOKUMENTUM
A chilei kereszténydemokraták
és a katonai puccs

RÓNAY GYÖRGY:
Arcképvázlat Keresztury Dezsőről

Keresztury Dezső, Hévízy Klára
és Major-Zala Lajos versei

KRITIKA
Kalandozás a magyar regény világá-
ban — Ferencsik János koncertje —
Szendrey-Karper László gitárestje —
A Csongor és Tünde a Bábszínházban
— Marsall László hangjátéka — Bu-
dapesti, miskolci és gyulai kiállítások

Római ünnep (részlet)
GROSS ARNOLD GRAFIKÁJA

BEZEK ROMÁN	Teilhard viszontagságai (Az emberi jelenség körül) —	433
ZELEY LÁSZLO	A szeretet evolúciója — — — — —	439
SURÁNYI DEZSŐ	A kereszténység növényei — — — — —	442
SZÉKELY LÁSZLO	Katolikus néprajzi emlékek az erdélyi evangélikus szászok hagyományaiban — — — — —	448
ZOLNAY LÁSZLO	A kisbényi mirákulum — — — — —	450
HEVIZY KLÁRA	Büntetés a jelenvaló-előttiért, Élő keresztre, Ragyo- gás, A fájdalom hangjai, Város (versek) — —	453, 481
RUZSA GYÖRGY	Magyar Mózes — — — — —	454
SIMÁNDI ÁGNES	Próféta, Visszatérni, Trisztán lázadása, Várakozás, Agnus Dei (versek) — — — — —	456
PETRÁNYI ILONA	Pap Károly visszaemlékezése pályakezdésére — —	457
PAP KÁROLY	Levél a Szerkesztőhöz — — — — —	459
MAJOR-ZALA LAJOS	A magát-eldobó ember (részletek egy versciklusból) —	472
HEGYI BÉLA	A catonville-i tanúságtétel — — — — —	477
BALÁSSY ZOLTÁN	Tájkép templommal (illusztráció) — — — — —	480
RÓNAY GYÖRGY	Arcképvázlat Keresztury Dezsőről — — — — —	482
KERESZTURY DEZSŐ	Beszélgetés, Alkony, Jókivánság (versek) — — —	483
TOTFALUSY ISTVÁN	Félreértések egy erény körül — — — — —	485

DOKUMENTUM

A chilei kereszténydemokraták és a katonai puccs (D. K.) — — — — —	473
---	-----

NAPLÓ

Jánosi Gyula: Teilhard és Giesswein — 486; *Siki Géza:* Könyvek között (Kalandozás a magyar regény világában) — 490; *Tóth Sándor—R. L.:* Zenei jegyzetek (Haydn Theresienmesse-je és Bruckner Te Deuma; Szendrey-Karper László gitár-estje; Lemezfigyelő) — 492; *Hegyi Béla:* Színházi krónika (A Csongor és Tünde a Bábszínházban) — 495; *Balássy László:* Rádió mellett (A hang új lehetőségei) — 497; *D. I.:* Képzőművészet (Budapesti, miskolci és gyulai kiállítások) — 499; *Tájékoztató* — 501; *Zsinatutáni értelmező kisszótár* — 502; *Idegen nyelvű tartalomjegyzék* 503.

Felelős szerkesztő: RÓNAY GYÖRGY

Felelős kiadó: VARKONYI IMRE

Laptulajdonos: *Actio Catholica*

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 188-098, 185-414. Postacím: 1364. Budapest, Pf. 111. Terjeszti, előfizetés és templomi árusítás: Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekk számla száma: OTP 37.343-VII. Haza: előfizetések külföldre: Posta Központi Hirlapiroda. Budapest, V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Budapest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 5.00 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850.) a Kultúra 024-7. sz. csekk számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 9,— Ft. Előfizetés: egy évre: 100,— Ft. félévre: 50,— Ft. negyedévre: 25,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921.

TEILHARD VISZONTAGSÁGAI (Az emberi jelenség körül)

Lassacskán regényhős lesz Teilhard de Chardin tudós és misztikus alakja. Az eddigi szépirodalmi próbálkozások ugyan még csak szenzációt kerestek (Morris West, William Peter Blatty stb.). De könnyen számíthatunk arra is, hogy egy szép napon ezzel a reklámmal jelenik meg és világsiker arat egy regény: „Az emberi jelenség rejtelméi”. Hasonló igényű cikkek — ha nem is regények — már szép számmal jelentek meg Teilhard ezer rétű (pedig csak az Egyetlen kutató) alakja körül. Nem akarom kedvét szegni a jövő egyetlen regényírójának sem. Azt is tudom, hogy — sajnos — manapság egyes történeti regények inkább mesevilágba röpítik olvasóikat. De hogy kissé józanabban olvassuk a Teilhard körül kavargó írásokat, szeretnék tallózni abban a sűrű rengetegben, amely legnagyobb írását, Az emberi jelenséget körülveszi. Ezért most nem arról fogok beszélni, hogy például a Revue Thomiste egyik utolsó száma „nagy embernek” nevezi ugyan Hegelt, Teilhard-t és Karl Rahner-t, mégis mindhármuk „szisztémáját” felületesnek — igen, felületesnek! — minősíti. Vagy hogy egy folyóirat Sao Paulóban „obsкуро”-nak, homályosnak, kétesen sötétnek mondja Teilhard halálát. Vagy hogy egy Rio de Janeiro-i újságíró mondja róla, hogy „ficsúrok közt mulatozva” halt meg.

Történeti dokumentumokat szeretnék ide hozni, levéltárak okmányait a nagyközönség asztalára tenni, hogy kezdjünk már — Uramisten, végre egyszer próbáljunk már! — tárgyilagosan szólni arról a Teilhard-ról, akinek élete — még a sok-sok kötetes Naplóiban is napnál világosabb, s főleg: sokkal egyszerűbb, mint azt fantaszták vagy ideológusok elképzelik.

Tehát most Az emberi jelenség köré csoportosítom a dokumentumokat. Leghíresebb könyvét csakugyan sok vita és szenvedés vette körül már akkor is, amikor még csak néhány barátja, meg a hivatalos cenzorai tudtak létezéséről. Csakugyan regénybe kívánczó, gigászi szellemi csata hőse bontakozik ki már ezekből a rideg szövegekből is.

Akik túlságosan nehéznek találták Az emberi jelenség magyar fordítását, meglepődve vehetik tudomásul, hogy Teilhard ezt írja több barátjának: „Lassan, ájtatos gondnal készítem Az Embert (ő így nevezte készülő könyvét), naponta egy-két oldalt írok, de megállás nélkül. Azt akarom, hogy olyan legyen ez a munkám, mint komoly, szép imádság.” Sejtette, hogy nem minden „imádság” talál meghallgatásra a cenzorok asztalán, mégis — 1940-ben, azonnal a megírás után — minden eszközt (diplomáciai aktatáskáját, Amerikán át utazó ismerőst) felhasználta a háborús forgatagban, hogy Kínából Rómába juttassa a gépelt szöveget. Sokat írt már az Emberről, két-három tanulmányának is ez a címe: Az emberi jelenség. De a könyvet, életének ezt a könyvét, nagyon-nagyon szeretete volna átmenteni a cenzúrán.

Itt fekszik előttem egy gépelt szöveg. Nem tudom, hányszor másolták le 1941 óta. De ma is olvashatom a margóján P. d'Quince-nek, Teilhard későbbi jezsuita előljárójának meggyőződését: „Ennek a teljesen tudományos (és kizárólagosan tudományos) könyvnek elvileg nem is kellene egyházi cenzúra alá esnie”.

„Elvileg”... De gyakorlatilag Teilhard is jól tudta, hogy revízióra kell küldenie ezt az írását is. Biztonság kedvéért könnyíteni szándékozott cenzorai munkáján, s ezért már 1941 februárjában ezt írta Pekingből Rómába:

„Elirányító magyarázat azok számára, akik szíveskednek majd revízió céljából olvasni ezt a könyvet.

Amint az Előszóban is megmagyarázom: ez a munka nem vallási és nem is filozófiai könyv. Szoros értelemben véve úgy írtam, mint geológiai vagy paleontológiai tanulmányt, s ezért — elgondolásom szerint — a Tudomány számára tudományos eredményt jelent: igyekeztem jobb rendbe állítani a Világra vonatkozó fizikai (természettudományos) ismereteinket — éppen azért, hogy az Ember számára a Biológiában véges-végig összefüggő helyet biztosítottam.

Ezért hát olvasóm ne csodálkozzék, hogy ezeken a lapokon, melyeket egy 'jelenség' tanulmányozására korlátoztam (éppen ez az erősségük), semmiféle elgondolás nem található a szellemnek és az anyagnak ontológiai természetéről, nem is

említek sehol egyetlen kinyilatkoztatott igazságot sem (Bukás, Megtestesülés, Teremtés...). Ezeket az igazságokat én nem tagadom, nem is felejtettem el, de szándékosan mellőztem, mert tudományos munkában nem lenne sem logikai, sem pszichológiai helyük.

Ez a mellőzés egyébként sem látszólagos. Mert ha (a Vatikáni Zsinat tanításiának megfelelően) racionális és tudományos utat követve, a személyes Isten létezésének csak megközelítő 'bizonyításához' jutok is el, azt viszont legalább remélem, hogy az itt kifejtett 'perspektívák olyan keretet és kedvező atmoszférát is adnak, hogy előkészítsék az olvasók szellemét a Kinyilatkoztatás várására és elismerésére (lásd az utolsó fejezetemet: 'A keresztény jelenségről').

Az ember eredetének igen kényes kérdésében: azt hiszem, sikerült igazolnom, hogy a ma feltárt tényeket ismerő ember elfogadja, hogy én végső pontjáig vittem azt, amit tudományosan mondani lehet a monogenezis érdekében. Sőt még azt is hiszem, hogy éppen az én javaslatom vonalán található olyan szép és nemes megoldás, amely egyszerre őrzi meg a kinyilatkoztatott dogma helyettesíthetetlen értékeit, meg az igazság tudományos igényeit is.

Ha mindennek ellenére kedvezőtlen lenne a revízió ítélete, legalább azt szeretném, hogy segítsenek megtalálnom azokat az eszközöket, amelyekkel kijavíthatom és használhatom ezt a könyvet. Húszéves tapasztalatból tudom (s elég, ha valaki csak végiglapozza azoknak a könyveknek egyre nagyobb listáját, melyeket az utóbbi években az Emberről közzétettek, s máris meggyőződik), hogy a könyvemben kifejtett szempontokban van valami, amit várnak a keresztények, meg a jószándékú hitetlenek is. Ezt a 'bizonyos valamit' Isten nagyobb dicsőségére kibontakoztatni kellene, nem pedig elveszni hagyni. — Peking, 1941 február."

Azt a „bizonyos valamit” húsz hónapos cenzori munka során sem találták meg jezsuita bírálói. Latin szövegben, 1942. október 26-i dátummal, ezt a választ kapta Teilhard:

„Bár a szerző sokféle kiválóságát nem tudom nem csodálni, mégis úgy döntök, hogy ezt a művet nem lehet közzétenni”. — Az „általános kifogások” ezek voltak: „Ez az írás valamiféle keveréke a tudománynak, a filozófiának, a teológiának, meg a költészetnek; hamis eszméket és helyrehozhatatlan zavart teremtené főleg a skolasztikát tanuló fiatal papok fejében; nem igaz, hogy a jelenségek körén belül marad, hiszen ontológiába és hitbe vágó kérdéseket is lépten-nyomon előhoz; nem adott elegendő magyarázatot a teremtésre, az élet eredetére vonatkozóan.” — Hogy aztán a részleteket mennyire értette meg a jezsuita cenzor (ki volt?), azt jól mutatják „a részletekre vonatkozó kifogásai”, melyeket ilyen stílusban írt: „Mesélni akar, vagy idealista szisztéma rejlik a szemléletmódja mögött? — A Föld valami szerencsés véletlen során született? Hát akkor ami csak van a földön, az mind merő véletlenből született? — Nem mondaná meg nekünk a szerző, vajon az első kis intelligens létező milyen mértékben volt annak tudatában, hogy mi történt vele? — A 'filétikus gyermekség' hogyan hozható összhangba az őszülők történetével? — Amit az Ómega-pontról mond, nemigen meggyőző. — Szépen ír az ember transzcendenciájáról, állításai közül többet át is lehet tenni a skolasztikus filozófia nyelvére; de ez mégsem változtatja meg általános ítéletünket: sok tétele megtalálható Édouard Le Roy könyvében, amely már a tiltott könyvek jegyzékére került.”

Még nem volt vége a második világháborúnak, Teilhard Kínából nem mozdulhatott a világpolitikai helyzet miatt; de — valószínűleg barátai közbenjárására — 1944. március 23-i dátummal újabb recenziót kapott Rómából Az emberi jelenségről:

„Miatán gondosan áttanulmányoztam, nem tartom nyomdába adhatónak” — mondja ez a recenzió is. A kifogások pedig szaporodnak, bonyolódnak. Hadd idézzek néhányat a szövegtengerükből: „A szerző eleget akar tenni a 'materialista minimizmus' híveinek; teljes szívvel-lélekkel vallja az egyetemes evolucionizmust; szinte szegyenkezve beszél finalizmusról; elveti a monofiletizmust, mint tudományal ellenkezőt; amit természetfölöttinek nevez, az nem más, mint a természet kibontakozása.” — Ha aztán „a Szerző tudni óhajtja, hogy mit kellene csinálnia, hogy munkája kiadásra kerülhessen?” — különös keveréket ajánl a cenzor: „Világosan mutakozzék meg az evolúciónak Istentől rendezése és finalitása” — s ugyanakkor: „Ha lát valamit biológiában meg paleontológiában, hát maradjon is meg az ilyen látás területén”. — Hogy a cenzor a hosszú-hosszú részletes elemzés során sem ért egyet a szerzővel, ezt az aprólékos kritika egyik címe jól mutatja: „A

könyv lapjain véges-végig megmarad valami kétértelműség". — Aztán kétszer is újra figyelmezteti Teilhard-t, hogy „a részletek sem különböznek Le Roy elgondolásától, pedig azt az egyház már elítélte”, mert „az ilyen látásmód s ezek a szempontok igen-igen határozatlanok és veszélyesek”.

Ismét elmúlt három év, Teilhard Kínából visszakerült az ő szeretett Párizsába, sok-sok írásában és előadásában magyarázta világgépét — élőknek és halandóknak... Aztán Az emberi jelenség Bevezetése elé még Figyelmeztetőt is írt (Párizs, 1947 március), amelyben szinte kiáltja, hogy „a megfelelő helyeken jeleztem azokat a vágásokat, határvonalakat, melyeket a filozófiai és a vallási gondolkodás jogosan megkívánhat a maga továbbjutó lépései során és magasabbrendű elvei alapján... De az én 'Hüperfizikám' még nem Metafizika." Hosszú Utószót is told könyvéhez, megmagyarázva — még egyszer és nem utoljára — Az emberi jelenség lényegét.

Közben Teilhard egyik régebbi írása (Hogyan hiszek, 1934) eljutott a dominikánus P. Garrigou-Lagrange-hoz. Ezt a nagyszerű eszmélődését még a karmelita Bruno de Solages kérésére — és meglegedésére — írta Teilhard. De mert Garrigou-Lagrange egészen másképp látta a helyzetet, ezért az Angelicum folyóirat egyik 1946-os számában (23. szám. 135-136. lk.) így kiált fel: „Merre tart az új teológia?” — s azt véli, hogy bizony „szkepticizmus, fantazmagória és eretnokség felé tart... Teilhard olyan biológiai szempontot fogad el, amelyet a legfantasztikusabb agytekervényekkel told meg s ezek a hegeli evolucionizmusra emlékeztetnek”. Teilhard válasza (mindössze, egyetlen gépelt lap) bizonyára el is jutott Garrigou-Lagrange-hoz:

„A Főtisztelendő Páter teljesen félreérti az én Hogyan hiszek című írásomat, amelyet csak kis baráti kör számára írtam. Nem látja meg, hogy az a tanulmányom éppen előkészíti és alátámasztja a természetfölötti igazsághoz, a kinyilatkoztatott igazsághoz való odatapadást... S hogyan lehet az én szájamba adni azt a mondatot, hogy „a szellem világa szinte természetszerűen fejlődik a természetfölötti rend felé”? Nem mondtam, egyetlen írásomban sem szuggeráltam ehhez hasonlót sem... Háttha abból származik a tévedés, hogy az én fenomenológiámat jogtalanul teszik át teológiai síkra?...” — és Teilhard keservesen írja a negyedik válaszpontra végére: „Csak ennyit akarok mondani”.

Ismét eltelik egy jó hosszú év. Teilhard tovább hirdeti világgépét, szaktudományos írásait szabadon közölheti, más írásait egyre ritkábban engedik nagyközönség elé. Amikor pedig minden józan ember már érzi, látja, hogy végleg tisztázni kell Teilhard helyzetét, ő a biztonság kedvéért a jezsuita Generálishoz, mint legfőbb előjárójához ír levelet (P. Janssenshez, 1948. október 7.), hogy előkészítse, világos alapokra építse a római találkozást. Levele az „új-humanistának” hitvallása:

„Szeretném közölni, hogy magatartásom és aktivitásom alapjaként, negyven év óta egyre növekszik bennem ez a hármass meggyőződés:

- 1.) Most léptünk a neo-humanizmus egyik korszakába s ezt az jellemzi, hogy sejtjük, sőt evidensen látjuk, hogy az Ember még távolról sem fejezte be növekedésének biológiai pályáját.
- 2.) Látszólagos konfliktus van a neo-humanizmus és a Kereszténység „klasszikus” megfogalmazási formája között; ebből az összecsapásból származik minden jelenlegi vallási nyugtalanság.
- 3.) Világunk homályosan várja azt a szintézist „Jézus Krisztusban”, amely a hagyományos Kereszténységnek fölfelé szálló ereje és a modern új-humanizmusnak előrelendítő ereje között létrejöhet.

Életem példájával akarom megmutatni, hogy a keresztény (sőt a szerzetes is) lehet (sőt logikusan kell is, hogy legyen) oly teljesen „emberi”, akárcsak a marxista, — sőt nála is jobban!” — S miután ismét leírta fenomenális látásmódjának (ő nevezí így) lényegét, így fejezi be: „...S itt — ahogyan Pégyú mondaná: sok kortársunk számára az egyházhhoz vivő „kapu” nyílik”.

Tíz nappal később ismét összefoglalja a lényegét:

„Lényeges megjegyzés Az emberi jelenségről (1948. október 17.)

Hogy helyesen értékeljük, mit mond és mit nem mond Az emberi jelenség, észre kell vennünk, hogy ez a könyv csak kezdeti lépéseit mutatja be egy olyan oscilláló (ide-odatekintve előrehaladó) „dialektikának”, amelynek állomásait így határozhatjuk meg:

- 1.) A fenomenális világ megfigyelése. Merőben tapasztalati megismerése egy ön-

magára göngyölgő mozgásnak ('evolúciónak'), amely a létezőket fokozatosan emeli szervesen egyre bonyolultabb, pszichésen pedig egyre központosítottabb fokra. — A Reflexióval (az Emberrel) megjelenik a visszafordíthatatlanságnak (a 'halhatatlanságnak') követelménye, amely — hogy folytatódjék az evolúció — posztulálja egy szilárdító (szuper-perszonális és részben transzcendens) központ létezését: az 'Ómegát'.

2.) Visszatekintés, az Ómegából kiindulva. Amikor elfogadjuk az Ómega létezését, szellemünk számára két dolog adódik: a.) Először is az, hogy az Evolúció főnről jövő vonzásként kell értelmeznünk, nem pedig mint egyszerűen immanens feszülést. b.) Aztán pedig az, hogy az Ómegából kiáradó, személyes és szabad természetű hatás (Kinyilatkoztatás) nemcsak lehetséges, de elvárható. — E látásmód fényében jelentős értéket kap a keresztény Tény (vagy jelenség).

3.) A kegyelemnek érzékennyé tevő hatására a keresztény Tényben felfogunk (elismerünk) Kinyilatkoztatást.

4.) A Kinyilatkoztatás fényében végleg kialakul az evolatív világgép, a Megtestesülés és Megváltás eszméjével.

Világosan láthatjuk, hogy könyvem a dialektikus folyamatnak csak az első és a második állomását adja, vagyis szorosan megmarad a Vatikáni Zsinat által elsőnek nevezett mozzanat területén (ami pedig Isten létezésének racionális bizonyítását jelenti). — Ami pedig magát a dialektikát illeti: észrevehetjük, hogy az nem más, mint a klasszikus apologetika, de (a modern látásmódnak megfelelően) át-téve sztatikus Világegyetemből — mozgó Világegyetembe, — Kozmoszból Kozmogenezisbe."

P. Janssens, a jezsuita Generális, Rómába hívja Teilhard-t, hogy töltsön ott egy-két hónapot, akkor majd alaposan megbeszélhetnek minden problémát. 1948 októberében Teilhard azzal a szándékkal van Rómában, hogy „tisztelettel, szeretettel, de határozottan tárja ki lelkét legfőbb előjárójának”. Mert ha sikerülne megegyeznie Az emberi jelenség ügyében, P. Janssens megengedné azt is — remélte Teilhard —, hogy elfogadja a párizsi Collège de France meghívását...

Elég elolvasnunk Az emberi jelenség újabb recenzióira írt választát s máris láthatjuk, hogy reménye elég optimista volt. Viszont hangja is egyre határozottabb — és egyre keserűbb:

„Először is azt szeretném barátilag megjegyezni revizoromnak, hogy sajátos metafizika alapján ítélt olyan kérdésekben is, amelyekben szabadok a filozófiai vélemények; nem érti meg pontosan a tudományok modern evolucionista perspektíváját, sem a lényegét, sem a követelményeit; egyáltalán nem következetes önmagával szemben, amikor (p. 7.) sajnálkozását fejezi ki, hogy Az emberi jelenségben nem beszélek Isten 'sajátos közbelépéséről' az Ember teremtésével kapcsolatban, s aztán hozzát teszi, 'hogy ezt a közbelépést 'talán nem is vehetjük észre a fenomenális síkon', — ami pedig pontosan az én álláspontom. — Mellékesen mondvá, és persze most nem szándékozva vitatkozni, egyáltalán nem fogadom el azt a könnyedén lekezelő (expéditive) és véglegesen ítélkező módszert, amellyel olyan írásaimmal bánt, melyeket sok más jó teológus elolvasott és nem tett ellenvetéseket. Azt elismerem, hogy egyes kifejezéseket helyre kell igazítanom (és Teilhard csatol s válasza mellé néhány ilyen jegyzetet). De arról már nem is beszélek, hogy a cenzor nagy hűhóval, de teljesen melléfog, amikor 'a személyes Világegyetemmel' kapcsolatban ítélkezik. Az angol 'personalistic' szó is mutatja, hogy nem olyan Világegyetemről van szó, amely egyetlen személyt alkotna, hanem személyes szövettű Világegyetemről, vagyis olyanról, amelyben a Személyi a lényeges. Egész tanulmányom ezt mutatja. — 1948. október 19."

„Barátilag szeretném megkérdezni cenzoromtól: vajon az, amit (p. 2.) mond a Világ 'repedt hangjáról' és 'mélybe süllyedt szobráról', nem érezteti-e az egyik eretnek szellemét? — Azt mindenesetre remélem, hogy a kéziratomhoz csatolt Függelékkel eleget tettem kérésének; itt, Rómában írtam ezt a Függelékét: Mi a Rossz helye és szerepe az evolatív világban? — A javításra szoruló részletet a javaslata szerint helyesbítettem. — 1948. október 28."

„Ugyanúgy a levegőben lógok, mint a római utam előtt — írja már Párizsból egyik barátjának. — Nem történt végleges döntés Az emberi jelenség ügyében. Most egy teológus ellenőrzi, vajon a javítások és kiegészítő szövegek, amelyeket Rómában csatoltam hozzá, helyesek-e. Ebben az új állapotában teljesen kiközösítőnek látom Az emberi jelenséget... Jól értse meg helyzetemet: a Generális azonnal megnyerte szívemet. Minden eddigi hűségemnél jobban ragaszkodom

Rendemhez és az Egyházhoz, egész lelkem mélyén. De éppen ezért kötődöm most még jobban a hivatásomhoz (ha szabad így mondanom): teljesen „humanizált” Krisztust kell hirdetnem, s következőképp: olyan Kereszténységet, amely a Teremtés minden remélhető kitérülésével serkenti az emberi lelket...”; s a levele végén „véletlenek véletlenjének” tekinti, hogy megkapja a kiadási engedélyt Az emberi jelenségre (Párizs, 1948. november 9.).

Még hétéves várakozás következett; nyugodtan nevezhetnénk „sperare contra spem” állapotnak: reménykedni — minden reménytelenség ellenére. Teilhard az egyik Napló-füzetének belső borítólapját firkálja tele ilyen kérdésekkel: „Ezeket a jegyzeteket csatoljam-e Az emberi jelenséghez?: miért Ómega — Isten helyett?; készítek-e Mutatót az én sajátos terminológiámról?; az evolutív Rossz és a katasztrofikus Rossz minőségileg különbözik?...”

Közben „jobb híreket” is kap Rómából, például ilyent: „X már kevésbé peszsimista Az emberi jelenség engedélyezése ügyében, mint volt júliusban. Bár Rómában hajlanak arra, hogy megkössék velem a fegyverszünetet, vagyis hogy — helyesebben mondva — „fölszabadítsanak”, mégis azt üzenik, hogy várják még. Közben befejeztem egy rövidebb (jobbhan megírt) tanulmányomat ugyanarról a témáról: Az emberi zoológiai csoport. Evolutív struktúra és evolutív irányok. Nem bírom elképzelni, hogy hol dughatná bele orrát a cenzúra, — talán csak azt kifogásolhatná, hogy látásmódomat teljesen fénybe borítja és átjárja az én „Hittem az Emberben”, amitől annyira féltének. P. d’Quince fogja eldönteni, vajon ennek az új írásomnak tónusa elég „tudományos”-e ahhoz, hogy ne kelljen római cenzornak küldenem.”

1954-re már alig-alig találni nyomot leveleiben Az emberi jelenségről. „Róma még mindig „nem-kívánatosnak” látja párizsi megjelenésemet. Arra sem kaptam engedélyt, hogy válaszoljak Jean Rostand-nak a Grasset-sorozatban megjelent könyvére: Mit hiszek én?... Már nem tudok sem nyugtalankodni, sem keseregni... Csak akkor érzem jól magam, ha „hüper-fizikusok” közt vagyok... De lehet, hogy bennem van a hiba... Csak — Istenem! — végre Róma se kételkedjék jószándékomban!”

Halála előtt nyolc hónappal, 1954 júniusában, Jacques Rueff kérésére még egyszer, de most már utoljára visszatekint Az emberi jelenség körül elszenvedett harcaira; de most már a jövő alkotja érdeklődése lényeges részét:

„Az emberi jelenség. Egy filozófiai-jogi-szépirodalmi „antropológiát” túlhaladva, miként alkothatjuk meg az Ember valódi Tudományát, vagyis egy antropodinamikát és antropogenezist?

Kiindulásul: kettős megállapítás:

1.) A tapasztalat számára az Ember (az Emberi) egyre inkább úgy mutatkozik, mint a Rendezett felé tartó „Világszövetanyag” végső fejlettségű, tehát igen-igen jellemző állapota.

2.) S ennek ellenére még mindig úgy kezelik ezt az Embert, mint valami félreeső világot, a Tudomány Világmindenségének mellékeseként (s nem meghosszabbodásaként).

Tehát arról van szó, hogy

a) az Emberit (az Ember-elemet és a szociális Embert) egy olyan egyetemes folyamatba kapcsoljuk, amely a Világegyetemnek egész tapasztalati Elrendeződését átfogja;

b) meghatározni, hogy mik a lehetséges meghosszabbodásai ennek a valami-féle „emberen-tüli” felé tartó folyamatnak;

c) fölfedezni és meghatározni ennek a mozgásnak energetikai körülményeit, föltételeit; ez magával hozza azt, hogy tudományosan újra gondoljuk át a következő sorozatot:

- azt a (mérhető) Energia-mennyiséget, melyet fölhasznál a Hominizáció;
- a hominizációs Energiának Elrendeződését;
- a hominizációs Energia (Elrendeződésének) Mozgósítását.

Összefoglalva: szükségünk van egy olyan általánosított Fizikára vagy Energetikára, amely képes magába szervezni egy Antropodinamikát és Antropogenezist.

NB. — Van már amerikai vállalkozás (John Stewart, P. Bridgman), amely Szociometriát akar megalkotni (az emberi Jelenségen végzett statisztikai szabályosságoknak matematikai kutatásával). Ezt a kísérleti munkát ki kellene egészíteni egy másik vállalkozással: megalkotni egy olyan Szociodinamikát, amely az emberi energiák mozgósításának és működésének föltételeit kutatná.

Gyakorlatilag: hasznos volna rendezni egy szigorúan zártkörű találkozót, amelyen olyan fizikusok, asztrofizikusok, kémikusok, biológusok és geológus-paleontológusok vennének részt, akik az emberi Jelenséggel foglalkoznak (1954 június)”.

„Megyek Feléje, aki eljön hozzám s magához ölel” — ezt írta leveleiben az a Teilhard, aki Az emberi jelenség útján (Az emberi jelenség kiadását meg nem érve) Jézustól várta a végső kegyelmet is, a jó halál kegyelmét. — „Uram, add, hogy jól fejezzem be!...” — imádkozta az öreg Teilhard, s könny szökött szemébe, amikor Az Isteni Erőter című fiatalkori könyvének (a szintén cenzorok kezén elakadt másik nagy írásának) idevágó részét újra imádkozta:

„Amikor testemen (és még inkább szellememben) jelentkezik majd a kopás a kor miatt; amikor kívülről rám szakad vagy bennem belülről megszületik a romlás, amely lebont vagy elszakít mindentől; abban a fájdalmas percben, amikor hirtelen ráébredek, hogy beteg vagyok, vagy hogy öreg lettem; s főleg abban az utolsó pillanatban, amikor érezni fogom, hogy énem kicsúszik ellenőrzésem alól s teljesen tehetetlenül fekszem az engem valamikor kialakító ismeretlen nagy erők kezében; mindezekben a sötét órákban, add nekem, Istenem, azt a megértést, hogy (ha elég nagy a hitem) fájdalmaim mélyén Te bogozod szét létem rostjait, hogy lényem velejébe hatolj és elvigy engem önmagadba... Uram energiája, ellenállhatatlan és élő Erő, kettőnk közül Te vagy a végtelenül erősebb, terád hátrul hát a szerep, hogy égess bele abba az egységbe, amelynek kettőnket összeforrasztania kell. Adj hát nekem valami még értékesebbet, mint a kegyelem, amiért Hozzád könyörögnék mind a híveid. Magadat add nekem, Jézus! Mert nem elég, hogy meghalok egyesülve. Taníts meg arra is, miként egyesülhetek *Veled* halálomban.”

„Szeretnék meghalni húsvét vasárnapján” — mondta Teilhard 1955. március 15-én, a francia konzulátus New York-i vacsoráján. S április 10-én, húsvét vasárnapján elvitte a halál... Nyolc nappal előtte még gyónt a lelkiatyjának, aki így emlékezett meg utolsó találkozójukról: „Olyan egyszerű szívvel tárta fel életét, akárcsak egy gyermek”. P. Leroy, Teilhard munkatársa (aki ma is folytatja genetikai kísérleteit Párizs mellett), így emlékezik vissza: „Egészségileg jól volt. Húsvét reggel misézett, részt vett a Szent Patrik katedrális ünnepi miséjén, megebédelt, egy kis pihenés után koncerten volt, aztán barátai hívták meg uzsonnára. „Milyen ragyogó ez a tavaszi délután” — mondta boldogan, amikor az asztalra tette teáscsészéjét... Hirtelen összeesett, akárcsak öreg tölgy, ha mélyen belé vág-nak. Az oda futó házigazdának aggódó szavára még kinyitotta szemét: „Hol vagyok? Mi történt? Megnyugtatták, hogy csak kis ájulás verte le. — „Igen — mondta nyugodtan —, érzem, látom, hogy ezúttal nagyon komoly a helyzet’...” (A francia „Maintenant je vois que c'est terrible” Teilhard megszokott stílusában fejezte ki, hogy „most aztán csakugyan itt a vég”... A „terrible” szót úgy használta máskor is, mint ahogy a fiatal magyarok szokták mondani: „Rém’ klassz”...)

A jezsuita novíciusok temetőjében talált nyugovóra, száz kilométerre New York mellett. Neve és két évszám került a sírjára. A zuhogó esőben csak rendtársa, P. Leroy kísérte utolsó emberi útjára. Koporsóján: két szál virág.

De hát akkor hogyan kerülhetett könyvpiacra Az emberi jelenség, pár hónappal Teilhard halála (1955. április 10.) után? Bölcs taktika eredményeként — ez az egyszerű válasz. Pedig ezt megvalósítani — nem volt mindennapos dolog. De hagyjuk beszélni a legilletékesebbet, Mlle Jeanne Mortier-t, aki ma is felelős a Teilhard-kéziratok kiadásáért s aki a párizsi Fondation Teilhard-nak meg a nemzetközi Teilhard-találkozóknak szíve-lelke:

— 1951. július 2-án a jezsuiták párizsi székházába mentem (15, rue Monsieur), hogy — szokás szerint — kapjak P. Teilhard-tól gépelésre szánt kéziratot. Mindjárt az ajtóban P. Jouve fogadott, az Études folyóirat akkori szerkesztője s ezzel a javaslattal állt előm:

— P. Teilhard holnap indul Transzvalba. Lehet, hogy onnan már nem fog visszatérni Párizsba. (P. Jouve már tudta a jezsuita előjárók döntését, hogy csak külön engedéllyel szabad majd Teilhard-nak Párizsba visszatérnie.) Kérje P. Teilhard-tól, hogy hivatalosan Önre testálja minden kéziratát. Ha ránk hagyná írásait, mi, jezsuiták — Teilhard halála után — nem publikálhatnánk...

— Megijedtem az ajánlattól. De aztán villámgyorsan elképzeltem a helyzetet: ha én nem vállalnám a felelősséget Teilhard írásaiért, halála után — zár alá kerülő írásaival együtt — pótolhatatlan életmű süllyedne semmibe, pedig egyházát és az egész Emberiséget szolgálhatná... Nem sokat habozhattam, mert P. Teilhard

máris érkezett. Nem tehettem mást, mint hogy elé tártam kérésemet... Teilhard — szokásos nyugodt tekintetével — rám nézett, s azonnal mondta: „Kérek szépen egy darab papírost” — s máris megírta „végrendeletét”, amelyet semmivel sem készített elő, hiszen írás közben kérte, hogy adjam meg azoknak a nevét, akik az én halálom után vállalják a felelősséget...

— De hát a jezsuitának szerzetesi fogadalma nem tiltotta azt, hogy Teilhard egy laikus személyre hagyja írásait? — kérdezheti bárki, mint ahogy már sokan megkérdezték. Cuénot válaszol, Teilhard egyik „discipulusa” és szakértője:

— Szerencse, hogy a jog mindent megenged, amit nem tilt kifejezetten. Nos hát, a szerzetesjog szakértői vitatkoznak azon, hogy vajon a szerzetes szegénységi fogadalom — a jezsuiták esetében — összekötődik-e az engedelmisségi fogadalommal, s hogy — ha a két fogadalom egymástól független — akkor a jezsuita hagyhatja-e örökségül az írásait, könyveit stb. egy kívülálló magánszemélyre. S mivel vannak egyházjogászok, akik pozitív választ adnak ezekre a kérdésekre (mivel közben a többiek vitatják), hát lehet követni a „valószínű véleményt”. Az biztos, hogy Teilhard is így látta a helyzetet s átérzte felelősségét. Képzelnék el azt az esetet, ha Teilhard írásai felett senki nem rendelkezett volna a halála után (s a jezsuiták elásták volna minden kéziratát). Hivatlan prókátorok össze-vissza publikálták volna az előadásairól készített jegyzeteket, kereskedelmi haszon reményében adták volna ki azokat a füzeteket, amelyeket a Bégouen testvérek elég szép számmal sokszorosítottak még Teilhard életében... Mlle Mortier viszont tökéletesen ismerte Teilhard kéziratait (ő gépelte őket, Teilhard kérésére), független volt minden szerzetesi engedelmisségi fogadalomtól, tehát túltette magát azon a leiraton is, amellyel a római Szent Officium — a párizsi érsekségen keresztül — meg akarta akadályozni, hogy a Seuil Kiadó elkezdje Teilhard írásainak kiadását, s mindmáig — százezres kiadásokkal — folytassa.

S ha P. Janssens azzal halt meg, hogy megvallotta: „Életem szomorú pontja az, hogy képtelen voltam Teilhard-t megérteni”, P. Arrupe, a mostani generális, első hivatalos lépéseként közölte nyilatkozatát: „Teilhard írásaiban sokkal több a pozitívum, mint a kifogásolható”. Az 1962-es Monitum pedig (amelyről részletesen írtunk a Vigília 1970 áprilisi számában) csak csökkentett egy 1957-es szigorú intézkedést.

Ilyen viszontagságos utakon került a világ, és most a magyarok kezébe is. Az emberi jelenség. Első kiadása (1968, P. Rezek Román fordításában) a bencés rendi előljáró tudtával jelent meg. A Gondolat Kiadó pedig 1974 elején adta ki (Bittei Lajos és Rónay György fordításában).

ZELEY LÁSZLÓ

A SZERETET EVOLÚCIÓJA

Teilhard de Chardin *Az emberi jelenség* című könyvéről

„Az emberek megcsodálják a hegyek magasságát, a tenger árját, a folyamok széles hátát, az óceán messzeségét és a pályát, ahol a csillagok járnak — és önmagukat elhagyják és önmagukon nem csodálkoznak.” — Augustinus, Hippo püspöke írta le ezeket a sorokat több mint másfélezer évvel ezelőtt, s nem véletlenül idézzük őt, az antik kereszténység utolsó, legnagyobb gondolkodóját, amikor Teilhard de Chardinról beszélünk. „Hogy az embernek megfelelő helyet biztosítsunk a természetben — vallja Teilhard —, ahhoz nem elegendő a rendszertan keretében valami kiegészítő rovatot nyitni, egy renddel vagy akár egy ággal többet jelezni. Az emberré válással járó anatómiai ugrás jelei csekélyek, mégis új kor kezdődik ezáltal. Új bőre nő a földnek. Több is ennél, megtalálja tulajdon lelkét.”

Augustinus-szal lezárult egy korszak a vallásfilozófia történetében, Teilhardal pedig elkezdődött valami, ami — átnyúlva másfélezer éven, a katolikus egyház által hivatalosan elfogadott tomizmuson, illetve neotomizmuson, a skolasztikus, dogmatikus gondolkodáson — ismét a platóni idealista dialektika módszerét választja. Amikor XII. Pius pápa a *Humani Generis* című enciklikájában elítélte a teil-

hard-i nézeteket; amikor az egyház megtiltja, hogy háború után hazájában telepedjék le és kiadják könyveit, mindezt a hivatalos egyház a neotomizmus nevében és védelmében tette.

Érdekes jelenségnek vagyunk tehát szemtanúi: a statikusabb dogmatikus Arisztotelész — Szent Tamás — neotomizmus vonallal szemben ismét a dialektikusabb, mozgékonyabb, a körülményekhez jobban alkalmazkodó Platón—Augustinus vonal kezd teret nyerni. Nem nehéz e mögött az ideológia mögött felismerni azt a valószínűságra ébredést, amely XXIII. János pápaságát jellemezte XII. Pius után: a megváltozott világ megváltozott történelmi viszonyaival való szembesülést. Teilhard esetében ez a szembesülés a biológia tudományának elismerését, az evolúció elfogadását és filozófiai alkalmazását jelentette. Ez az első és legfontosabb — mondhatnánk „kopernikuszi fordulata” a teilhard-i rendszernek, hiszen ő volt, aki a biblia teremtésméleteivel szembefordulva, a szaktudományok eredményeinek alkalmazásával megpróbált az egyház számára is elfogadható elméletet alkotni.

Nem véletlen, tehát, amikor a metafizikus tamási istenérvekkel szemben viszszanyúl Canterbury Anselm platóni ihletésű ún. ontológiai istenbizonyítékához, amely abból indul ki, hogy Isten a legtökéletesebb lény, tehát léteznie kell, mert ha nem létezne, nem lehetne a legtökéletesebb, ez pedig képtelenség. Teilhard az általa Omega pontnak nevezett fejlődési végcélről írja azt, „hogy az Omega mindenek fölélt vonzó lehessen, legfelső fokom jelenvalónak kell lennie”. Tehát a bizonyítási mechanizmus ontológiai: a fogalom létezéséből következtet a dolgok léteire. Am filozófiai tanai nemcsak a neotomizmussal állnak éles ellentétben, hanem egy dologban a XX. század minden jelentős polgári irányzatával is: ez pedig az emberi személyiséggel és a történelem perspektívájával kapcsolatos optimista álláspontja. „Teljes optimizmus vagy pesszimizmus — írja —, nincs középút, mivel a haladás természeténél fogva minden vagy semmi.” A modern kor nyugtalanságának, szkepszisének alapvető okát az a szorongató kérdés okozza — folytatja a gondolatokat, hogy van-e megfelelő kiútja a fejlődésnek. Erősíti ezt a nyugtalanságot a tér és idő végtelenségének felfedezése, annak tudata, hogy por-szem vagyunk a világmindenségben, és hogy egyelőre be vagyunk zárva a Föld gravitációs erejének szorító karjaiba. A természettudásokat, antropológusokat, jogászokat kárhóztatja, akik önmagában véve tanulmányozzák az embert, s ezért az ember parányi, sőt egyre parányibbá zsugorodó valami lett. Teilhard elveti ezt a szemléletet: „Az ember — állítja — nem a világ mozdulatlan központja, aminek oly sokáig hitte magát, hanem tengelye és iránytűje az evolúciónak: — mennyivel szebb ez így!” — jegyzi meg patetikusán. És itt játszik szerepet az evolucionista gondolkodás. Az evolúció Teilhard kezében az az Ariadné fonala, amelyre ráépíti egész rendszerét és amely arra alkalmas, hogy elvezesse a világot az Omega pontban való teljes feloldódáshoz és egyesüléshez. „Kezdetben teremti Isten az eget és a földet” — így szól Mózes első könyvének, a Genézisnek első mondata. „Kezdetben vala az anyag — állítja Teilhard merészen —, amely kezdetből fogva a komplexifikáció, a bonyolultabbá válás biológiai törvényének engedelmeskedik.” Am ez az anyag nemcsak külsővel, fizikai tulajdonságokkal rendelkezik, hanem belsővel, tudattal is. A kezdeti, mechanikus réteg alatt is van belső, hiszen az élet mindig előéletet feltételez. A materialisták hibája — véli —, hogy úgy beszélnek a dolgokról, mintha csupán külső tevékenységekből, viszonylatokból állna; a spiritalistáké ezzel szemben az, hogy konokul ragaszkodnak valamiféle magányos, belső szemlélethez. Az igazság valahol a kettő szintézisében van. De hogy hol ez az igazság, azt Teilhard sehol sem mondja ki világosan. Mintha maga is megtorpanna saját panteisztikus elképzelésének miszticizmusa előtt: a szellemmel átitatott anyag vagy az anyaggal átitatott szellem tulajdonságainak kifejtésekor megjegyzi, hogy tevékenységünk szellemi és anyagi arca élesen elkülönült, hogy hidat kell vernünk létünk fizikai és morális partjai közé, különben beleesünk valamelyik szélsőség hibájába. Hídként saját filozófiáját ajánlja, amelyben a két part szoros kapcsolatát anyag és szellem egymásba lényegülése jelenti. „A dolgok külseje és belseje kezdetben pontról pontra megfelel egymásnak, az egyikből áll lehetett menni a másikba” — írja önmagát igazolándó. Nem nehéz ebben a gondolatban felismerni a panteizmus kissé modernizált felfogását, melyre azért érdemes külön gondot fordítanunk, mert az evolúció mellett ez a második sarktétele (axiómája) Teilhard rendszerének.

Később két különböző energia hatása alá került az átszellemült anyag: az egyik a tangenciális, mely minden elemet vele azonos rendű elemhez köt, a másik

a radikális, amely ezt előbbre viszi, mind összetettebb állapot irányába. A szellemi fejlődés, melyet Teilhard meghatározónak tart, az utóbbinak, a radiális energiának köszönhető. Az első élő sejt megjelenésével megszületik a Bioszféra, a föld benépesül növényekkel és állatokkal, majd a törzspejlődés során, a szellem további összpontosulásának eredményeként, kiválik az ember az emberszabású emlősök közül. „Nesztelenül lép a világra, csak parányi alaktani ugrás választja el az állattól, ha külsejét, csontjait nézzük, de egyszersmind hihetetlen felfordulást okoz az élet szférájában” — írja szemléletesen Teilhard, aki maga is részese volt a sinantropus ősember csontjait felfedező expedíciónak 1928-ban.

Végtelen kicsiny külső növekedésre a belső megfordult, s úgyszólván a végtelenbe ugrott: megszületett a gondolat. Az emberben minden maradt, és minden új értelmet nyert. Mint zoológiai csoportban, minden egyidőben folytatódott: a nemi vonzódás a szaporodás törvényével; a létért való küzdelem hajlama a győzni akarással; a táplálkozás szüksége a megszerzés és elfogyasztás igényvelei — a lényeg azonban egy: a gondolkodás kapujában átalakulnak, humanizálódnak az ösztönök és új lehetőségekkel, színekkel és termékenységgel gazdagodva indulnak tovább. Hogy ez az út merre vezet? A történelem felé: az ősembertől, majd a maja, polinéz, kínai, indiai és egyiptomi civilizáció romjain át a szellem európai formájához. A modern földhöz — ahogy Teilhard nevezi —, a fejlődés felfedezéséhez, ahhoz a tudathoz, hogy „ebben a nagy játszmban mi vagyunk a játékosok és egyben a kártyák meg a tét is”. A jelen legnagyobb zsákutcáit még jól érzékeli: cinikus, durva elméletnek bélyegzi az individualizmust, mely polgári talajból fakad, és a fajok individualizmusát, a fajelméletet, azaz a fasizmust. Ám ezen a ponton túl egyre jobban a misztikus dialektika búvőkörébe kerül. A gondolat létrehozza majd a Nooszféra zárt rendszerét, amelyben minden elem önmagában látja, érzi, kívánja és szenved el ugyanazt, amit egyidejűleg mind a többi. A föld egyetlen gondolkodó takaróba burkolódik, s egyetlen gondolatszemsétt alkot, amely a személyes világegyetem felé mutat. A nooszféra meghosszabbítása pedig egy magasabbrendű személyi Omega pontban fut össze, amelynek attribútumai az autonómia, az aktualitás, a visszafordíthatatlanság és a transzcendencia. A teilhard-i evolúció, helyesebben pánevolucionizmus tehát transzcendenciába torkollik. És Teilhard itt felel az alapkérdésre: mi okozza az evolúcióban megnyilvánuló állandó fejlődést?! A szeretet-energia, amely nem az ember sajátja, hanem az élet egyetemes tulajdonsága, s ezért áthatja mindazokat a formákat, melyeket a szervezett anyag egymás után magára ölt. S itt bukkan elő újra Platón, aki szerinte „már megérezte ezt, és örökérvényűen fejtette ki dialógusaiban”. A szeretet erővel a világ részecskéi keresik egymást, hogy célhoz érjen a világ.

A filozófia átcsap a költészetbe, a realitás talajáról a hiposztatizált evolúció csálka Ariadné-fonalán a képzelet birodalmába jut az olvasó. Isten képe feltűnik az Omega pontban és világossá válik, hogy egy fordított deizmus rejlik a gondolatrendszerben, ahol is Isten nem a beindító, hanem a végső mozgató, a vonzó mozgató szerepét tölti be. A szeretet abszolút hatalmával és a felsőrendű élet ígéréssel vonzza maga felé a személyivé váló világegyetemet. Az emberiséget a szétesni akaró anyagi valóságból a szellem összetartó ereje vezeti az isteni Omega pont hívogató tökéletessége felé. Teilhard misztikus, dialektikus jellegű idealizmusa ebben az Omega pontban éri el beteljesedését. Filozófiájának legnagyobb erénye, evolucionizmusa így válik alapvető tévedésének forrásává. A bibliai teremtésmélete ellentétes az evolúción alapuló világmagyarázattal. Ám a biológiai mozgásforma ad abszurdum vitele s kiterjesztése az élettelen anyag, majd a társadalom törvényeire — egyfajta misztikus dialektikát eredményez, idealista alapon. Az anyag, természet, társadalom szféráinak vizsgálatakor alkalmazott panteisztikus alapállás a Nooszféra birodalmában fokozatosan leveti az anyagságot, és az Omega ponthoz közeledve egyre tisztább szellemiségben ragyog, mint a platóni ideák, vagy a hegeli abszolút szellem.

Teilhard de Chardin fő művét, *Az emberi jelenséget* nemrég jelentette meg a Gondolat Kiadó Bittai Lajos és Rónay György fordításában. Egy olyan idealista gondolkodót ismerünk meg a műből, aki a XX. század pesszimista, polgári filozófusai közül kitűnik optimizmusával, rendszeralkotó készségével és dialektikus gondolkodásával; s ezek az erényei — minden tévedése ellenére — tanulmányozásra érdemessé teszik őt számunkra — marxisták számára is.

A KERESZTÉNYSÉG NÖVÉNYEI

JÉZUS ÉLETÉVEL KAPCSOLATOS NÖVÉNYEK Az emberi létszükséglet ki-elégítésének, vagyis a táplálkozásnak a „kulcsnövénye”: a *gabona*. Száraz éghajlati adottságok mellett, mint amilyen Palesztina is, kiemelkedően fontos a kenyér (búza, árpa, köles) biztosítása. Jelentőségénél fogva alkalmas, hogy Jézus tanításaiban említse, beszéljen róla. Így beteljesedik a próféta jóvendőlése: „Példabeszédre nyitom ajkaimat: Hirdetem, mi rejtve volt a világ teremtésétől fogva” (Mt 13,35); példa-beszéd a magvetőről (Mt 13,3-9; 18-23 és Lk 8,4-15), a vetés növekedéséről (Mk 4,26-29), amelyben felléphet a gabona legkomiszabb gyomjainak egyike a konkoly (Mt 13,24-43). Szintén jelképes maga az aratás: „Az aratnivaló sok, de a munka kevés. Kérjétek az aratás urát, küldjön munkásokat aratásába” (Lk 10,2). „Az arató már most megkapja bérét és egybegyűjti a termést az örök életre, hogy együtt örüljön a vető az aratóval” (Jn 4,36); vagy kalászszedés szombaton (Mt 12,1-8; Mk 2,23-28 és Lk 6,1-5).

A kenyértészta „lényege” a kovász, anélkül nem képes megkelni — ezzel Jézus a Mennyeket teszi érzékletessé (Mt 13,33). Az ember kívánja a táplálékot, az éhség türelmetlenné teszi az embert: Betszaida város közelében megmutatta Krisztus hatalmát a népnek: a csodálatos kenyérszaporítás után mindenki jóllakik az árpakenyerekből. — A kereszténység legnagyobb misztériuma, az Oltáriszentség alapítása is kapcsolatban van a kenyérral: Étkezés közben Jézus kenyeret vett a kezébe, megáldotta, megtörte és ezekkel a szavakkal adta tanítványainak: „Vegyétek, egyétek, ez az én testem”. Azután fogta a kelyhet, hálát adott és ezekkel a szavakkal adta nekik: „Igyatok ebből mindnyájan, mert ez az én vérem, az (új) szövetség, amelyet sokakért kiontok a bűnök bocsánatára” (Mt 26,26-28; továbbá Mk 14,22-25, Lk 22,19-23; 1 Kor 10,16.17.21 és 11,23-30).

A másik legfontosabb növény a *szőlő*: „Én vagyok az igazi szőlőtő, Atyám a szőlőműves. Minden szőlővesszőt, mely nem hoz gyümölcsöt bennem, lemetsz rólam, a gyümölcsözőt pedig megtisztítja, hogy még többet teremjen... Én vagyok a szőlőtő, ti a szőlővesszők. Aki bennem marad és én őbenne, az bő termést hoz... Aki nem marad bennem, azt kivetik, mint a szőlővesszőt, és elszárad. Összeszedik, tűzre vetik és elég” (Jn 15,1-6). Három evangélista is ír a gonosz szőlőművcsről, amely mögött igen komoly erkölcsi példázat húzódik meg.

Talált Jézus a *fügefában* is olyan tulajdonságokat, melyet felhasználhatott tanításainak jobb, világosabb kifejtésére. „Vegyétek példát a fügefáról: amikor ága már gyöngé és levelet hajt, tudjátok, hogy közel van a nyár” (Mt 24,32; Mk 13,28-32), vagy a könyörületes vincellér, ki próbálja megmenteni a fügefát (Lk 13,6-9). Jézus meg is átkoz egy fügefát, mert rajta csak levelek vannak, tehát értéktelen (Mt 21,18-22; Mk 11,12-14.20-26; Lk 21,29-33). — Még egy növényről esik szó a példabeszédekben, ez a *mustár*, melynek a magja igen kicsi, de megnőve a növény akkora, hogy a madarak is fészket raknak ágai közé (Mt 13,31-32).

Virágvasárnap a *Pálmák Ünnepe*, amikor Jézus a királyok győztes jelvényével-jelvényén végigvonult Jeruzsálemben (Mt 21,8-9; Mk 11,8-10 és Jn 12,12-13). Erre emlékeznek minden évben húsvét előtt a keresztények, Európában a pálma helyett *fűzfabarkát* szentelnek. — Egykor az események tragikus fordulatot vettek: Júdás elárulta Mesterét és Jézust a Tanács elé idézik, tövissel megkoronázzák (Mt 27,29; Mk 15,15-18; Jn 19,2) — ez a Paliurus spina-christi növény, hatalmas pálhatóvises ágaiból font koszorú lehetett a *Krisztustövis*. Devecseri Gábor nagyon szép verset írt róla:

*A szenvedésre emlékeztek.
A szenvedésben lesz még részetek
— mint volt is —, de én az Ó tövisével,
mely ágaimtól szívetekig ér el,
azt hirdetem, hogy igyekezzetek
szeliddé tenni próbált szívetek,
ti emberek kezétől szenvedő
és embert szenvedtető emberek.
És irgalmasabb lesz majd az idő,
mit úgysis együtt kell töltenetek.*

Jézus kereszthalála idején még nem ismerhették a *golgotavirágot* (*Passiflora coerulea*), mivel ez a faj Peruból származik. Igen találó nevét spanyol jezsuitáktól kapta. Hogy miért? J. B. *Ferrari* 1653-ban a következőket írta róla: „Flos passionis, granadilla, passióvirág, mivel ebben a virágban felismerhetők Krisztus szenvedésének eszközei. Kőrös-körül a karéj a *töviskoronát* formálja, a *vörös ostort* pedig a vörös és kék színű szálak, amelyek a virágot alkotják. A külső fehér szín az *ártatlanság értünk való kínjait* mutatja, a virág közepe szinte egy *márványkőből* kifaragott oszlop, melynek a tetején *spongya* látszik, mellette pedig 3-4 *fej-szegre* emlékeztető rész is található. Az Üdvözítő *öt sebe* szintén megfigyelhető rajta. A levelei, mint a *dárdahegyek*. Ágain olyan zsinegecskék nőnek, mint a *kötelek*, szávalakú, mellyel a természet meg akarta mutatni, hogy a kegyes Üdvözítőnk sebei virágjának gyümölcse az Isten szerető szíve.”

A *jerikói rózsza* (*Anastatica hierochuntica*), ha vizet kap, feléled (anasztázis=feltámadás görögül), a *hierochuntica* pedig Jerikó görög elnevezéséből ered. *Gayet* francia régész egy Nilus-menti temetővárosban olyan leletekre bukkant, mely bizonyítja, már Egyiptomban is a feltámadással kapcsolatos növénynek számított. Ez a szimbólum a mai napig megvan a kopt egyházban. Ibn Beitar arab tudós pedig keff Miriam, vagyis Mária keze néven említi egyik művében.

- **KOLOSTORKERTEK ÉS A NÖVÉNYI ETIKA** Ha a nyugati (európai) kereszténységet akarjuk a növényekkel való kapcsolat tükrében megvizsgálni, akkor legalkalmasabbnak erre a célra a kolostorkertek látszanak: ebben az időben (ti. az első évszázadok a középkorban) a kereszténység vallási és ideológiai bázisa, a tudományos ismeretek fő hordozói a szerzetesek, a fejlett gazdasági tevékenység is szinte a kolostorkertekre és a majorságokra korlátozódik. A szerzetes házak magukra utaltsága miatt kiemelkedően fontos az esszenciális táplálékok (gyümölcs, zöldség, fűszer, gyógynövény) előállítása. Rapaics *A magyarság virágaiban* ezt írja: „Civilizáció, béke, növénykultusz (pontosabban a növények szeretete és természetése — megjegyzés tőlem, S. D.) a barbárok (nekik állatkultuszuk volt, usz. S. D.) támadásai elől a kolostorokba menekült, nyugaton a keresztény, keleten a buddhista kolostorokba és ott sikeresen ellentállt a rombolásnak... Itt a kereszténység, ott a buddhista hittérítők hozzák északra az új hitet és ezzel a növénykultuszt... A kolostorban a növénykultusz székhelye a kert.

A Karoling-kori építészeti kivételes emléke a Sankt Gallen-i kolostor terve. Pergamenre rajzolták, erről másolat is készült 830 táján és ez került az itteni apátnak, Gozbertnek a kezébe. „A rajz aligha konkrét épülethez készült, inkább a bencés rend Karoling-kori reformjának elképzeléseit szűri le ideális formában.” (Marosi: A román kor művészete). Számunkra most nem annyira az épületek elhelyezésének részletezése az érdekes, sokkal inkább az, hogy milyen elrendezésben ültették a bencések — mint a legrégebbi nyugati szerzetesrend — a növényeket? A kolostorterven látható, hogy a gyógynövénykert közvetlen a kórház és az orvosi lakás mellett létesült. A novíciusok háza határos volt a temetővel, amely egyúttal gyümölcsöskertként is szerepelt. Fontosabb gyümölcsfajok: naspolya, szilva, szelídgesztenye, alma, dió, füge, mandulafenyő, mandula, mogoró és barack. A temetőkert és a baromfiudvar közé helyezték a konyhakertet a kertészházzal. Szintén csak ízelítőképpen egy-egy ismertebb zöldségnövény: vörshagyma, póréhagyma, aszkolón-hagyma, répa, zeller, petrezselyem, cékla, retek, karkfiol, káposzta, saláta, koriander, kömény és mák.

A fenti példa alapján világos, hogy a kereszténység és a növények „kapcsolata” tovább változik a középkorban: nem növénykultusról, hanem a növények szeretetéről, kedveléséről és — a dísnövényeknél látjuk majd — esztétikai funkciójukról van szó. A többi növény pedig a keresztény közösségek létszükségletéhez tartozó különféle növények. — Hosszabb idő elteltével virágzik fel a dísnövénytermesztés, vele együtt több olyan könyv is megjelenik, amelynek szerzője a szép virágokban valamiképpen erkölcsi példázatot, etikai jelképet is lát. 1581-ben jelenik meg Prágában *Lucas Martini* érdekes műve: *Der christlichen Jungfrauen Ehrenkränzelein; darinnen alle ihre Jugenden durch die gemeinen Krantzblümlein abgebildet und erklärt werden* címmel. Péchy Lukács lefordítja és 1591-ben ki is adja: „A keresztény szűzeknek koszorúja, melyben minden ő jóságos erkölcsük az közönséges virágok által kijelentetnek és képezetnek”.

Martini erkölcsi-botanikai munkájában az egyház egy kőfallal bekerített kert, az egyes virágok az erkölcsöt, a koszorúk a lányok lelkét ábrázolják. Húsz növény szerepel benne:

1. Sárgafű (*kankalin*): az Isten ígéjéhez és szolgálatához való jókedv és szeretet,
2. Szegfű: hogy az Istent és szent ígét igazán ismerjük,
3. Viola: Isten iránt érzett fiúi félelem,
4. Kék viola (*ibolya*): alázatosság,
5. Ciprus (*ciprusfű*): imádság,
6. Majoránna: hálaadás,
7. Csombor: az igaz hitnek nyíltan való megvallása,
8. Boldogasszony rózsája (*kassai rózsa*): szülők szükséges tisztelete,
9. Bécsi fű: dolgozóság,
10. Tarka viola (*árvácska*): emberséges magatartás,
11. Bársonyvirág: nyájasság,
12. Bazsalikum (*ocimum*): irgalmasság,
13. Rózsa: szemérmesség és tökéletesség,
14. Borsoló székfű (*büdöske*): a testnek és ruhának tisztán való tartása,
15. Ruta: mértékletesség és józanság,
16. Rozmaring: a leányzóknak tisztességük,
17. Levendula: megelégedés és takarékoság,
18. Nárcisz: adakozás,
19. Izsóp: hűség és állhatatosság,
20. Rukerc (*százsorszép*): hallgatás.

J. Cameranius is írt botanikai jelképtant, ezt 1661-ben adták ki, melynek növényei lényegében hasonló jelentéssel szerepelnek benne, mint az itt ismertetett Martini-féle Koszorúban. A másik figyelemre méltó kötet 1702-ből való: J. Boschius *Symbolographiája*, amit művébe teljesen bedolgozott Benkő József, és 1781-ben Téli bokréta címen nyomtatták ki. Boschius tíz növény jelentését ismerteti, mind-egyikhez bibliai idézeteket is említ. A növényei a következők:

1. Vitézvirág (*Delphinium*): állhatatos, erős hit, ami Szent Pálban is megvolt (*Zsid 9,26*).
2. Télizöld meténg: reménység, hogy a sanyarúság egyszer elmúlik (*Róm 5,5*).
3. Napranéző virágok: remény a Gondviselésben (*Róm 12,12*), mint a 121. zsoltár verse: „Szememet a hegyekre emelem...” (*Zsolt 121,1 és 123,1*).
4. Nefelejcs: „Boldogok, akik megőrzik az ő bizonyosságait, és teljes szívből keresik őt... Teljes szívből kerestelek téged: ne engedj eltévednem a te parancsolataidtól” (*Zsolt 119,2.10*).
5. Éjjeli viola: „Nappal kiküldte kegyelmét az Úr, éjjel éneke volt nekem, imádság az én életem Istenéhez” (*Zsolt 42,9; Zsolt 119,55.62*).
6. Keserűfű (*centaurea*)-vel ették a zsidók a húsvéti bárányt.
7. Keserű-édes (*Solanum dulcamara*): jóban és rosszban az igazi tanítványok hívek maradnak hitükhöz (*Lk 21,19; Zsid 10,36*).
8. Galambvirág (*aquilegia*): „Legyetek tehát okosak, mint a kígyók és ártatlanok, mint a galambok...” (*Mt 10,17*).
9. Alacsony borostyán: az alázatosság (*Jak. 5,6*) és szelídség (*Mt 5,5*) jelképe.
10. Nebáncsvirág: a tiszta erkölcsöt szimbolizálja: „Józanodjatok ki teljesen és ne vétkezzetek” (*1 Kor 15,34*).

A KERESZTÉNYSÉG NÖVÉNYI JELKÉPEI Lényeges különbség van az attributum és a szimbólum között, mert míg az előbbinek csak tárgyi jelentése van, a szimbólumnak jelképi jelentése is lehetséges. — Röviden megpróbáljuk felvázolni, főbb vonalaiban ismertetni a fontosabb növényeket, amelyek ismertetése azért is indokolt, mert számos képzőművészeti alkotás szemléletmódját képtelenség megérteni, illetve „fedve maradhatnak” olyan részletek, amikkel a művésznek célja volt, vagyis „megfakulhat” az alkotás mondanivalója.

A kereszténység egyik legkedvesebb növénye a rózsa, így nem könnyen hiszszük el, hogy kezdetben mennyire ellenezték a rózsát, aminek nem esztétikai, hanem világnézeti okai voltak: így próbálták a pogány befolyást a hívektől távol tartani. Tertullianus röpiratot írt a rózsakoszorúk viselése ellen, az Alexandria-i Kelemen pedig bűnnek minősítette az ilyen viseletet. A nagy ellenkezés nem sokáig tudta a rózsát, a rózsa szeretetét visszaszorítani, sőt... az V. században Szent Medárd már rózsa-ünnepélyt rendezett. Minden évben Salancy-ban (Franciaország) rózsacsokrot kapott a legerkölcösebb leány, tehát a rózsa a tisztaság szimbóluma lett.

Rosa mystica — a misztikus róza maga Szűz Mária. A fehér róza örömének szimbóluma, az aranyróza megdicsőülését jelképezi. Általában a vörös róza a fájdalom és a mártírság szimbóluma. Számos legenda szól a rózsáról: Szent Miklós kenyereskosara megtelik rózsával; Árpádházi Szent Erzsébet életében is többször felbukkan a róza, a kassai dóm egyik szárnyasoltárán épp az az epizód látható, amint a dühödt Lajos gróf felhajtja az ágyterítőt, ahol „csak” feszületet talál rózsakoszorúval. Említhető Szent Dorottya rózsacsodája is, az ezredéves hildesheimi róza stb.

Szent Domonkos 1208-ban — látomása alapján — imafüzérét rózsafüzérnek készítte el, amihez hasonló imafüzér a buddhisták és a mohamedánok körében is ismert. IX. Leó pápa kiválóságok megjutalmazására az Erény Aranyrózsája rendet alapította. 1438-ban Nagy Lajos királyunk kapta a kitüntetést VI. Kelemen pápától; legutoljára a rendet 1923-ban adományozták oda, azóta megszűnt. Egy eredeti és sértetlen példányát a párizsi Cluny Múzeumban őrzik.

A róza a titoknak is a jelképe, ezért kerül III. Hadrián pápa rendelete után a gyóntatószékekre rózsavirág fafaragás: sub rosam. Később a várak titkos tanácstermét is így nevezik, mivel a záróróz szobában zárult, például Sárospatakon. Nem ez az egyetlen jele, hogy a róza ismét elvilágiasodott. A gótika virágkorában a róza lesz az építőműhelyek jelvénye, melyeknek tagjai titokban tartják tudásukat illetéktelen személyek előtt. Titkos társaságok választják szimbólumuknak, például Rózsakereszt-rend, majd jóval később a szabadkőművesek.

A rózsafüzér Szűz Mária attribútuma, Liguri Szent Alfonz, Szent Bernát, Szent Mónika, Szent Vendel és Szent Vilmos ikonográfiai jelvénye, ezenkívül Lisieux-i Szent Terézt is gyakran ábrázolják rózsafüzérrel.

Hrabanus (784—856), fuldai apát ezt írja a *lilium*ról a *De rerum naturis* című művében: „A lilium lágyszárú növény... A virág belsejében valami arany csillan fel (ti. a porzók), míg a vakító fehérség a viráglevelekben székel. A lilium Krisztust jelenti, aki az Enekek énekében azt mondja: Én vagyok a mező — Sárón — virága és a völgyek liliuma, és hasonlóképpen: hogy a kertben sétáljak és liliumot szedjek, mintha azt akarná mondani: Én vagyok a föld díszje és a szegények dicsősége; ő aki azt mondja menyasszonyáról: amilyen a lilium a töviske között, olyan az én mátkám a leányok között, mert szüzessége harc, szomorúság által próbáltatik meg, és nagyobb gyümölcsöt terem az élet a nyilvánosság előtt, mint a visszavonultság. De a liliumon a szüzesség is érthető, mert a szűzi tisztaság magasabb rendű minden más erénynél, miként az Apokalipszisban megmutattatik.” Ezért is olyan gyakori motívuma az Angyali üdvözlöt ábrázoló műalkotásoknak (pl. Strozzi festménye); első magyar emléke a szepeshelyi templom szárnyasoltárán látható: Szent Imre herceg liliumot tart a kezében. Számos szentnek attribútuma a lilium: Szent Alajos, Páduai Szent Antal, Szent Domonkos, Xaveri Szent Ferenc, Gábor arkangyal, Szent József, Lisieux-i Szent Teréz, Sienai Szent Katalin, Szent Bonaventura stb.

Festményeken kívül találkozhatunk lilium-motívummal gótikus kelyheken is, a kehelykosárnak — a pártának — a zárórésze, sőt egy XII. századi liliumos jogart is találtak a párizsi Saint-Germain-des-Prés templomban. A lilium jelentése alapján kaptak az Orleans-i Szűz, Jean d'Arc szülei liliumos címet. — Európa vallási megosztottságára is utal e növény, Írországból nagyon sokáig a skót behatolás után a katolikusok kertjeikbe csak fehér liliumot ültettek, míg a protestánsok sárga liliumot termesztettek.

Az Anjou-lilium valójában *írisz*, vagy ahogy inkább ismert: nőszirm. A Meoving-házi Klodvig király uralkodása alatt az írisznek kultusza volt Franciaországban. Igazában a szokás VII. Lajostól ered, ő festette először lobogójára a nőszirmot, amikor 1150-ben a második keresztoshadjáratot vezette a Szentföldre. *Terget* vallási legendával és földrajzi magyarázattal is levezteti a sárga írisz eredetét. — Klodvig félt nagyon az alemannoktól, ezért megfogadta, ha győz, megkeresztelkedik. Azon az éjjelen megjelent neki egy angyal, aki íriszt adott a kezébe. A király megtartotta ígérését: 496-ban Szent Remigius megkeresztelte a reims-i katedrálisban... Földrajzi magyarázata pedig az, hogy a Lys folyón állítólag Klodvig király sárga nőszirmmal benőtt szakaszt figyelt meg, ami számára egy stratégiaiul fontos gázlót jelentett; hálából a király lobogójára festette.

A skót Szent Patrick rabszolgaként élt Írországból. Itt ismerte meg a kereszténységet. Egy alkalommal — vakmerően — tüzet gyújtott a feltámadás tiszteletére a Tara-hegyen, amikor különben az ősi kelta vallás tiltotta a tűzgyújtást. A felháborodott frék Loagháire király elé hurcolták a „gonosztevőt”, akinek bátran

beszélt Jézusról, sőt a Szentháromság lényegét is szeretne volna megmagyarázni. Többször akarta szóban, de kudarcot vallott, akkor letépett egy háromlevelű *löhérét*, amin jól tudta demonstrálni, hogy az egy levél összetett, nevezetesen három levelke alkotja. A királynak olyan meggyőző volt Patrick érvelése, hogy Loaghaire népevel együtt áttért a keresztény hitre. A löhére azóta Szent Patrick attribútuma és a Szentháromság szimbóluma. Ez az esemény „megjelenik” az építészetben, kezdve a késő-romántól egészen a reneszánszig: háromkaréjú löhereív, gót mérműdész.

Wales címernövénye a *hagyma*. Szent Dávid szerzetes a seregeinek hagymát és sótlan kenyeret adott, hogy a döntő ütközetben a lehető legjobb élettani állapotban küzdhessenek a betolakodó szászok ellen. A szerzetes sikeresen vívja meg a csatát; így tudott e kis nép megmaradni keltának. Ezért a walesiek legkedvesebb növénye a hagyma, amit számos műalkotáson meg is örökítettek.

A *szegfű* első keresztény-kultúrtörténeti nyoma Szent Lajos legendájában bukkan fel. A király 1270-ben kereszteshadjáratot vezetett Tunisz ellen, mikor is seregében pestisjárvány tört ki. IX. Lajos hosszas keresgélés után egy olyan fűszeres-illatú növényt talált, amit a szegfűszeg után szegfűnek nevezett el. Állítólag hatásos volt a pestis ellen, így került bele a fűvészkönyvekbe pestis-gyógyszerként; azt azonban feltétlenül megemlíthetjük, hogy a javallat ellen szól — mit éppen Szent Lajos pestis okozta halála is bizonyít —, hogy szinte minimális hatást fejthet ki a szegfű virága a pestissel szemben.

A *pálmaág* egyes angyaloknak (pl. Gábel arkangyal) és általában a vértanúságnak az attribútuma, győzelmi jelentésével már Jézus jeruzsálemi bevonulása kapcsán foglalkoztunk. Attribútuma Remete Szent Pálnak, akinek egyedüli tápláléka a datolya gyümölcse, ruháit is leveleiből készíti. — Noé vízözön-kori megmenekülése és a galamb *olajága* az olajfához a reménység kifejezését fűzte, ez egyben Szent Brunónak is a jelképe. — Sok festményen megfigyelhető, hogy különösen Jézus és Mária alakját dicsfény övezi. Ha alaposabban szemügyre vesszük ennek formáját, látható, hogy a fénysugár *mandulaalakú*. A művészeti irodalomban erre az olasz mandorla szakkifejezést használják.

Esetenként találkozhatunk a festményeken *kankalinnal* is, mivel április vége felé nyílik, hosszú ideig Szent György-virágnak nevezték. Virágzatának alakja révén pedig Szent Péter kulcsa volt. — A csikménasági templom szárnyas oltárán megfestett Angyali üdvözlét *gyöngyvirága* hasonló jelentésű szimbólum, mint a lilium: a szüzesség jelképe. Gótikus táblaképeken gyakran szerepel. — Szent Benedek (+1012) Trencsén közelében barlangban élt, esténként a számára életet jelentő *diót* számolgatta, amit a hallgatózó rablók pénzcsergésnek hallottak. Ezért az éj leple alatt rátörtek a remetére és megölték, a gaztettük jelét, a holttestet a sebes Vág folyóba dobták. — 304-ben halt meg Szent Vince, akinek attribútuma a *szőlő*, a vincellérek és a szőlősgazdák védőszentje, ezért szokás ünnepén egyes helyeken szőlőt szentelni. A népi mondásban is fennmaradt emléke: *Ha fénylik a Vince, megtelik a pince*.

Az őskeresztény időktől napjainkig talán egyetlen más növény sem maradt annyira változatlan jelentésű és történetű, mint az *alma*. A héber tappuah szót almának fordították, így lett a tudás fája az almafa. Számtalan, szebbnél szebb és művészebb megoldást kerestek a festők a bűnbeesés történetére. Van der Goesnek a XV. században festett A bűnbeesés című festményét emelném ki közülük, amely nagyszerű sűrítését adja a tetteknek, ami egészen mély, tragikus-filozofikus appozícióba helyezi az ősbűnt. Az édenkerti Éva letépi a tudás fájának gyümölcsét, amit szenttelen arccal néz végig a félig ember—félig hulló alakú kísértő, de már nyúl is az almáért Ádám... Egy csapásra keresztényivé válik a nőszírom, amely az ókorban köztudottan a halál szimbóluma: és Van der Goes épp oda, épp Éva öléhez festi a virágját figyelmeztetve bennünket arra, hogy kíváncsi engedetlenségük — lényegében „az emberé” — a végességünk, a halandóságunk okozója. Ezzel a kompozíciós megoldással a művész kifejezi azt a szomorú-szigorú tényt, hogy a lét tragédiája a születés, mert aki születik, az szükségképpen meg fog halni.

Rapaics szerint a fenyőfa állítása karácsonykor szintén a bűnbeesésre emlékeztet. Rajta az almák a csábítás tárgyai, a kis szerpentinek pedig a tudás kígyóját jelképezik. A Föld különböző területein más-más növényből szokás karácsonyfát állítani, például magyalfá, fagyöngy, narancs, barackfa stb. egyaránt lehet.

Nálunk német hatásra a fenyőfa honosodott meg. (Érdekességként jegyezzük meg, hogy Petőfi még nem ismerte ezt a szokást, először Jókai írt róla, mégpedig 1866-ban a Koldusfiú című regényében.)

KERESZTÉNY NÖVÉNYSZÖVEG AZ ÉPÍTÉSZETBEN A legtöbb rokon vonást a római művészettel az ókeresztény stílus mutatja. Érthető, hiszen annak a területén belül alakult ki, ott tört előre. Az ókeresztény bazilikákban az abakusz és az ív indítása közötti trapéz alakú részen gyakran akanthusz-díszítést alkalmaztak, ez a *vállkőfejezet*. Feltűnik több templomban a pálma- és a füge-motívum is. Maga a vállkőfejezet tovább él a bizánci művészetben, de később már a vállkő és az oszlop fő összeolvad, belőle keletkezik a bizánci művészetre oly jellemző *koszárfejezet*. A levéldísz mögé is befűrnak, szinte kivájják a köveket, ami különösen plasztikussá teszi az oszlopokat. Újabb „helyeken” alkalmazzák a kőfaragók a növénydíszítéseket (még a bizánci művészetben), nevezetesen a talplemez és az oszlopláb találkozását kitöltik növénylevelekkel, növényrészekkel; a *saroklevelet* még a román és a gót stílus is szívesen alkalmazza.

A román kori templomok ékei a X—XI. századi *gombafejezetes* oszlopok, *ív-soros párkányok* lóhere-ívekből, de bennük számos más növénymotívum is felismerhető, a késő-románban kezdik alkalmazni a *levélmaszkos díszítéseket* is, lényege, hogy a stilizált levél emberi arcba megy át. A román templomoknál figyelhető meg először *rőzsaablak*, valójában Alexandriai Szent Katalin attribútuma. Maxentius császárnak bátran bebizonyította, hogy a keresztény vallás igaz. Ezért Katalin börtönbe került, sőt kerékbe is akarták törni, de megjelent neki egy angyal és az éles késekkel ellátott keréket darabokra törte: erre a jelenetre utalva festette meg id. Lucas Cranach Alexandriai Szent Katalint. Pálmaággal, karddal és kerékkel a kezében látható Katalin, lábainál az ötven legyőzött bölc. A román és a gót templomok rőzsaablakai tehát Alexandriai Szent Katalint jelképezik.

A levélmaszk és a saroklevél megmaradt a gótikában, sőt bővül *küszölével*: oromzat, toronysisak, fiale, továbbá a csúcsívek élein faragott, stilizált kővirágok sora. A fiatornyokot keresztirányban elágazó stilizált kővirágok, azaz *keresztirányúak* is szerepelnek, sőt *vimperegák* koronázó elemei lehetnek. A vimperegák gótikus ajtók, ablakok feletti meredek, háromszög alakú díszítő oromzatok. Gyakoriak a *lóherés ablakok*, amit aztán a késő gótikában kiszorít a halhólyagos ablak.

A koragót oszlopfejezeteken levélmaszkos motívumokat faragtak, speciálisan francia koragót megoldás a *bimbőfejezet*. Az érett gótikára nagyon jellemzőek a *leveles oszlopfejek* (XIII—XV. sz.), ezzel párhuzamosan *szőlőfürtös*, vagy *leveles és szőlőfürtös oszlopfejek* is faragtak. Az állat- és embermotívumok *gyámkövek* mellett mind többször figyelhetők meg stilizált növények. Ezzel ismét előtérbe helyezik a művészek Jézus alakját, egyértelműen erre vall a szőlő-szimbólum.

A reneszánsz építészetben feléled az ókori stílusok főbb jegyeinek halmaza: újra felismeri a reneszánsz a görög-római kultúra értékeit. *Ion*, *korinthoszi* (akantuszos) *oszlopfejek* faragnak, a fesztonok (füzérek) pedig sokféle virágot-gyümölcsöt ábrázolnak. Az *ion oszlopfejezeteken* virágfüzérek, *anthemionok*: lószusz, palmettás és indás díszítmények. A *fatörzsből kihajló ág* a reneszánsz építészetben, gondolkodásban az igazság, bölcsesség, sőt a régi dicsőség újjászületésének a jelképe: amolyan „programadó” ábrázolás.

A következő stílus kezdetét az *il Gesù* megépítésétől számítjuk, ez már a barokk. Csapongó a jelen és a múlt között, mozgalmas és nyugtalan, ezért egyaránt alkalmazza a klasszikus stílusjegyeket és az új, barokk elemeket.

Nem mondható tehát az, hogy a növények kedvelése, szeretete csökken, sőt növekszik: a kultúra „támaszpontjai” lesznek a kolostorok a bennük folyó mindennemű, így tudományos és gazdasági tevékenységükkel. Megérzi a kereszténység is a növényekben a nagy lehetőséget, a nagyszerű képséget: erkölcsi példázatokhoz tárgyi forrást jelentenek, szimbólumok pedig a művészetben szervesen kapcsolódnak a kereszténység lényegének művészi kifejező eszközeihez.

Irodalom: A középkori művészet világa, 1969. Gondolat, 281 p. — Entz G.: A gótika művészete, 1973. Corvina, 234 p. — Frazer, J. G.: Az Aranyág, 1965. Gondolat, 440 p. — Gerő L.: Az építészeti stílusok, 1964. Gondolat, 173 p. — Marosi E.: A román kor művészete, 1972. Corvina, 311 p. — Művészettörténeti ABC, 1961. Terra, 567 p. — Rapaics R.: A magyarság virágai, 1932. Kir. Term. tud. Társ., 423 p. — Surányi D.: A Biblia növényei, 1973. Vigilia 38 (5): 306—16. — Szutórisz F.: A növényvilág és az ember, 1905. Kir. Term. tud. Társ., 677 p. — Tergit G.: A virágok regénye, 1969. Gondolat, 327 p.

Katolikus néprajzi emlékek az erdélyi evangélikus szászok hagyományaiban

Az erdélyi szászok (Theutonici Ultrasilvani, Flandrenses, Saxones) a XII. században telepedtek le Flandriából, a Közép-Rajna mellékéről különösen Erdély déli részére. Katolikus hitüket a reformációkor cserélték fel az evangélikus vallásra. (1) Óshazájukból sok katolikus szokást hoztak, s ezeknek nagy részét letelepedésük sajátosságai és hagyományt kedvelő természetük miatt máig is hűségesen őrzik. Úgy hisszük, hogy nem érdektelen, ha ezeket a szokásokat közelebbről is szemügyre vesszük, mert amint látni fogjuk, sok érdekes megállapításra vezethetnek. Vizsgálódásunkat az életfordulók, a családi-, társadalmi-, gazdasági élet és az évfordulók hagyományaira irányítjuk s azokból igyekszünk megtudni, hogy milyen hagyományelemek maradtak meg a szászok néprajzában a reformáció előtti időből.

Az életfordulók szokásaiból a legtöbbit a házassági szertartások őrizték meg. Ilyen ősi hagyomány a *lakodalom időszaka*, az advent előtti hét, a vízkereszt utáni 2. vasárnap előtti hét (a kánai menyegző vasárnapja) vagy a Háromkirályok hete. (2) Katolikus idők emléke esketéskor a nyoszolyó által az esketés díjaként oltárra helyezett kalács, melynek szász neve is (Klotsch) a régi latin *collatio* szóból származik, ami az ősi felajánlási ajándékot jelentette. (3) A lakodalmi szertartásoknak ma is van egy jelenete, az ún. *lakodalmi prédikáció*, amely a templomi esketési beszéd humoros utánpótlása. (4) Ezt románul és magyarul mondják annak emlékére, hogy régen a prédikációt görög és latin idézetekkel tűzdelték tele. A „predikáció” elején az evangéliumi szöveg idézési helyeként egy rövid távol-ságot mondanak a gazdasági életből (pl. „az istállótól a csűrig”), majd az új házasság erényeit méltatják és hibáit ostorozzák. A beszéd végén a hozott ajándékokat adják át tréfás megjegyzések közepett. Befejezésül a középkori kapucinus prédikátorok nyers modorában az új házasságokat a házassági köteleességekre figyelmeztetik. A katolikus időkben az erdélyi szászok dramatikus játékokat is őriznek, amelyeket általában a lakodalomban szoktak eljátszani, mint amilyen a „*Königstied*”, amelyről A. Schuller erdélyi evangélikus püspök azt írja, hogy a katolikus középkorból származik, s az ún. „haláltánc” rokona. (5)

Régi hagyományokat őrzött a templomban vagy a templom kerítésében történt temetkezés is. A templom kerítését sok helyt ma is temetőként (Friedhof) vagy cinteremnek mondják. A XVIII. századig terjedő szokás, hogy a halottat halála után, a második napon már eltemették, szintén a reformáció előtről származott. Innen ered a főharang elnevezése is (Herrgottglöcklein), mely a katolikus időkben az átváltoztatást, ma pedig a temetés időpontját jelzi 12 órával a temetés előtt. (6)

Katolikus hagyományokat a családi élettel kapcsolatos előírások között is találunk. Ilyen például az esti étkezés idejét meghatározó *vecsernyekenyer* (*Vesperbrot*), amelyről A. Schuller így ír: „A vecsernyekenyer ősi története azokra a katolikus időkre emlékeztet, amikor még a vacsora az Űrangyala imájának a szünetében volt”. (7) Ebből az időből származik az a nagypénteki böjtös kalács (*Hibes*), amit a dagasztóteknőben maradt tésztaból készítettek. (8)

A társadalmi élet megnyilvánulásai (peres jegyzőkönyvek, társulatok) is bőven illusztrálják tézisünket. Régi hely- és személyneveket őriznek az egykori egyházi iratok, mint amilyen a Gentilis bíborostól vezetett tizedper 1309-ből, amely a tanúk által említett *helyneveket* őrzi. Az 1400-ból származó törcsvári plébánosválasztás jegyzőkönyve pedig sok *személynevet* örökített meg. Az ősi középnyelvet őrzik az egykori kolostori iskolák régi prédikációs szövegei, szótárai, mint amilyen a brassói domonkos iskola vagy a nagydisznói evangélikus plébánia levéltárában őrzött, XV. század közepéről származó latin-német szótár is. (9)

A reformáció előtti korokba vezethetők vissza a testvéri társulatok (*Bruderschaften*), amelyek szoros kapcsolatban állanak az egyházzal, s amelyeknek a fő célja a társulat védőszentjének, például Keresztelő Szent Jánosnak (1484) közös tisztelete, (10) vallási gyakorlatok végzése, a tagok tisztességes eltemetése. Katolikus idők hagyományait őrzi a szebeni Űrnapi-társulat, 1372-ből, a már említett

Szent János Társulat, Szent Kereszt Társulat stb. Ezekről a vallási társulatokról sok mindent átvettek a céhek is. Átvették többek között a védőszentek tiszteletét is, Szebenben például a cipészek Szent Jánost, a szabók Szent Lászlót, a kovácsok Szent Antalt, az asztalosok Szent Lukácsot, a kerekesekek Szent Mihályt tisztelték. (11)

Ezek a társulatok falun is ismeretesekek, de az itteni adottságoknak megfelelően fő feladatuk a mezői kutak tisztítása volt, amelyet nagy ünnepélyességgel végeztek. Ugyanis minden évben Keresztelő Szent János vigiliáján az egész társulat a mezőre lovagolt. Ott töltötte az éjszakát. Reggel az összes mezői kutat megtisztították. Elvégezvén a munkát kettesével visszalovagoltak a faluba, ahol ünnepélyesen fogadták és megvendégelték őket. E társulatok kontinuitásáról tanúskodnak a Fehmarnban levő, 1494-ből származó Keresztelő Szent János és a luxemburgi „Amecht” társulat. (12)

Jellegzetes ősi intézmények a szomszédságok (*Nachbarschaften*). Fő feladatuk ezeknek is a közös kutak gondozása volt, de a tagok méltó temetéséről is gondoskodtak. Egyébként a germánok szomszédságokba való tömörülését egy-egy kút, berek vagy mező körül már Tacitus is említi. Az egyházi kapituliariak elitülöleg említik a pogány szomszédságok külön áldozatait, Nagy Károly rendelete pedig egyenesen megtiltja a szomszédságoknak a temetések alkalmával végzett pogány áldozatokat (*sacramenta per Gildonia*) és a Szent István napján (karácsony másodnapján) tartott bírásokokat (*conjuraciones per S. Stephanum*). A középkori szomszédságok, bár nagyobbrészt világi feladatokat végeztek, mégis az egyházzal fűződtek, egyházi alapon szerveződtek. A szomszédság „atyját” például Keresztelő Szent Jánoskor választották. A szomszédságok egyes feladatai, mint amilyen a bírások Szent István vértanú napján és Keresztelő Szent Jánoskor, a vásári rend felügyelete, társulati bankok igazgatása, népi drámák rendezése mutatja a szomszédságok jelentőségét. Ősiségükről tanúskodnak az egyház által kiállított hivatalos okmányok („kútásó levelek”), és az, hogy a céhek mellett továbbra is megmaradtak. (13)

Sok reformáció előtti szokás maradt meg a gazdasági életben is. Ilyenek a szentek ünnepével kapcsolatos előírások, mint például a Szent György napig tartó réti legeltetés. (14) Ilyen az a vélekedés is, hogy Péter és Pál napjától már nem nő, csak szárad a búza, de a növekvő éjszakákkal nő a kukorica. A két apostol napjától kemény munkaidő következik, mely csak Szent Mártonkor (november 11.) a nyolcórás harangszóval ér véget, amikor is megkezdődnek a könnyebb őszi munkák és multságok. A fonó időszaka is két dátumhoz kapcsolódik. Azt tartják ugyanis, hogy a fonó Szent Gállkor (október 16.) kezdődik és Szent Tamás éjjeleig (december 21.), egyes helyeken hamvazószerdáig tart. November 25-től (Katalin-Konrád) napjától kezdve a fonók szórakoztató jellegűvé válnak, s ettől kezdve már a legények is részt vehetnek benne. Katolikus emlékek minősül egyes szőlőfajták neve is, mint amilyen a „Medeweimer”, amely Szűz Mária (Met= Szűz) kolostorától, templomától való szőlőt jelent. (15)

A katolikus néprajzi hagyományokat az évfordulók szokásai is őrzik. A keresztény öröm a legerőteljesebben a hajnali misén nyilvánul meg, amelyet az evangélikus szász egyházban 3–4 órakor tartottak, ma 5 órakor celebrálnak. Az istentisztelet alatt 4 csoport felváltva éneklie a *Puer natus est* és a *Quem pastores* latin éneket. Minden csoport egy-egy viaszgyertyát tart egy színes papírokkal, koszorúval és téli zölddel díszített keresztforma gyertyatartóban.

Az iskolaévet régebben *Balázs napján* (február 3.) fejezték be. Ez a falusi gyermekek életében olyan ünnep volt, mint a városi gyermekvilágban karácsony estéje: ők is számígtatták, hogy hányszor feküsznek le Balázs napig. A lányok Szent Balázs vigiliáján, a fiúk a napján élelmiszert, pénzt gyűjtöttek a multságához. A duktort az ajtó mellett egy fazékban gyapjút égetett és *Blasi-t* kért. (16) A farsangot egy nappal, méhol pedig egy héttel hamvazószerda előtt tartják. A virágvasárnapot, nagycsütörtököt, nagypénteket, pünkösdöt, Keresztelő Szent János napját a régi tartalommal ünneplik. Keresztelő Szent Jánostól aratásig szent időt s táncilalmat tartottak.

A katolikus idők néprajzi adatai arról tanúskodnak, hogy a katolikus hittel, szertásokkal és intézményekkel kapcsolatos szokások milyen szívósak és mennyire belevőkereződtek a népbe. Ez azt mutatja, hogy a nép lelkületéből, igényeiből keletkeztek, és az új időkben, új formákban is mindig aktuálisak. A katolikus néprajzi emlékek arra is rávilágítanak, hogy a középkorban is nagy fontosságot

tulajdonítottak az érzelmi kapcsolatoknak és az emberbaráti intézményeknek. Az erdélyi szász települések katolikus hagyományai azt is igazolják, hogy nem voltak nagy különbségek falu és város között. Az erdélyi szászok olyan hagyományokat is őriznek, amelyek egykor általánosak voltak, mint például a collatio, s ezzel hozzájárulhatnak egyes néprajzi adatok datálásához, keletkezési idejének, történelmi múltjának megállapításához. Ezek a továbbélt katolikus emlékek egyes néprajzi adatok és jelenségek datálásában, mint „időjelzők” szerepelhetnek.

Végül a katolikus múlt írásos emlékei megőrizték az egyházi közigazgatást (17), az ősi nyelvet, a sajátos elnevezéseket és sok személy- és helynevet mentettek meg, amelyek hozzájárulnak az oklevelek jobb megértéséhez. Az ősi hagyományok az erdélyi sajtóságokra is rávilágítanak és egyéni színekkel gazdagítják a néprajz-tudományt és a történelmet.

Jegyzetek: (1) Herbert, Heinrich: Die Reformation in Hermannstadt und dem Hermannstädter Capitel. Hermannstadt, 1833. — (2) Brenndörfer János: Az óbrassói szentbertaláni egyházközség szász lakossága. Ért. XI (1913) 112. — (3) Schullerus, Adolf: Siebenbürgisch-sächsische Volkskunde im Umriss. Leipzig, 1926. 76. — (4) Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch. IV. Bd. Bukarest, 1972. 238. — (5) Schullerus, Adolf: Drei Aufsätze zur siebenbürgisch-sächsischen Geistesgeschichte. Hermannstadt, 1399. 25-27. — (6) Schullerus, Adolf: Siebenbürgisch-sächsische Volkskunde im Umriss. Leipzig, 1926. 128. — (7) Uo. 66. — (8) Uo. 76. — (9) Lateinisch-deutsches Glossar aus der Mitte des 15. Jh. Kézirat a nagydisznódi (Cisnădie-Heltau) evangélikus plébánia irattárában. — (10) Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch. IV. Bd. Bukarest, 1972. 395. — (11) Fronius, F. F.: Bilder aus dem sächsischen Bauernleben in Siebenbürgen. 3. Aufl. Wien, 1885. 50 kk. és Muslea, Jon: Cercetări etnografice si de folclor II. Bucuresti, 1972. 103. — (12) Schullerus, Adolf: Siebenbürgisch-sächsische Volkskunde im Umriss. Leipzig, 1926. 154. — (13) Uo. 156. — (14) Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch III. Bd. Bukarest, 1971. 155. — (15) Schullerus, Adolf: Siebenbürgisch-sächsische Volkskunde im Umriss. Leipzig, 1926. 13. — (16) Schuller-Schullerus, Ana: Heimweh. Erzählungen aus Siebenbürgen. Leipzig, 1916. 45. — (17) Müller, Georg Eduard: Die deutschen Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanten 1192-1848. Hermannstadt, 1936. 49, 163.

ZOLNAY LÁSZLÓ

A kisbényi mirákulum

1945 tavaszán szomorú híreket hoztak Esztergomba és Budapestre a Léva, Párkány felől érkező vándorok: a visszavonuló németek utóvédei — sebesült őrnagyk parancsára — az összes Garam-menti templom tornyát felrobbantották. A rossz hírt meg is toldották azzal, hogy a kisbényi román kori templom egészen megsemmisült. Ez a — mivel sem menthető — vandalizmus, mondta a fáma, elpusztította a garamszentgyörgyi, a kétyi, a kémendi, a szalkai és a szelizi templomot is.

— ... sajnos, nagyjából igaz volt ez a rémhír — emlékezik 1973. október 6-án Kubis István esperes-lelkész, Bina (Kisbény) plébános.

Vasárnapi prédikációjára készültében, írás közben, bejelentés nélkül zavarom. Kubis főtisztelendő 1938. július 1. óta áll gyülekezete élén. Kisbény s a kisbényi templom utolsó harmincöt évének sorsa egybeforrt élete sorával.

Kubis esperes kérdéseimre így felel:

— A már említett német őrnagynak (maradjon névtelen) hiába rimáncodtam. Sőt, egyik lelkészársam még könnyekre is fakadt. A német hajthatatlan maradt. Templomunkat, a Duna-medence egyik legszebb román kori templomát, a szemem láttára robbantatta fel. A Garam-menti templomok közül egyedül Kural temploma kerülte el végzetét. Ott a hívek egyike — egy óvatlan pillanatban — elvágta a gyújtószínort.

Fényképeket nézek, Kisbény pusztulásának képeit. A német merénylet harangostul semmisítette meg a kisbényi templom északi tornyát. A délit is megromgálta. Beomlott, oltáraival együtt a főszentély s az egyik oldalkápolna is. A templomhajó mennyezetének nagy része leszakadt... A hétszázötven esztendősi templom hóféhér mész-kváderei a Garamig, a paplakig s a híres bényi Rotondáig, az Apostolok körkápolnájáig repültek.

Kitekintek a parókia dolgozószobájának lugassal árnyalt ablakán: íme a kisbényi építészeti műremek, a Garamra könyöklő pompás templom — az ősz fényei-ben — régi szépségében tündöklök! Hívök bandukolnak a templom felé — éppen úgy, mint hétszázötven év óta minden szombaton —, hogy a holnapi istentiszte-letre feldíszítsék a templomot.

Meghatottan indulunk sétautunkra, hogy megtekintsük a kilenc évszázados Apostolok körkápolniját s ifjabb társát, a kisbényi premontreiek hajdani kolos-tor-templomát. Az első a magyarországi őskereszténység levegőjét árasztja. A második a francia román kornak — felvidéki ízekkel, egyéni stílusformákkal ötvözött — világát.

Csodák csodájára a háborús romlásban töretlenül megmaradt a kisbényi temp-lom híres oszlopfőinek rendje. Szinte karcolás sincs rajtuk. A templom nyitott előcsarnokából a régi töretlen kép fogadja a látogatót. Mielőtt belépünk a hajóba, felsietek a kórusra. Szokatlan építészeti megoldás ez a vastos, a templom hajója fölé is átnyúló karzat! Nem hiába az akkor még ifjú, szinte forradalmian új fran-cia szerzet, a Magyarországra átplántált premontreiek számára építették ezt a templomot. (Meg a templomtól délre eső — ma már csupán alapfalaiban megmaradt — kolostort.) Alapítója az 1210-es években a Hont-Pázmány nemzetségből eredő Omodé ispán volt, az Amadék őse.

A karzat különös kiképzésének az a magyarázata, hogy a premontreiek zso-lozsmáikat nem a templom szentélyében, nem is a hajóban, hanem — mint ár-pási, zsámbéki templomainkban is — a kóruson tartották. Ezért azután a közép-karzat, mint két kitárt kar, oldalkórusokkal közelít — a magasan — az oltár centruma felé. Ez a magyarázata annak is, hogy éppen a két oldalkarzat lezárá-sára szolgáló oszlopfőket dolgozták ki — talán — a leg gondosabban s a leginkább egyéni módon. S csak most, hogy annyi év után újra gyönyörködhetem a kis-bényi mirákulumban, eszmélek rá: a premontreiek francia megfogalmazású osz-loprendje mellett — éppen úgy, mint az esztergomi királyi kápolna XII. század végi oszlopfőin — egy sajátos, hamisítatlan honi stílusárnyalat is megjelenik. A kórus északi oldalának sajtófeje, a — rossz reprodukciókból jól ismert — vadász-jelenet a maga rusztikus alakjaival ezt a maradékos magyarázatot is árasztja. De ugyanez a stílusjegy a jellemzője az első északi pillérfejezetnek is. A vadász-szcéna alakjai — porózán vezetett örves gepárdal medvére, szarvasra vadászó, lóról szállt — magyar atyafiak. Az esztergomi királyi kápolna — íjazókat ábrázoló — figuráinak vérrokonai. Azonos kőfaragók és azonos modellek sejlének fel eze-ken a domborműveken. S nem is csoda ez, hiszen a távolság — Esztergom és Kis-bényi templomai között — térben alig húsz kilométer. Időben pedig alig húsz esztendő. (Az esztergomi várkápolna 1190—1200 táján épült, Kisbény 1220-ra ké-szülhetett el.) Esztergom akkoriban még — nemcsak érseki, hanem — királyi szé-kváros is. A Kisbényt patronáló Hont-Pázmányok pedig országos főemberek.

Ám a kisbényi oszlopfőkben másféle ugyan-azonosságot is látunk Esztergom-mal. A helyi, magyar és archaikus plasztikai vonások mellett a domináns stílus a késő romantikának lefokozott, geometrikus sémákba szorított puritán virágoskert-je. A kórus déli felén levő kapitelen még megjelennek a — vadászokéhoz hason-latosan jelképes mondanivalójú — vadmadarak (a hajó déli végének boltozattartó gyámkövének florisztikus mustrái közül is kikandikál egy-két emberarc) —, ám Kisbény már az a vallásos Kozmosz, ahonnan Nagy Szent Bernát kiűzte az osz-lopfők bestiáriumát és faunáját. [„Mit keresnek a templomokban a bujálkodó majmoknak ábrázolatai? A vad oroszlánok? A kentauri szörnyetegek? Mi keresni-valója van Isten házában félembereknek, viaskodó vízi szörnyetegeknek? Kürtölő vadászok (ábrázolásainak)?” — hirdeti a nagy purifikátor 1091 és 1153 között.]

Esztergom királyi kápolnijában is hasonló volt a helyzet: a vadállatok jelkép-rendszere, a fauna vallástani kódja helyébe ott is virágmustrák, olykor geomet-rikus alakzatok léptek.

A kisbényi templom helyreállítását — hála Kubis István plébános egyéni kez-deményezésének — nyomban a világháború befejezése után megkezdték. A kis-bényi egyház nemcsak saját gazdasági erőforrásaira támaszkodott. A szlovákiai központi intézményektől is egyre több megértő támogatásban, anyagi segítségben részesült. Kubis főtisztelendő halálával idézi Pavel Fodor, ing. Lukas Serafin, Karel Chudomelka nevét és Ján Masaryk párttitkárét. Nevezeték a pozsonyi Szlovákiai Műemlékhatósággal vállaltva dolgoztak Kisbény megmentésén, helyreállításán. A munka annyira jó ütemben haladt, hogy 1953. november 29-én Ambrus Lazik püs-pök a kisbényi templomot már újjászentelhetette.

Vadászjelenet a templom egyik oszlopfőjén

A nagy szakértelmet, műértő gondot követelő feladat tervezője néhai Alfred Piffli építőművész volt. Páratlan buzgalommal dolgozta ki a rekonstrukció elméleti alapjait. S itt ne felejtjük el azt, hogy a kisbényi templomot 1722, 1800, 1862 után 1896—98-ban Czizler Győző — Gerevich Tibor szerint — „nem szerencsés, a helyreállítás megengedhető mértékén túlmenő tervei szerint restaurálták”. Piffli tanár feladatát így nemcsak a második világháború pusztítása, de az is nehezítette, hogy korrigálnia kellett a korábbi kontármunkákat és Czizler önkényes térkompozícióját. Piffli felismerte azt, hogy a kisbényi templom szerkezetén s homlokzatán a középkor klasszikus építési kánona: az aranymetszés érvényesült, s rekompozícióját ennek szellemében hajtotta végre. (E felismerését Piffli professzor a *Slovenská Archaeologia* 1970., XVIII. évfolyamában publikálta, *Zlaty rez na fasáde v Bini* címen.)

A helyreállítások során komoly gondot okozott az, hogy a Garam lassan át- nedvesítette a mintegy húsz méter magas templomdombot. Ez már a háború előtt csekély mértékben megsüllyesztette a Garam fölé mintegy kiugró szentélyt. A süllyedést repedések jelezték. A helyreállításkor olyasmi történt, ami minden időkre kiérdemli a megbecsülést a szlovákiai műemlékügy iránt. Masaryk párttitkár javaslatára a Garam-szabályozás során a *templomdomb alól elvezették a Garamot*. Így ma a templomdomb egy szelíd tavacszkává szelídült holtág tükrében tekinthet magamagára. S nem fenyegeti többé a talajszüllyedés újabb veszélye.

Csonka lenne ez a kis emlékezés, ha elkerülnénk a templomhoz közel eső régebbi kórkápolna, az Apostolok kápolnájának nevezett Rotonda kilenc évszázados falait. Felőle a magyar művészettörténet keveset tud. Főként azért, mert irodalmunk nem ismertette a Rotonda területén végzett újabb ásatások eredményeit. De nem szerzett tudomást azokról a pompás, XIII. századi bizantinizáló freskókról sem, amelyeket 1955/56-ban, a Rotonda helyreállításkor Staudt Mihály restaurátorművész bontott ki s állított helyre. Ezek a freskók méltán sorakoznak a szlovákokkal közös régi magyar művészettörténet aranybetűs lapjaira. Fényképeiket — amelyeket Schopper Tibor készített — ezúttal először publikálja magyar sajtóorgánium.

A Rotondával s a kisbényi templommal ékes Garam-parti templomdomb az őskor óta uralkodópontja a tájnak. Erről tanúskodnak — őskori leleteken kívül — azok a római kori aranypénzek is (szám szerint száznyolcvan), amelyeket a közelmúltban, római cserépbögrébe rejtve, a templomdombon ástak ki. A IV—V. század-beli római aranyak Valentinianus és Honorius császárok veretei; ma a nyitrai múzeumban vannak.

A középkorból — az alapító Hont-Pázmány nembeli Omodé ispán s a régi premontrei barátok emléken kívül — a nagy Hunyadi Jánosét idézném csupán. 1451. december 8-án — Mária fogantatásának vigíliáján — a gubernátor „ex villa Been” — Bény faluból keltezi „nemzetes, szeretett barátjához”, Majthényi Gergelyhez írt levelét.

Büntetés a jelenvaló-előttiért

*Egyszer megszületett a hit
és kavargó korom-felhők homályosították az eget,
hogy fényesebben csengjen az a nagy fehér felhő
túl a láthatáron —
és imáink és áldozataink szakadatlanok voltak
és hitünk is tellett egyre fényesebb felhőkre,
igen,
imádtuk Istenünket,
s most mégis tüzes katlanban égünk.*

HÉVIZY KLÁRA

MAGYAR MÓZES

Sz. Usakov és G. Zinovjev egy magyar származású szentet ábrázoló ikonja

A Kalinyini Területi Képtár őriz egy alig ismert és még nem reprodukált ikont, melyen Moiszsej Ugrin, azaz Magyar Mózés látható, akiben az orosz egyház egyik kedvelt, magyar származású szent szerzetesét tiszteli. Mit tudunk e szent életéről, milyenek lehettek magyar kapcsolatai és ikonográfiájának jellegzetességei? A kérdés első részére könnyű válaszolni, mert részletes életrajza maradt fenn (1), melynek történelmi hitelessége már megfelelően bizonyított (2). A kérdés második részére nehezebb a válasz, s végső soron hipotetikus jellegű lesz, míg a kérdés harmadik részére elsősorban az itt ismertetendő ikonunk és az ikonfestő kézikönyvek (podlinnyikok) szövegének alapján próbálunk válaszolni.

A XI. században élt Magyar Mózés élettörténete a kievi Barlang-kolostor paterikonjában maradt fenn. E paterikonból és más forrásokból azt is tudjuk, hogy volt egy Magyar György nevű testvére, aki életét áldozta Szent Borisz fejedelemért, továbbá ugyancsak más forrásokból — a paterikonban ez nem szerepel — ismert egy harmadik testvére is, Magyar Jefrem, aki Novotorzsokban templomot is alapított. Magyar Mózés életrajzában a nagyobb történelmi események szinte évről évre pontosan követhetők. A történet az 1015-ös évvel indul, azzal az évvel amikor Szent Boriszt megölték. „Akkor egyedül ezt a Mózest nem szúrták le... Predszlavához, Jarosláv hűgához menekült.” Később Magyar Mózés lengyel fogságba került (1018). Itt egy gazdag özvegyasszony számtalanszor megkísértette, de Mózés ellenállt. Sem szépségével, sem gazdagság-ígéretével, sem kínzásokkal nem tudta megtörni Mózés ellenállását. Közben Mózés szerzetessé szenteltette magát. A lengyel nő, miután látta, hogy minden próbálkozása reménytelen, bosszút állt Mózésen. Megparancsolta, „hogy vágják le titkos szerveit”. „És úgy feküdt Mózés, mintha meghalt volna, folyt a vére, alig lélegzett.” De később felépült sebeiből és a kievi Barlang-kolostorba ment, ahol még sokáig élt csodatevő szerzetesként.

Hogy mikor és milyen körülmények között került orosz földre a három magyar festvér, Magyar Mózés, Magyar György és Magyar Jefrem (lehet, hogy Magyar Jefrem nem volt a testvérük, és valamivel később élt a XI. század első felénél) (3), erre az érdekes kérdésre nehéz pontos választ adni. Gondolhatunk arra is, hogy a népvándorláskori magyar törzsekből egynéhány csoport a dél-orosz területeken lemaradt (4), s ezeknek lehettek késői leszármazottai e testvérek. Nevük csak őseik emlékét őrzi, miként mondjuk a Kiev környékén lévő Szelo Ugorszkoje („Magyar falu”) elnevezés is (5). *Iglói Endre* pedig azt írja: „Megkockáztathatjuk azt a föltevést, hogy a harcias Szvjatoszlav kievi fejedelem szolgálatába szegődő magyar vitézek valamelyikének unokáit kell látnunk a régi orosz irodalom hőseivé lett két magyar ifjában” (6). Legvalószínűbbnek mégis az látszik, hogy Magyarországról kerültek a testvérek orosz földre, hiszen ekkortájt Vlagyimir Szvjatoszlavics kievi fejedelem és Szent István között jó kapcsolatok voltak és szerződéskötések is ismeretesek. *Szár László* pedig orosz fejedelemasszonyt, (7) valószínűleg Premiszlava Vlagyimirovnát (8) vette feleségül. Magyar harcosok ekkortájt külföldi fejedelmeknél is teljesítettek szolgálatot, így könnyen elképzelhető, hogy Vlagyimirnél és fiainál, Borisznál és Glebnél is szolgáltak magyarok, s közöttük Borisz közvetlen környezetében pedig a testvérek (9).

Magyar Mózés a hagyomány szerint Kijevben van eltemetve (10). Emlékét július 26-án ünnepli az orosz egyház. Képi ábrázolási szabályainak kialakulásakor alapvető volt a kijevi paterikonban megmaradt életrajza. Ebben férfias szépségét hangsúlyozzák, melyet általában az ikonfestő kézikönyvek is átvettek. Az orosz hagiográfiai irodalomban a szép külső kiemelése ritkaság számba ment. Mózésnél viszont fontos helyet foglal el, hiszen a cselekmény egyik mozgató rugója éppen ez. „Mózés szépsége megragadta a (fiatalasszony) képzeletét...” — olvashatjuk a paterikonban. Megnyerő külsejének emlegetését a paterikon elbeszélésében még sok helyen észrevehetjük. „Nagyon őrizték, mert testében erős, szép ember volt.” „Ezt a gyönyörűségesen szén férfit meglátta egy... előkelő... fiatal asszony...” „Az asszony erre így szólt:... és engedj, hogy élvezhessem szépségedet”. „Amikor az asszony látta, hogy ez a szépséges férfi nem lesz az övé...” „Nem kímélem meg szépségét, hogy mások se élvezhessék azt.” A Filimonov-féle podlinnyikból megtudhatjuk, hogy a „Szent Szerzetes Atvánkat, Magyar Mózest,

Barlangkolostori Csodatevőt' sápadt arccal, szőke hajjal, kis szakállal kell ábrázolni, a fején süveggel, s szent szerzetesi ruhában (11). Amikor a podlinnyikok fölíratot javasolnak ábrázolásához, akkor általában a paterikonban levő életrajzból merítik Mózes szavait. „Ki az a férfi, aki asszonyt véve magának és néki engedelmeskedvén megőrizte a törvényt? Az asszonynak engedelmeskedett az első ember — Adám, és kiűzetett a Paradicsomból. Sámson mindenkinél erősebb volt, elleneinek seregén győzedelmeskedett, s végül asszonya mégis az idegenek kezére adta. Salamon is a bölcsesség mélységéig hatolt, s mégis az asszonynak engedvén, bálványokat imádott. Heródes is sok győzelmet aratott, s azután az asszony hatalmába kerülvén, megölette Keresztelő Szent Jánost.” (12)

Magyar Mózes népszerűségére az is utal, hogy a régi orosz művészet jelentős emlékei örökítették meg. A Troice-Szergieva lavra főtemplomának, az Uszpenszkij székesegyháznak freskóján is találkozhatunk vele (13). Ennél még jelentősebb az az ábrázolása, melyet Szimon Usakov, a XVII. század legnagyobb orosz ikonfestője és tanítványa, Georgij Tyrentyevics Zimonjev festett (14). Ez az ikon (15) a „Moiszej Ugrin, Vlagyimir fejedelem, Arkagyij Novotorzsszkij” címet viseli.

A három szent fölött félkörben felhőkkel övezve az Istenanyát láthatjuk, mégpedig az ún. „Istenanya a Jel” ikonográfiai típusban megfestve. Középen helyezkedik el Vlagyimir díszes fejedelmi ruhában, a fején koronával. Az ő szerepeltetése érthető, hiszen Vlagyimir fiánál, Szent Borisznál szolgált Magyar Mózes. De ki lehet az az Arkagyij, a másik szent, akivel Magyar Mózeset ábrázolták? Milyen kapcsolatban lehet vele? Arkagyijról nem sokat tudunk. December 13-án ünnepli az orosz egyház (ld. még június 28.). A Filimonov-féle podlinnyikban azt olvashatjuk róla, hogy Galaktyionhoz hasonlóan fiatal, s szent szerzetesi ruhában van (16). Arkagyij is Novotorzsokból származik, ahol Jefrem Novotorzsszkijnak, azaz Magyar Jefremnek, Magyar Mózes testvérének a tanítványa volt, s együtt éltek a Jefrem által Borisz és Gleb tiszteletére alapított novotorzsoki kolostorban. Jefremet és Arkagyijt szokás volt együtt ábrázolni (17); így érthető, hogy Arkagyijt Magyar Mózessel, Jefrem testvérel, is szerepeltetik. Arkagyijt fiatalon ábrázolják (mint tanítványt), s ezért látjuk szakáll nélkül. Magyar Mózes Vlagyimir jobbján áll a legegyszerűbb szerzetesi ruhában, Arkagyijéhoz hasonló kéztartással, kezében tekercs. A podlinnyikok előírásai szerint itt is rövid szakállal ábrázolják.

Magyar Mózes ikonográfiajának összeállítása, kultuszának földolgozása új szempontokat adhat az egyháztörténeti kutatások számára is.

Jegyzetek: (1) **D. I. Abramovics:** Paterik Kievszkago Pecserszkago monasztürja. SzPb., 1911. 102—104. old.; **Iglói E.:** Magyar Mózes legendája. Filológiai Közöny. 1962. VIII. évf. 1-2. sz. 1—16. old. (Az idézeteket a paterikonból Iglói Endre fordításában közöljük.) — (2) **D. I. Abramovics:** Iszledovanyije o Kievo-pecserszkom paterike SzPz., 1902; **A. A. Sahmatov:** Razúszkanyija o Drevnyeruszkij letopisznüh szvodah, SzPb., 1908; **V. T. Pasuto:** Vnyeysznaja polityika Drevnej Ruszi. M., 1968, 310. old. stb. — (3) **Je. Golubinszkij:** Isztorija Russzkoij Cerkvi, M. 1904 t. I. Vtoraja polovina toma, 756. old. — (4) **E. Moor:** Studien zur Früh- und Ungeschichte des Ungarischen Volkes, Acta Ethnographica, 1951 t. II. fasc. 1—4. — (5) **M. P. Pavluskova:** Ruzsko-vengerszkije otnosenija do nacsala XIII. veka, Isztorija SzSzsZr. 6. 1959, 153. old. — (6) **Iglói E.:** i. m. 6. old. — (7) **Scriptores Rerum Hungaricarum,** ed. **E. Szentpétery.** v. I. Budapestini, 1937-38, 344. old. (Chronici Hungarici Compositio saeculo XIV: „Uxorem de Ruthenia dicitur accepisse.”) — (8) **N. Baumgarten:** Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du Xe au XIIIe siècles, Róma, 1927, table I., No 17. — (9) **A. E. Katusin:** Rannyje ruszko-vengerszkije szvjazi (IX-XV vv.). Ucsonúje zapiszki. Azerbajdzsanskij Goszudarsztvennűj Unyiverszityet imenyi Sz. N. Kirova, 1956 No6, 107. old.; **V. T. Pasuto:** i. m. 310. old.; **Timkó I.:** Keleti kereszténység, keleti egyházak, Budapest, 1971, 396. old. — (10) **Szergij (arhiepszkop vlagyimirszkij):** Polnűj meszjazcslov Vosztoka, t. I. i. II. Vlagyimir, 1901; t. II. 195. old.; **N. Barszukov:** Isztocsnyiki russzkoij agiografii, SzPb., 1882, 383. oszlop. — (11) Szvodnűj ikonopisznűj podlinnyik XVIII veka po szpiszku **G. Filimonova,** Moszkva, 1874, 399. old. — (12) **Vö. V. D. Fartuszov:** Rudovodsztvo k piszanyiju ikon szvjatűh ugodnyikov bozsiih v porjadke dneje goda, ... M., 1910, Moiszej Ugrin cimszó. — (13) **Ju. Olszufjev:** Opisz ikon Troice-Szergievoj lavrű do XVIII veka i naibolee tipicsnűh XVIII i XIX bekov, 1920, 59. old. — (14) Itt is szeretnék köszönetet mondani **N. F. Szudakovának,** a kalinyi Területi Képtár igazgatójának szíves segítségéért. — (15) **A. K. Zsiznyevszkij:** Opiszanyije Tverszkago muzeja, M., 1888, 41—42. old. No 54; **V. I. Koloszov:** Vűszocajsee poszescsenyje ego imperatorszkim velicsesztvom imperatorom Nyikolajem Alexandrovicssem Tverszkago muzeja, Tver, 1916, 31—32. old. — (16) **G. Filimonov:** i. m. 41. old. — (17) **A. K. Zsiznyevszkij:** i. m. No 59; Krakkól Nemzeti Műzeum, ltsz. XVIII—301.

Simándi Ágnes alig húszévesen, a fölismert és megérintett egyszerűség erényével, epigrammatikus tépettségű verseivel lép elénk. Nincsenek versszakai; a nedvtelen, kopogó indulatok között lélegzetvételnymi szüneteket tart. S minden lélegzet után más és más égtáj felé fordulva, elmondja majdnem keserű, majdnem dallamtalan, mégis, az *egészen kimondott* szavak villanásnyi örömétől megvilágított panaszait. Leplezhetetlenül fiatal. Szenvedései verseinél korábbiak; fogantató erejük. Ez lehet a gyökere mondatai zártságának, bánata őszinteségének és „fájó térdre kényszerítő” hite bizonyosságának. Talán igaza van, hogy „a vár bevehetetlen”; az ostrom pedig abbahagyhatatlan. S miközben „sikátorai” előtt, alkonyatkor, a másnapi rohamra készíti fegyvereit, ne feledkezzék meg a hosszú, mély, bársonyos, fényes énekekről sem.

(V. P.)

Próféta

a hegyekről füst száll
a fák ijedt titkukat susogják
a világot nem lehet megtagadni.
csak mint az érett gyümölcsöt
leszakítani
s a bűnt
vállrándítva rúgd tovább —
aki játszani tud
ismeri a lélek barlangjának titkát
aki nevetni tud
az a lépcsőről soha nem zuhan le
vannak még szavak
és mozdulatok
csak fölöslegések —
nem igaz — hogy nincsen kút
mely kiapadhatatlan
nem igaz — hogy nincsen víz
mely sírás után
lemossa a ráncokat
késni nem bűn — csak elfordulni —
az ég alatt kiáltok —!
hiszen az égből kaptam szavam.

Visszatérni

álmok és hazugságok sodortak
messze a parttól
hol ifjúságom tiszta tüze ég —
vágynom tenyered
őszinte melegére
szádból tanultam
a szót
felédés — ébrenlét határán
csak anyaöleket
kezeket
és csendes mosolyokat látok —
úgy szeretnék még egyszer
visszatérni játékaim romjaihoz
— hogy újra megtalálj Atyám.

Trisztán lázadása

akit sebeibe zártak
sebei foglya már —
és mégis kiáltok
törvény és konvenciók
ellen
a vár fala bevehetetlen
hiába szorult
az omladék bele
mert van hit
mely fájó térdeimre kényszerít:
míg élek
addig nem veszttem el.

Várakozás

a tájat kerestem
ahol kezünk először
összeért
a szót kerestem
melynek színesvirágú titka
először nyílt ki
ajkamon —
a mozdulatok már elhagytak.
úgy érzem évszázadok óta
állok így az ajtóban
és csak Téged várlak
hogy elinduljunk az útra.

Agnus Dei

két gyönyör között
sikátoraimba
hullva
megtörtetésem evangéliumát
hűen őrzi
egy néma angyal —
Isten Báránnya
könyörögj érettem.

Pap Károly visszaemlékezése pályakezdésére

Pap Károly nem tartozott a sokat nyilatkozó, könnyen kitárulkozó, önmagát, műveit reklámozó írók közé. Közvetlen, művészi stilizálás nélküli, önéletrajzi vonatkozású visszaemlékezése, vallomása — három rövid interjút leszámítva — eddig még nem került elő a két háború közötti hírlapok, folyóiratok, évkönyvek rengetegéből. Aki pontos adatokra támaszkodó biográfiát akarna írni róla, ugyan-csak nehéz helyzetbe kerülne. Életének egyes periódusairól, de kiváltképp íróvá érlelődésének időszakáról rendkívül keveset tudunk. Kamaszkoráról, a világháború, majd a Tanácsköztársaság alatt átélt „élményeiről”, a bécsi emigráció szellemi hatásairól és az ezt követő bujkálás, vándorlás korszakáról egy-két újsághíren, későbbi műveinek néhány utalásán, felesége ilyen vonatkozásban szűkszavú visszaemlékezésein kívül alig van megbízható adatunk.

Pontosabb képet csak pályakezdésének időszakáról alkothatunk. Osvát és Mikes című novellája és Fodor József visszaemlékezései idézik fel az 1923 nyarán Pestre érkező, s verseivel Mikes Lajosnál jelentkező furcsa, megszállott fiatal-ember alakját, aki ez év szeptemberében A menyasszony és a völegény című novellájával mutatkozik be az Est-lapok olvasóinak. De hogy mi történt addig, amíg az első novella megjelent, Pap Károlyt milyen hatások érték, milyen gondokkal és gondolatokkal küszködött, milyen volt az alkotásmódja, miért rejtezett benne olyan sokáig a zsidósághoz „tartozás” problémáinak, a gyermekkori lázadásoknak, az önmagával és közösségével vívott harcnak az Azarel-ben megfogalmazódó nagy témája? Olyan kérdések ezek, melyekre Móricz Zsigmond, Pap Károly legértőbb kritikusa, s utána is jó néhányan keresték a feleletet, s melyre leginkább maga az író adhatott volna választ.

A filológusnak olykor szerencséje van; megtalálja azt, amit nagyon szeretne megtalálni. Így bukkant rá e sorok írója az 1939 végén zsidó orgánummá minősített Képes Családi Lapok 1940-es évfolyamában Pap Károlynak önéletrajzi, alkotáslelektani vonatkozásban érdekes cikksorozatára, melynek egyes darabjai Emlékezés az Est-lapokra alcímmel jelentek meg.

Pap Károly azzal a céllal eleventi fel pályakezdésének emlékeit, hogy rajtuk keresztül az Est-lapok szerkesztési elveiről, közönségpolitikájáról ítéletet mondjon. Tanulságul az „utódoknak”: íróknak, hírlapíróknak, akiknek — úgy véli — meg kell kísérlniük rendet teremteni — „már amennyire ez tollal lehetséges” — a kor általános (politikai, gazdasági, szellemi) zűrzavarában. Erről a célkitűzéséről és egy új, társadalmi, nemzeti „önismereten” alapuló „etikusabb rend” iránti vágyáról szól a Képes Családi Lapok szerkesztőjéhez, Lévai Jenőhöz intézett nyílt levelében. (1)

De már e bevezető is személyes érvényű emlék-idézést, írói önvallomásokat ígér: „Úgy fogom megírni mindezt, ahogy az író szokta, el fogom mesélni, amit láttam, átéltem, s ami miatt a szívem még máig is fáj, nem hiszem, hogy valaha kigyógyulok belőle.” Mert arcképvázlatok ezek az írások és némiképp novellák is. Arcképek Szép Ernőről, Mikes Lajosról, Miklós Andorról, ifjúkori önmagáról, és novellák az idegenség, a gőg, a magány érzéséről, az éhségről, a kielégíthetetlen vágyakról, a múlt által is determinált fojtogató, „kalickává vált” létről. Mintha a sehová sem tartozás, a kirekesztettség érzését panaszló Kafkát hallanánk. Még alkotói gyötrelmeit is származásából eredezteti: „Az érzés enyém volt, de a nyelvet valamikor rég úgy választották számomra: a szüleim. A nagyszüleim még németül beszéltek és csehül. A dédszülők, ki tudná, hogyan? Talán lengyelül kevert héberül. Ki tudná, hány nyelv táján nőtt fel az érzés, amíg hozzám jutott, s a magyar tájra? ... hol az érzés, hol a nyelv remegett meg idegenkedve az ölelésben” — mondja verseiről.

Első pártfogója, Szép Ernő időtlen bánatot és riadtságot tükröző szomorú, „öreg gyermekarca” is önmagára, gyermekkorára, zsidóságára emlékezteti, amitől menekülni szeretne, de amitől mégsem tud megválni. Régi olvasmányait idézi fel s

az írókat, akik legközelebb álltak akkori ízléséhez, s akiket még felkeresett volna pesti tanácstalanságában. A rég halott Adyt, az „Így irtók ti” Karinthyt és azt, akinek könyve „göggükben fulladozó óriás-emberekre emlékeztetett, olyan nyelven, amely önöngöggjétől dagadt patetikussá”, akiben talán Szomoryt, Füst Milánt vagy Szabó Dezsőt kell sejtenuünk. Lehet, a kutatás egyszer majd azt is kimutatja, mit tanult tőlük, mit vett át stílusukból. De sokkal lényegesebb volt ezeknél Mikes Lajos személyes hatása, amellyel Pap Károly is legtöbbit foglalkozik visszaemlékezéseiben. Feltűnő, mennyivel keserűbb, objektívebb az itt kibontakozó Mikes-portré annál, amellyel az 1930-as Osvát és Mikes című novellában találkozunk. Hol van már a „bűbájos Ravaszdi”, aki gögtől és nyomortól elvadult szívét megszelídítette, s akinek még azt is meg tudta bocsátani, hogy lebeszélte a versírásról, s lecsendesítette benne „az utolsó ítélet harsonáit”. Csupán a 20-as években Mikeshez írott — szeretetért esengő, de sértettségről, belső vitákról is árulkodó — levelei sejtetnek már valamit kettejüknek abból a konfliktusából, melyet cikksorozatában oly keserűen elemez. A hála és a heves kamasz-érzelmegek halkultával, tíz év távlatából már erősebb kritikával és némi szemrehányással illeti Mikest, amiért indulásakor „eltérítette” az őt igazán foglalkoztató témáktól. „Első szerettem volna lenni, aki ezeken a lapokon a zsidóságról szól. És ennek az elsőségnek vágya, a személyes hiúság éppoly fontos volt számomra, mint az, hogy a zsidóság megváltozzon.” De hát milyen novellákat várt tőle Mikes, az Est-lapok szelleme és közönsége? „Ne legyen benne semmi zsidóság, semmi Krisztus, semmi forradalom. És háború se. Még malacság sem. Mert családi napilap vagyunk, és a tárcarovatot mamák és lányok is olvassák. Egy novella nem lehet több mint három-négy oldal, erre is figyeljen. S legyen benne valami kis mese.” Mikes 1923-1924-es pénztárkönyveinek tanúsága szerint Pap Károly mégis megpróbálkozott a „tiltott” témákkal. Néhány máig kiadatlan novellája (Ahasvér elbeszélése, Az utolsó vacsora), melyeket Mikes ugyan átvett tőle, de nem közölt az Est-lapokban — talán csak azért, mert nem voltak érett írások —, tanúskodnak erről.

Lehet, hogy Mikes „intelmei” is közrejátszottak abban, hogy Pap Károly indulása után még jó néhány esztendeig nem tudta igazi önmagát és témáját megtalálni, illetve vállalni. De az is nyilvánvaló — s még ezekből a visszaemlékezésekből is kitűnik —, hogy Mikes, ha valóban jó írással találkozott, többnyire sutba dobta az efféle, talán egészen komolyan sem vett, csupán a kezdők leűtésére szánt kesernyés-ironikus „atyai” tanácsait. Pap Károly esetében nemiképp igaza is volt. Ki tudja, hogyan alakult volna a sorsa az ő támogatása, irányítása nélkül a magyar irodalom „enfant terrible”-jének. S ha az ember talán újabb sebeket szerzett is, a kezdő írónak semmiképp sem ártott az önfegyelmezésnek az az iskolája, melyet Mikes mellett járt ki. A szerkesztő által szabott korlátok önmaga pontosabb megismerésére, az alkatának megfelelő „műfaj” kialakítására kényszerítették. Mikes „mesét” várt tőle, ő viszont gyötrődve ismerte fel, hogy múltjából nem történetekre, csak „bizonyos állandó érzésekre” tud emlékezni. E feszültségből született meg Pap Károly jellegzetes korai novellatípusa, melyben egy többnyire fantázia-szülte történeten izzik át zaklatott, tragikus lét- és világrészlete. Viszsaemlékezéseinek az „első” novella keletkezését nyomon követő részlete az önelemzésnek, az alkotói folyamat pontos bemutatásának csupán Gelléri hasonló vallomásaihoz mérhető ritka, izgalmas dokumentuma.

Mindaz tehát, amit Pap Károly e cikksorozatában Mikes Lajosról elmond, nem kisebbíti a kitűnő szerkesztő érdemeit, legfeljebb árnyaltabbá, pontosabbá teszi azt a kissé leegyszerűsített arcképét, mely már említett novellájából, Fodor József és Gelléri írásaiból rajzolódott ki, s él máig is az irodalmi köztudatban. S ne feledjük azt sem, hogy Pap Károly „emlékezései” már az önvizsgálat és ítékezés kegyetlen „regénye”, az Azarel megjelenése után s annak szellemében íródtak.

Pap Károly memoár-részlete Miklós Andor portréjával zárul. Az Est-lapok tulajdonosának és főszerkesztőjének megidézése csupán alkalom arra, hogy rajta keresztül korának egy jellegzetes embertípusát — az üzletembert — mutassa be, s egyúttal tiltakozzék a tisztán gazdasági szempontú gondolkodás, a lelket, a természetet és a művészetet is árucikként kezelő szemlélet ellen.

Az első félév folyamán — április végéig — Pap Károly még jelentkezett néhányszor a Képes Családi Lapokban, de már jóval halványabb írásokkal: valóban családi lapba illő történetkéikkel, anekdotákkal, „tanmesékkel”. Ezek közül csupán egy korábbi novellájának (Ének) variánsa (Amikor kántor voltam) érdemel némi figyelmet, a gyermekkori emlék írói megközelítésének, Pap Károly szemléletének a változása miatt.

Jegyzetek: (1) Az 1939-ben újra induló és „átalakult” Képes Családi Lapok közvetlen elődje (1926-tól 1937-ig) a Kis Újság azonos című melléklete. Mindkettő szerkesztője Lévai Jenő, aki a 20-as években az Est-lapok állandó munkatársa volt. A Képes Családi Lapok megszűnéséig (1943) a magyar zsidóság önismeretének elmélyítését, helyzetének tisztázását igyekezett szolgálni politikai, felekezeti elfogultságoktól mentesen. Főbb munkatársai: Antal Gábor, Dénes Béla, Gervai Sándor, Kardos László, Scheiber Sándor.

(2) (a szöveghez) Az 1925-ös évszám pontatlan, az események 1923 nyarán játszódtak, ez évben jelent meg Pap Károly A menyasszony és a vőlegény című novellája is.

LEVÉL A SZERKESZTŐHÖZ

Írta PAP KÁROLY

I.

Kedves Barátom!

Rengeteg idő óta nem láttuk egymást, több mint tíz éve már. Nem tudom, emlékszik-e, mikor utoljára találkoztunk a boldog emlékezetű Mikes Lajos szobájában. Akkoriban ön Az Est-lapok újságírói élgárdájához tartozott, akinek szabad bepillantása volt e nagyüzem gazdasági boszorkánykonyhájába is, én pedig ott az irodalmi munkatársak közt dolgoztam. De nem helyesen mondom. Nem annyira dolgoztam, mint inkább csak szerettem volna dolgozni. Mert — hogy mindjárt a dolgok közepébe vágjak — a sok-sok hasábon, ami naponta Az Est-vállalat három lapjában megjelent, nem akadt egyetlen tárcalábnyi hely sem, ahol valóban kifejezhettem volna magamat. Írhattam erről-arról, sok apró tárcanovellát, de arról, ami legjobban foglalkoztatott: a világról, amit születéstől magammal hoztam, egy dunántúli városka rabbinusi házából, hallgatnom kellett.

Igen, a három lapban, amelyet javarészt zsidók alapítottak, szerkesztettek, s nagyjából zsidók írtak, a három lapban, amelyet javarészt zsidók olvastak: nem volt szabad írni a házról, ahonnett származtam. De nehogy félreértsenek; nemcsak a „rabbinust” száműzték Az Est-lapok irodalmi rovatából, ugyanúgy kitiltották onét a zsidó földbirtokost, kereskedőt, hivatalnokot, a szegényt, akár a gazdagot, a keresztény-zsidót nem kevésbé, mint az ortodoxot. Tilos volt egyáltalán bármilyen zsidó családról, környezetről írni. És ez a tilalom nemcsak reánk vonatkozott, írókra. Ön tudhatja legjobban, a híryanagban, a riportokban, a cikkekben sem találkozott az ember egyetlen fia zsidóval: mintha néhai Kálmán király boszorkányai-vá változtak volna, akikről nem szabad beszélni, mert egyszerűen nincsenek.

Hová lett ez a rengeteg zsidó ember, mikor valójában mind ott ültek és szerkesztették és írták és olvasták a lapot?

S ami még különösebb, valóban boszorkányos varázslatba illő: ez az egész, hogy így eltűntették olvasóikat és önmagukat, ez a csodálatos hókusz-pókusz oly magától értetődő volt számukra, oly természetes, mint az, hogy írtak, olvastak, vagy hogy a nap sütött és a hold ragyogott. Az Esték egyetlenegy zsidó írójának vagy újságírójának sem jutott eszébe, hogy a maga világról írjon, egyetlenegy zsidó olvasójuk sem reklamálta a laptól, hogy végre már szeretne önmagáról, vagy a szomszédjáról is valami keveset, igazat olvasni.

Felületesen gondolkodva, azt lehetne hinni, hogy Az Est-lapok azért viselkedtek úgy, ahogy viselkedtek, mert abban a mélységes meggyőződésben éltek és dolgoztak, hogy mindnyájan s velük együtt az egész zsidóság s főként az a zsidó réteg, amelynek írtak, annyira magyarrá vált, hogy többé nem tekinthette magát zsidónak. Magyarnak hitték magukat, akiknek esetleg „csak” a vallásuk zsidó és éppen ezért csupán a magyar világ érdekelte őket és olvasóikat s csak az, ami

ezzel a magyar világgal volt közös. S ilyenformán az, amiről Az Esték hallgat-
tak, amit eltüntettek önmagukból és olvasóikból: az „csupán” a zsidó vallás volt.

Nos, jól tudjuk, milyen rabulisztika ez; milyen nyargalászás — a szavakon.
Nem az a kérdés, hogy milyen szóval határozzuk meg a zsidóságot, hanem a kér-
dés az, hogy ez a meghatározás mit tartalmaz, mit jelent.

Zsidóságunk valóban vallás. De miről, mit vall?

Vall arról, hogy miként vagyunk magyarok. Vallomás arról, hogy milyen er-
kölcsei akarattal, milyen érzés- és gondolatvilággal óhajtunk magyarok lenni. Val-
lomás arról az erkölcsi érzés- és gondolatvilágról, amellyel szívesen olvadunk
össze a magyarsággal, de amely nélkül nem tudjuk és nem szabad akarnunk vál-
lalni ezt az összeolvadást. Ezt jelenti a zsidó vallás!

Érjük be egyelőre ezzel a rövid fogalmazással, mert hiszen később úgyis
még bőven lesz erről szó. Érjük be, már csak azért is, mert így legalább azonnal
és világosan kitűnik, hogy Az Esték, ha egyszer nem írtak zsidó vallásunkról, —
tehát arról, hogy miként, milyen erkölcsi, milyen érzés- és gondolatvilággal vol-
tak magyarok: és ezt az erkölcsöt, ezt az érzés- és gondolatvilágot, tehát zsidó-
ságukat meg nem vizsgálták, és a maguk újságírói, írói módján ki nem nyilván-
nították, — akkor mindaz, amit a tisztára magyar világról írtak, vagy akár a töb-
bi külföldi világról, már eleve nem lehetett igaz!

Amint majd látni fogjuk, valóban így volt.

S akkor végül is, mi maradt meg a három lapból, mivel volt tele a három lap?

Érdekes események és érdekes népszerűsített ismeretek izgató zűrzavaros hal-
mazával.

Az Est-lapok vezetői úgy gondolták, hogy a gyárosnak adnak érdekes cikket,
riportot az iparról. A kereskedőnek a kereskedelemről, a doktornak az orvostu-
dományról és így tovább. S az irodalomban hasonlóképp. Az embereknek, akik
zsidó munkatársaik regényeiben és novelláiban szerepeltek, csak foglalkozásuk volt
és bizonyos mennyiségű, lehetőleg érdekes érzelmek, persze javarészt szerelmek.
De merre tartott, mit akart ez a sok izgató, érdekes esemény az iparról, a keres-
kedelemről, ez a sok érdekes ismeret az orvostudományról, a pedagógiáról, merre
tartott ez a sok foglalkozás, ez a sok érzelem, szerelem, az erkölcsnek milyen rend-
je fogta össze, hatotta át valamennyit, milyen szív dobogott bennük, milyen hit?

Erre nem gondolt Az Est-lapok vezetősége?

S miért nem?

Pusztán ostobaságból, vagy szívtelen üzleti spekulációból? Távolról sem! Az
Esték meggyőződésből beremtették meg a maguk erkölcs nélküli, érdekesen, izgatón
zűrzavaros lap-világát. Meg voltak győződve, hogy ez kell az olvasóknak! Meg
voltak győződve, hogy a foglalkozás és szerelem érdekes eseményein kívül semmi
egyéb nem érdekli olvasóikat, mint ahogy őket, a főszerkesztőket, tulajdonosokat
sem érdekelte egyéb, mint hogy a foglalkozás és a szerelem jegyében minél fris-
sebb és több anyagot hordjanak össze és írjanak meg!

Meg voltak győződve, hogy ha ezt véghezviszik, elérték céljukat ők is és az
olvasók is. Hűséges olvasótáboruk lesz és az olvasóknak kitűnő újságjuk!

Fanatikus hitük volt az, hogy az olvasókat szükségtelen, sőt nem is szabad
irányítani, nevelni, gyomlálni, a zsidó, keresztény etika nevében összefoglalást,
rendet tárnunk eléjük önmaguk és a világ felől, amelyben éltek, foglalkoztak és sze-
relmeskedtek. Meg voltak róla győződve, hogy ha ezt esetleg megtennék, maguk
az olvasók utasítanának vissza minden ilyenféle irányítást, befolyásolást, a fog-
lalkozáson és szerelmen kívül.

Hogy ez az ő szilárd meggyőződésük mint üzleti számítás is bevált, ez per-
sze, csak megnövelte fanatikus hitüket. Olvasóik — fájdalom — csakhamar szen-
tesítették azt a meggyőződést, amelyet Az Esték felőlük hittek. Megvették lapjai-
kat; Az Esték meggyőződése tehát valóra vált, s lapjaik valamennyi pesti lap közt
legjobban jövedelmeztek.

Ennél mi sem természetesebb! A pesti zsidók elsősorban zsidó újságírók és írók
lapjától várták az irányítást, a tudást és szórakozást. S ha Az Estéktől csupán iz-
gató, érdekes zűrzavart kaptak, mit tehettek volna egyebet, mint hogy elfogad-
ták.

El kellett fogadniok, mert hiszen ők, Az Est-olvasók, egész természetesen
még Az Est-íróknál is nagyobb zűrzavarban éltek, vagyis foglalkoztak és szerelmes-
kedtek. Vak vezetett tehát világtalant; így mentek zűrzavarból újabb zűrzavarba s
hogy körülöttük a nem zsidó magyarság másféle, de csöppet sem kisebb zűrzavar-
ban járta a maga útját, az Esték és olvasóik külön zsidó zűrzavarát csak még

nehezebbé tette. Két ilyen zűrzavar sehogy sem férhetett össze, s előbb-utóbb egyre hevesebben okolta egymást. Ez persze csak még jobban megnövelte, általános-sá tette a káoszt, amelyben az egyik félnek, a zsidó-káosznak csak az ipar, a kereskedelem és a sajtó hatalma állott rendelkezésre, míg a másiknak, a magyar-káosznak, a föld s az államhatalom valamennyi eszköze.

Ma már jól tudjuk, mindez hová vezetett, s akármilyen zordra változtak az idők, csak nem jöttek el máig se azok az államférfiak, azok a gazdaság-tudósok, azok a szociológusok, azok az írók, akik e kétféle egymást okoló, egymást ostromló káoszt összhanggá tudták volna gyúrni. Nem jöttek, nem jöhettek, mert közben a biztosabb vezetésű, nagyobb kultúrájú nemzetek is tántorogva mentek a maguk útján, mindegyik nemzet csak a maga útján és csak előre, előre, a maga izgató, érdekes, külön zűrzavarában! Így haladt előre egész Európa, — és ma sem tartunk másutt, ki tudja, még meddig.

Es mégis hinnünk kell, hogy mindez még egyszer jóra válik. Hinnünk kell, hogy a sok külön-külön haladásból egyszer még valóban fejlődés lesz, s a sok-sok külön nemzeti zűrzavarból egy magasabb, megállapodottabb, etikusabb rend.

De ez az új rend semmi esetre sem születhetik meg, míg az a szellem, amely az általános zűrzavart egyes-egyedül a zsidóságra hárítja, meg nem szűnik!

Ezt azonban nem várhatjuk ölbe tett kézzel! Ezért örülök, hogy annyi idő után ennek a lapnak a hasábjain újra találkoztunk egymással, kedves Szerkesztő Barátom, mi, akik mind a ketten oly nagyon tanúi voltunk Az Est-lapok zűrzaváros világának! Végigéltük mind a ketten, s ha most összefogunk, azért fogunk össze, hogy felszámoljuk mindazt a tanulságot, amelyet átéltünk, Ön, a szerkesztő, a hírlapíró és én, az író.

És a tanulság nyomán sok teendőnk lesz! Meg kell kísérelnünk, hogy rendet teremtsünk — már amennyire ez tollal lehetséges — a magunk külön zsidó káoszában, azzal a reménnyel, hogy a magyarság hasonlóan cselekszik majd és a két rend — ha valóban rend — előbb-utóbb úgyis újra találkozik és összeolvad.

De rendet mondtam, nem csupán foglalkoztatást, kenyeret, nem csupán ismeretet és szórakoztatást, mert különben ugyanott folytatjuk, ahol Az Esték abbahagyták.

Rendet, amely átfogja a zsidóság minden rétegét, nemcsak a gazdasági szervezés külső hálózatával, hanem ugyanakkor egy belső hálózattal is, nemesebb, erőlködőbb művelődésre való általános törekvéssel.

Ennek az alapja pedig az önismeret.

Ez az a telek, amelyen minden emberi háznak, társadalomnak, nemzetnek épülnie kell. S akármily romokban heverjen most, ha ezen fog épülni, fel fog épülni a zsidóság háza is!

Ezt az önismeretet óhajtom szolgálni azzal, hogy megírom majd lapunk olvasóinak az életet, amelyet Estéknél láttunk, el fogom mondani, hogy hányszor és hogyan igyekeztünk személyesen és írói eszközökkel világot vetni az ő világtalan zűrzavarukra, mennyi írással, rábeszéléssel, kéréssel, könyörgéssel s végül kétségbeesett átkozódással hogyan akartuk őket visszarántani arról a szakadékról, ahová végül is belezuhantak fanatikus konoksággal, mágukkal rántva olvasóikat, a zsidóság aránylag legműveltebb és legtermőbb rétegeit! El fogom mondani, hogy milyen emberek vezették ezt a hatalmas vállalatot, hogy mit fojtottak el önmagukban, mit fojtottak el azokban, akik munkatársaik voltak, akiknek kenyeret adtak.

De nehogy félreértsenek. Nem száraz leleplezések következnek a vezérgazgatók fizetéseiről, a lap gazdasági spekulációiról. Úgy fogom megírni mindezt, ahogy az író szokta, el fogom mesélni, amit láttam, átéltem s ami miatt szívem még máig is fáj, nem hiszem, hogy valaha kigyógyulok belőle. De talán kicsit megkönnyebbülök, s akik olvassák, zsidók és nem zsidók, adja a Mindenható, hogy okuljanak belőle!

II.

1925-ben, (2) nyáron történt, hogy először jöttem Pestre, zsebemben néhány kéziratcsomóval. Azért jöttem, hogy helyet találjak nekik s velük együtt magamnak is valamelyik újság szerkesztőségében.

A pesti írók közül leginkább Szép Ernőt ismertem, s mindjárt érkezésem estéjén találkoztót kértem tőle. Esti hét órában egyeztünk meg. Ebben az időben pontosan ott álltam a Vígszínház kávéház előtt. Vigyáztam, szememmel szüntelen szitáltam az érkezőket, s kerestem Szép Ernő setétszürke ruháját. Mindig meg-

újuló örömmel és vággyal néztem a sok szép nőt, s ha egy-egy férfi sötétszürke vagy valamiféle szürke ruhában elment előttem, idegesen és tétován megmozdultam.

Végre, mikor már alkonyult, egy férfi, sovány és kis termetű ember, megállt előttem. S ő is várakozón fordult felém, s így szólt:

— Maga az, Pap Károly?

Készségesen és tartózkodón mosolyogtam.

Kezet fogtunk.

— Akkor kicsit együtt mehetünk — mondta Szép Ernő —, nekem a Vígszín-háznál van dolgom.

Elindultunk.

Nem tudtam, hol kezdjem.

Szép Ernő valóban olyan volt, ahogy versei révén elképzeltem: filigrán testű, csakhogy nem szőke, hanem fekete. Nem kék szemű, hanem fekete szemű. Ez a fekete-teg eleinte zavart. Később megtaláltam az összhangot a versek és a fekete szemek közt. Úgy látszik, bánat és félelem lappang mindnyájunkban, egyhangúan, valahogy szürkén, s mégis fel-felragyogva, vidáman, egy-egy pillantással, mint az aludni készülő madarak csirip-csiripje, ahogy visszarévülnek álmuk előtt az elmúlt nap-sugarakba. Ez az öreg gyermekarc — mert ilyennek láttam Szép Ernőt — néha egész megdöbbenően idézett egy nőt, aki bizonyára az anyja lehetett. Nem ilyenkor vált a hangja is vidámabbá s egyhangú, fakón fekete szeme ragyogóbbá? Más-kor szava, mint a gyermeké, aki hidegből jött és még vacog legbelül, olyan halk volt, mintha félt volna, hogy torkára száll valami fagy. Nem a gyermekkora volt ez a fagy? S a bánat s félelem, mely ott lappangott szeme ragyogásában, nem volt-e régibb, mint maga Szép Ernő, régibb, mint az anyja, akit néha idézett, régibb, mint valamennyi őse? Nem egy bolyongásban, zárkózottságban, lázas gond-ban elnyűtt fajta szomorúsága volt ez, az ő fajtájáé? Mintha ugyanazt éreztem volna ki Szép Ernőből, amit annyiszor önmagamból: itt is egy ember, aki többet cipel magával, valami közösből, valami múltból, mint amennyi összeférhetne egy sza-bad, sajátos, egészséges egyéniséggel és életvággyal. A múlt itt is gúzsba kötött valakit, még mielőtt az a világra jött volna. Itt is a rendesnél szűkebb kalickává vált az élet, s a dal még szárnyalni se kezdett, mikor már rácsokba ütközött...

Mindez voltaképp nagyon megihatott engem, de ugyanakkor kínosan el is némított.

Szótlanul hallgattam, amit Szép Ernő mondott és a szavak, amelyekkel engem biztatott, s a művészetet, a verset dicsőítette, érzésem szerint keresztül-kasul voltak szöve egy ősi félelemnek és lázas gondnak kopott-bonyolult szálaival. S minél tovább haladtunk az utcán, úgy zsugorodott bennem a meghatottság, kezdtem belül megborzongni, a dicsérő és biztató szavak küszöbén túl fagyos, rideg gyászt éreztem, amely körülfogta az egész világot s rajta minden lehetséges alkotást, az enyéimet is. S én, én magam, e percben nem ugyanazzal a rideg gyávasággal, gyással néztem a mellettem lépegetőre? A magam hiányait éreztem benne borzongva. Mindazokat, amelyekről annyira szerettem volna — s hány-szor! — s mily hiába! — menekülni.

Mindabból, amire készültem, egy szót sem tudtam szólni. Csak annyit tehettem, hogy mikor elbúcsúzott tőlem, megkérdeztem, mikor látogathatnám meg.

Szép Ernő nem mondott napot. Akármelyik délelőtt, inkább reggel felé, ha jövök, szívesen lát a Margitszigeten.

Mikor elment, úgy éreztem, jó időre elváltunk egymástól.

Visszafelé eszembe jutott egy név, amit Szép Ernő említett, valami Mikes szerkesztő, aki a Pesti Naplónál van. S aki, mint Szép Ernő mondotta, bizonyára pártolni fog engem: szívesen látja az ismeretlen fiatalembereket.

Felmenjek hozzá?

Most ez a Mikes éppoly távolinak, fagyosnak és bánatosnak tűnt, mint Szép Ernő, aki ajánlotta. Nem volt kedvem felkeresni.

Vajon kihez menjek legelőbb?

Egymás után néhány író neve jutott az eszembe, s ezzel együtt folyóiratok, könyvek címei. Hová menjek? Melyikkel beszéljek? Úgy éreztem, legszívesebben Adyt látogatnám meg, csakhogy az már régen halott. A többiekre gyanúval és idegkedve gondoltam.

Mit jelentettek számomra e nevek és könyvek a múltból, amikor először találkoztam velük? Sem személyüket, sem életüket nem ismertem, írásaikat is csak alig olvastam szanaszét-életemben. Ilyenkor sem annyira én nyúltam utánuk, inkább életem hullámai vetették elém, s én csak beléjük tekintettem. Iskolák,

kaszárnyák, ütegállások, megint kaszárnyák, bűzhödtt kavernák, börtönök, nyomortanyák koszalásaiban olvastam őket, sonsem uodva, milyen napra virradok. Enni és inni szoktam ilyen mohón es kapkodva, csak hogy pillanatnyilag jóllak-hassak és várhassam az új éhséget. S mint ahogy nem emlékeztem rá, mikor ettem s ittam, úgy nem tudtam magamnak számot adni ezekről a könyvekről, sejtetem sem volt, hogy hova hulltak belém, s mit vett fel belőlük szellemi vérkeringésem... Valamennyien kapkodó éhséget szolgáltak pillanatnyilag s csak ennek az éhségnek az emlékét őrizték meg magukban, s milyen rövid ideig! Hiszen minél fájdalmasabb az éhség, annál hamarébb óhajtottam elfelejteni.

Az egyik asszonánccokat juttatott eszembe, rengeteg rímet, szó-táncokat, szó-büvészkedést, a másik valami nyers és komor falut, darabos parasztjaival, a harmadik hosszú görög és latin utánzatú verssorokat, legtöbbjük csak paródiák révén élt emlékezetemben, amelyeket róluk egy negyedik társuktól olvastam valamikor s amelyeken akkor jót kacagtam. Volt, amelyiknek a könyve gőgjükben fuladozó óriás-emberekre emlékeztetett, olyan nyelven, amely önnön gőgjétől dagadt patetikussá. Ez tetszett nekem akkor, s most még legelőbb ehhez az emberhez közeledtem volna.

Aztán mégsem kerestem fel egyiket sem.

ahogy elindultam hozzájuk, mindjárt éppoly távolivá, idegenné váltak valamennyien, mint Szép Ernő.

Csak köszáltam, bolyongtam, ez volt az egyetlen vágy, amely mély és állandó volt bennem, akár az éhség az étel, a nő és az alvás után.

Utcáról utcára mentem. Nem mintha maga a város érdekelt volna. Fagyos, hanyag bánattal zárkoztam el, még az utcák nevét sem néztem meg, csak ha véletlenül rájuk esett a tekintetem. Készáltam a köszálás kedvéért, s szemem ugyanígy bolyongott kirakatról kirakatra, nőkről nőkre, emberekről emberekre. Alig volt valami finom és drága holmi a kirakatokban, amit meg ne kívántam volna egy-egy pillanatra. S a kívánságoknak ebben a labirintusában éppoly bolyongtam, mint az utcákon, arcomon fagyos, gőgös, hanyag bánattal.

Néha azonban egy-egy kirakat különös világosságával, vagy valamely ritka, nagyon drága holmival mégis magához vonzott. Ilyenkor hosszabban álltam meg. De vágyamat, amely a holmikat mint egy buja színes fátyol takarta, hamarost megrágtá a rideg, hanyag bánat, s ahogy megláttam felcsillanni magát a holmit, már el is vesztette vonzóerejét, s mentem tovább. Kifáradva, s eltelve annyi hiábavaló vágyakozással, drágább vacsorát ettem, mint amilyen sovány tárcámhoz illett s utána megint köszálni kezdtem. Addig-addig zaklatam magamat a vágyakozással és hanyag, fagyos, bánatos gőgömmel, míg nemsokára úgy megborzonegtem az idegenségtől, a magányosságtól, hogy dölőfős borzalmamban valami hangos beszédben törtem ki. Makacsul és lázasan ismételttem magamban ezeket a szavakat, várva, hogy folytassák magukat lépteim és hangsúlyaim ritmusára, míg csak önmagukba visszatérve, kikerekedve be nem fejeződnek, leválnak rólam, s megkönnyítik szívemet. Míg így magamban dadogtam, komor boldogság járta át egész testemet, de nem soká. Verssorok voltak ezek? Vagy talán ilyesmi minden költészet?

A nyelv és az érzés titkos zenei násza, amely már a szavak születése előtt verssé teszi a szót, nálam nem vált oly könnyűvé, mint ahogy azt szerettem volna. Ősi zavar volt itt, éppoly régi, mint a fagyos bánat, a kapkodó, mohó éhség és a bolyongás vágya: a nyelv és az érzés idegenkedve simultak össze, nem az egymásnak termettek örömteli egyesülésével, inkább csak úgy, mint azok a párok, akiket saját hidegük, a hús szüksége, a szülők parancsa, vagy az érdek kényszerít össze. Az érzés az enyém volt, de a nyelvet valamikor rég úgy választották számomra: a szüleim. A nagyszüleim még németül beszéltek és csehül. A dédszülők, ki tudná hogyan? Talán lengyelül kevert héberül. Ki tudná, hány nyelv táján nőtt fel az érzés, amíg hozzám jutott, s a magyar tájra? Hogy is történhetett volna másként, mint ahogy történt: hol az érzés, hol a nyelv remegett meg idegenkedve az ölelésben, szárnyaszegetten vergődő sorok születtek, amelyek nem kívánták tovább folytatni magukat, be akartak burkolózni komor bánatukba, mint a gazdájuk...

De én kényszeríteni akartam őket. Soraim végül a szükség, a kényszer, a dac hideg dölőfével állottak egymás mellett, ha már állniok kellett. Mint ahogy az én napjaim és éveim közt, úgy közöttük sem volt más összefüggés, mint a magánosság, a dac és az éhség igényszerűsége.

*

Idegeim ingerülten izzottak, valamivel csillapítani akartam magamat. Egy kocsmába tértem be, letelepedtem a bor mellé. Ittam és cigarettáztam, s írtam tovább. Minden sor fölé egy új sort írtam. Akármiről szóltak ezek a sorok, igazi tartalmuk és tűzük a fajtám elleni kétségbeesett vád volt. Kétszeresen vádoltam a fajtámat. Származásomnak róttam fel érzéseimet, amelyek miatt annyit szenvedtem, s azt is, hogy ezeket az érzéseket még csak kifejezni sem tudtam úgy, ahogy szerettem volna. Gúnyoltam és átkoztam fajtámat.

Mindez vad és torz képekben kergette egymást a papíron, hasonlóan azokhoz a képekhez, amelyeket oly gyakran álmodtam, s amelyekből szoktam felébredni. Vajon tudtam-e most, hogy a vers is csupán egy-egy álom, amely önmagára eszmél, s táncba fog a nyelv zenéjére? Gyanúval és elégedetlenül néztem papíromon az ákombákomokat, s közben sűrűn töltöttem magamnak.

Igy múlt el az éjfé, az első pesti éjfé.

III.

Hány ilyen éjszaka telt el csendes kocsmázásban és versírogatással és hány nappal hideg, bánatos kószalással, nem tudom.

De akárhány telt el, csak nem akartam Az Estékhez menni.

Sohasem fordítottam sorsomon, míg a végső szükség kívülről, belülről rá nem kényszerített.

Csak midőn pénzem végleg fogytán volt, s a vágy, hogy eldöntsem írásaim sorsát agyonkínzott, kezdtem kószálni Az Esték háza körül.

A lap egy háromemeletes házban székelt, amely az Erzsébet körúton állt. Jó néhány sor olvastam már Az Est-lapokat, tudtam, hogy a vállalat zsidó kézen van, s miközben a roppant házat körüljártam, ez többször eszembe jutott.

Tartottam tőle, hogy el fogják utasítani írásaimat s arra gondoltam, hogy talán jobb volna mindjárt nem zsidó laphoz fordulnom. De melyikhez? Mindnyájan kivétel nélkül olyan gyűlölettel, gúnnyal írtak a zsidóságról, hogy szégyelltem volna átlépni küszöbüket. De hát verseim nem szóltak szintén gyűlölettel s gúnynyal a zsidóságról? Igen, de ilyenkor úgy véltem, az én gyűlöletem mélyén szeretet van, vágy, hogy önmagamat és fajtámat különbbé tegyem.

Ebédemet a ház körül költöttem el, egy kis kocsmában, amelynek az ablakából jól láthattam Az Esték kapuját. A homlokzaton fent, a második és harmadik emelet közt óriási sötétkéek betükkel három újság nevét láttam egymás mellett: középtűt állt a Pesti Naplóé. Fent az ablakokban néha megjelent egy-egy fej, körülötte virágcserepek pirosoltak, az egész ház gránitutánzatú kövekkel volt borítva, s a kapu túlságosan szerénynek látszott és szűknek a nagy homlokzathoz. Jobbra, a ház egyik felében könyvüzlet volt és reklámkirakat, amelyben a három újság példányai voltak kitéve.

Miután ebédemet elköltöttem, benéztem a házba. Mindjárt az üzlet mellett, egy szűk folyosón át, egy udvarra jutottam, amelyet a nagy házhoz képest kicsinynek találtam. Szűk volt és rideg s csak magosságában volt méltó a nagy házhoz. Körös-körül papír, nyomdafesték és gépolajszagot éreztem. Az udvar hátsó részén és oldalt több lépcsőház volt. A feljáróknál a táblák egész sorát olvashattam. Köztük a három újságnak együttesen csak egy kis fekete táblája volt, amely nagyon szerényen húzódott meg a többi nagy tábla közt, amelyek a legkülönbébb üzlethelyiségekhez szolgáltak. Volt itt könyvkiadó, női ruhaszalon, kesztyűs, dobozgyár. A szűk, rideg, magos udvar, s ez a sokféle üzleti tábla lehangolt. S az is, hogy a feljárók oly szűkek voltak és homályosak, úgyhogy szinte piszkosaknak láttam őket. Az emeleteken körülfutó folyosók se látszottak biztatóbbaknak. Hamarost kifordultam a házból, s csak annyit jegyeztem meg magamnak az egészből, hogy a Pesti Napló helyiségei a második emeleten vannak.

Ebéd után megint csak a ház közelében telepedtem le egy közeli kávéházban. Miután feketémet megittam, figyelmesebben, mint az elmúlt napokban, végigböngésztem a Pesti Napló tárcarovatában a verseket. Izzgattak, féltem, hogy valami olyant találok köztük, ami hasonlít az enyéimhez s a zsidósághoz szól.

De nem, egy betűt sem találtam, s ez megnyugtatót.

Első szerettem volna lenni, aki ezeken a lapokon a zsidóságról szól. És ennek az elsőségnek a vágya, a személyes hiúság, éppoly fontos volt számomra, mint az, hogy a zsidóság megváltozzon.

Változzon meg, de elsőbben rajtam keresztül, írásaimtól. Jóval ebéd után megint átmentem a Pesti Napló házába, s megtudakoltam, hogy mikor találhatnám

meg Mikes szerkesztőt. Az idő éppen alkalmas lett volna, mégsem mentem fel hozzá, csak másnap, ugyanilyen időtájt.

Öt óra volt éppen.

Míg felmentem a lépcsőn, szívem erősen dobogott, s ezért szégyelltem magam. Többször meg kellett tapogatnom belső zsebemben a kézirataimat, vagy egy tucat vers volt ott, amelyeket legutóbb írtam.

Míg a lépcsőn meg-megálltam, a legutolsót újra átfutottam. Még jól emlékszem a nyers kezdő sorokra:

*Ó mily szépek a te bérpalotáid ó Jákob
És a te bankjaid ó Izráel!*

A második emeleten, mindjárt jobbra, ahogy felértem, újabb táblát találtam. Csengő nem volt, s jó ideig tétován állottam, aztán hirtelen beléptem. Az előszobában mindjárt éreztem, hogy rosszkor jöttem. Körös-körül szerszámok hevertek, és beljebb, a szobákban, hallatszott, amint mesteremberek dolgoznak. Szenny volt és zaj körös-körül, s mindez, ahogy betettem magam mögött az ajtót, megállított. Bűtornyikorgást hallottam, félmeztelen, setétre égett munkások lihegve és kiabálva cipekedtek, vergődtek valahol hátul a hosszú előszoba szűk falai közt. A por, a szenny meleg szaga, s a félig nyitott toalett, amely mindjárt szemben volt az ajtóval, undorítottak. Eltompultan, báva, fagyos szórakozottsággal, bánattal vártam s csak a tehetetlenség, amely napok óta nyűgözött, marasztalt még egy időre.

Nemsokára egy világosszürke ruhás alak fordult ki az előszoba kanyarulatánál, mint aki keres valakit. Megkérdezem, gondoltam, de azért nem szóltam, csak néztem. Ez azonban hozzám lépett:

— Engem keres?

Gyanakodva néztem rá:

— Mikes szerkesztőt keresem.

— Az vagyok. Mit óhajt?

— Kéziratokat hoztam. Verseket.

— Adja ide őket. S aztán várjon, mindjárt megnézem.

Átvette a papírokat, s ment.

Kínosnak találtam ezt a jelenetet. S még inkább, hogy az az ember itt hagyott engem az előszobában, mint valami szolgát, a szennyben, porban, a toalett mellett. S aztán csak így sejtiben „mindjárt megnézem”: azokat a verseket, amelyeket én annyi izgalommal írtam!

Megvetéssel gondoltam rá. Szerettem volna nem törődni azzal, amit majd mondani fog. Közben izgalmam mégis percről percre nőtt.

Akkor megint kijött az az ember. Kezében tartotta az írásokat.

— Ezeket bizony nem vehetem meg — mondotta, s nézett rám, és szívta a cigarettáját. Erősen piros volt az arca s diákosan felfelé fésült az őszes haja; csak ennyit láttam rajta, mert már keserűség s gyűlölet fojtogatott. Nem szóltam. Fi-gyeltem, amint újra belenézett az írásokba:

— Nem is tudom jól elolvasni őket.

Ebben az utolsó néhány szóban reményt éreztem, s mikor behívott szobájába, magamat biztatva követtem: Beszélj! Szólj! Mondd ki, ami benned van!

A szoba tágas volt és rendetlen, poros. Látszott, hurokolódban vannak.

Két egymásnak tolt íróasztal, s rajtuk rengeteg kézirat. Az egyik asztalnál ült valaki, s valaki az ablaknál is állt. Minderre jövendőm meg-megrebbenő árnyék-ként borult.

A szerkesztő felgyújtotta a kis állólámpát az asztalon. Enyhe zöldes fénye valamelyest csökkentett az idegenségen, amelyet éreztem. De még mindig nem tudtam szólni. A szerkesztő rámfordította a lámpást, s kérdezte:

— Hogy hívják?

Mondtam a nevem.

— Maga, úgy látom, valami második Jeremiásnak készül. Nem?

Mosolygott is, nem is, nem tudtam, mit gondol ez az ember. S tovább biztattam magamat bensőmben: beszélj! Mondd ki magad! Hevesen akartam válaszolni, de izgalmam rámnehezedett. Elrekedtem, s csak ennyit mondtam:

— Nem gondoltam Jeremiásra.

Az izgalomtól remegni kezdtem és mélyen, lent a mellemben valami fojtogatott. Árnyékba húzódtam a lámpa elől. Megmerevítettem magamat s ismételttem keményebben:

— Nem gondoltam semmiféle Jeremiásra!

Elhallgattam, megsimogattam homlokomat és keserű göggel folytattam:

— Ha a versek nem győzték meg, akkor úgyis felesleges a beszéd!

A szerkesztő cigarettára gyújtott. S engem is megkínált a skatulyából. Elfogadtam, ő tüzet adott s mikor odahajolt hozzám, a lángoló gyufaszál fényénél egész közelről megláttam a kezét. Egészségesen piros volt, s finom, puha, rózsaszínű: olyan formájú, hogy bizalmat keltett.

Aztán sűrűn fújta a füstöt s hátradőlve a székben, nézegetett engem:

— De hát hogy gondolja ezekkel a versekkel? Én nem vagyok zsidó, de a vállalat az. Tudja, nem?

Bólintottam.

— Maga átkozza az ő üzleti szellemüket — folytatta —, s akkor azt akarja, hogy ők a pénzükhöz nyomassák ki a maga átkait! Gondolja, hogy ilyen bolondok lesznek?

Mosolygott, s én védekeztem.

— Ezeket a korholásokat — mondtam — egy közülük való írta. Éppúgy írtam önmagam ellen, mint ellenük.

— Mindegy. Nem tűrik el. Ha ma kinyomatnánk, holnap már idéznének belőle a konkurrens lapok.

Hallgattam. Aztán nagy nehezen megszólaltam:

— De hát akkor hol közöltessem őket? Olyan lapokhoz vigyem, amelyek a zsidóságot gyűlölik?

— Hiába is vinné! Ott magát dobnák ki, mert zsidó. Itt meg mind a kettőnk. Nincs semmi szükség Jeremiásokra, Pap úr. Sem a zsidóknak, sem a keresztényeknek. A zsidók azt még csak megengedik, hogy a keresztény költő szídjá és ostorozza a maga fajtáját. De a magukét? Kérdezze csak meg Fodor József urat! S arra az emberre mutatott, aki vele szemben az asztal túlsó felén ült:

— Látja, az ő verseit, amelyben a magyarokat korholja, leközlölhetem. Tesék, mutatkozzanak be egymásnak.

Peszesen kezét fogtunk egymással. A költő gyermekesen nevetgélt magában s pápaszeme csillogott. Többet nem láttam rajta, e percben csak a magam kézíratai érdekelték. Állottam, kínosan. S a szerkesztő hátradől a székén, sűrűn, szinte szenvedéllyel szívta és fújta a füstöt, s írásaimat forgatta:

— Ha legalább rendben volnának leírva. Az élete is ilyen rendetlen?

Sóhajtván mosolyogtam s ő kérdezte, hová való vagyok, kicsodák a szüleim s idáig mivel foglalkoztam.

IV.

Míg kérdéseire feleltem, tovább forgatta kézírataimat, s szólt:

— Még ha nem is szídná a zsidókat, akkor sem venném meg szívesen ezeket a verseket. Ha disznó, legyen kövér, ha vers, legyen kötött. Nem gusztusom a szabad vers.

Hallgattam, s ő folytatta:

— Esetleg egyet-kettőt majd kiválasztok közülük. De akkor se lehet ebből itt megélni Magának.

Szívem megdobbant:

— Egyet-kettőt... gondoltam, s mindjárt hálásan néztem rá:

— Akkor mit tegyek?

— Egyelőre hagyja itt őket, de azért ne számítson rájuk. Van hol laknia?

Mondtam, hogy pénzem fogytam van.

A szerkesztő megint az írásokat forgatta:

— Talán próbáljon meg prózát is írni. Tárcanovellát.

Meghökkentem: — Sohasem gondoltam ilyesmire.

— Mindegy! Kísérélje meg! Azt hiszem, lesz hozzá tehetsége.

Nem tudtam mit szólni. Nem, erre sohasem gondoltam, s ehhez nem lehet semmiféle tehetségem. De hallgattam.

— Mást nem tanácsolhatok. Ha tud egy jó novellát hozni, azt mindjárt megveszem s leközlöm. De ne legyen benne sem zsidóság, semmi Krisztus, semmi forradalom. És háború se. Meg malacság sem. Mert családi napilap vagyunk, és a tárcarovatot mamák és lányok is olvassák. Egy novella nem lehet több, mint három-négy oldal, erre is figyeljen. S legyen benne valami kis mese.

Kopogtattak. Én még mindig nem tudtam szólni. Csak álltam.

A szerkesztő felkelt:

— No most menjen, mert még sokan vannak. Aztán ahogy meglesz veled, hozza el.

Kezét nyújtotta. Elfogadtam, aztán Fodor Józseftől búcsúztam el, s mentem kábán.

Odakint az előszobában már égett a villany. Néhány fiatalembert láttam. Ezek is írnak, gondoltam, amint elmentem mellettük.

Míg lebotorkáltam a lépcsőn, csak ez a két gondolat járt az eszemben: „Még ha választok is egyet-kettőt, akkor sem élhet ebből”. „Azt hiszem, lesz a novellához tehetsége”.

Ahogy a lábaimat, úgy váltogattam ezt a két gondolatot magamban.

De hol voltak most bennem a próféták?

Sehol. S még csak szegyenkezni sem jutott eszembe, hogy így semmivé váltak.

Minden gondolatom, érzésem csak ezen a kérdésen csüngött:

Én? Novellát? Hogyan? Miről?

A kérdőjelek végtelenje sorakozott ezután, mint egy allé, és ezen az allén elindultam az éjszakába.

Hogyan írjak egy történetet? Micsoda mesét? Idáig mindig úgy éreztem, hogy sok mindent éltem át. Ez a sok minden főleg ott kezdődött, mikor katonának mentem. De most, mikor erre a „sok mindenre” gondoltam, mintha markomba vizet akartam volna merni. Rengeteg volt a víz, egy egész tenger, de ahogy belemerítettem a tenyeremet, elcsurgott az egész. Hol volt ebben olyasmi, amit egy történetnek lehet nevezni?

Akármelyik elmúlt esztendőmre gondoltam, úgy éreztem, egyikből sem telik egy valamire való igazi történetre. Hát végül nem történt velem semmi, vagy mindig csak ugyanaz — s háborúban, forradalmakban, külföldi kószálásaimban mindig csak ugyanaz? De akkor mi volt ez az ugyanaz?

Kitűnt, hogy csak bizonyos állandó érzésekre tudtam emlékezni. Bánatokra, sóvárgásokra, félelmekre, magánosságokra, vágyakra nők, gazdagság, erő, szilárdság, tisztaság, öröm, dicsőség és halál után, de mindezek, úgy gondoltam, csak érzések voltak és nem történetek, ezekről csak verset lehet írni, mint ahogy idáig tettem, de nem mesét, novellát — olyat, amilyent Mikes szerkesztő akar. Olyasformán voltam, hogy mindig vágyakoztam, hogy történjen velem valami és gyakran úgy látszott, hogy a dolog mekiindul, én legalább mindig törekedtem erre, ezért mentem ki a háborúba és így tovább, de úgy látszik, az történt, hogy mindig ugyanaz maradtam, és ez az ugyanaz valami kínos nyomorúság volt. Anélkül, hogy most megkíséreltem volna mélyebbre hatolni, ebbe az „ugyanabba”, ebbe a „kínos nyomorúságba”, mindjárt megállapítottam, hogy mindez legkevesbé sem mondható és való történetnek, novellának, mesének. S ha initt-amott mégis kilátászott belőle valami történetféle, az mégiscsak mind vagy háború volt, vagy forradalom, vagy Krisztus és a zsidóság, tehát nem volt érdemes e percben közelebből megvizsgálni, mert Mikes szerkesztő úgy sem használhatja, a zsidók miatt, akiké a vállalat...

Nem marad más hátra, minthogy tisztán képzeletből írjak valamit.

Ki kell találnom egy történetet.

Egy sereg híres, nagyrészt már meghalt íróra gondoltam, akik mind azt írták, amit elképzelték, és mennyi mindent írtak. Milyen vaskos könyveket! Mikor ezekre a vaskos könyvekre gondoltam, rémülten elcsüggedtem. Csakhamar úgy találtam, hogy semmi esetre sem versenyezhetek ezekkel, mert amennyire az életben nem volt semmi történet, képzeletben sem akart semmi sem történni. Hiába kószáltam éjfélig s képzeletben hiába tértem vissza testvéreimhez, szüleimhez, katonatársaimhoz, nem foszlott le róluk semmiféle történet. Elmúlt időm akármelyik alakját képzeltem magam elé, az csak állt csukott szájjal, s me-rev pózban, mint egy rossz vásári fénykép.

Az sem használt, hogy szemben az újságházzal az egyik kocsmában a hentesáru mellé, amit vacsorára vettem magamnak, megittam egy fél liter bort. Csak elkábultam tőle s képzeletem ettől sem moccant meg. Ami mégis eszembe jutott, hogy például valaki meggazdagszik, valaki szerelmes, valaki gyilkol, ezeket a történeteket olyan közönségesnek tartottam, amelyeket mások már ezerszer megírtak, s amelyekkel foglalkozni sem érdemes. Valami olyat akartam találni, ami olyan különös, csodálatos, mint amelyet még soha senki sem élt át, s írt meg. Miután mindabban, ami velem és körültem történt egész életemben, semmi megírásra érdemest nem találtam, nemsokára a halottak feltámadására kezdtem gondolni, szellemek megjelenésére, megmagyarázhatatlan tüneményekre, ördögökre, an-

gyalokra, majd emberekre, akik ördögökkel küzdenek, feljutnak az égbe, angyalokra, akik emberekké lesznek, mert nők csábítják el őket. Amde egyikből sem akart történet kerekedni. Úgy éreztem, hogy valamennyien „csak gondolatok” maradtak, s egyik a másik után, mint valami egészen híg pára, lengett s szállt el, s végül is nagyobb részt valamennyien az ótestamentum vagy az evangélium valamelyik helyére emlékeztettek, amitől megint csak óvakodnom kellett.

Ezekben a félelmekben, híg párákban, s a bor gőzében pácolódva izgultam s csüggedtem váltakozva végig az estén, ki tudná, hányszor nyúltam a toll után, s hányszor tettem vissza az öreg, poros tintatartóra, amit a korcsmáróstól kértem kölcsön. A novellából végül is csak annyi lett, hogy fáradtság lepett meg, éreztem, ahogy ültömben összefonnyadtam, szemem bedagadt, égett az álmoságtól. Kezdem hazafelé vánszorogni.

A sok papíron, amit zsebembe gyűrtem, csak néhány kríksz-kraksz volt. Jó néhányszor jártam már erre, most még sem voltam biztos az utamban.

Odakint a nyár már erősen őszült. A csillagok álmos szemem elől beljebb húzódtak az éj setéjtébe, fáztam. Idáig mindig este szoktam kifizetni az napi szobabéreimet. Most adós maradtam. Már csak tíz pengőm volt, ehhez nem mertem hozzányúlni. Fásult szorongással gondoltam a közeljövőre, s amikor bebújtam a takaró alá, a fáradtságtól csakhamar elaludtam. De az izgalom, amely idegeimben továbbmunkált, több ízben felébresztett. Az álmos setétség, amely körülvett, ilyenkor mindig eszembe juttatta:

— Gondolj ki valami történetet, vagy ki tudja, mi lesz veled...

V.

A sok vajúdásnak az idő vetett véget. A kávéház óráján már négyre járt, hétre várt Mikés szerkesztő, s a novellából még egy sor sem volt a papiroson.

Nem lehetett tovább tépelődni.

Kétségbeesetten néztem szét. Az újságos fiú éppen ekkor tette le asztalomra Az Est-et. Hirtelen ötlettel utánanyúltam, s fellapoztam az apróbb híreket. Gondoltam, közülük választok témát. Volt itt mindenféle; asszonyszöktetés, bányaszerecsétlenség, öngyilkosság, árverés, sikkasztás és miegyéb. Egyszóval minden, amit csak egy novellairó szemé-szája kíván.

És éppen ez volt a baj. Túlságosan is sok volt: annyi, hogy nem tudtam közülük választani.

Az asszonyszöktetés jó — gondoltam —, csak túlságosan hosszú lesz, mire elkészülök vele. Ettől féltem. S tovább mentem a bányaszerecsétlenséghez. De ezt meg nem írhatom meg anélkül, hogy ne legyen néhány halottja. S akkor túlságosan „sötét” lesz, amitől Mikés úr szintén óvott. Az öngyilkosság nyomor miatt történt, méghozzá konyhakéssel: ettől meg pláne megijednének Az Est-ék. Az árverés, gondoltam, nem ad elegendő mesét. A sikkasztást viszont nem találtam eléggé érdekesnek. S így tovább csetlettem-botlottam a hírek közt, míg legnagyobb rémületemre az óra már ötöt mutatott. Gyorsan előkaptam egy másik lapot: a Pesti Hírlapot; itt is kikerestem az apróbb híreket, behúnytam a szemem, s közülük böktek az ujjammal. Amelyiket érem, azt írom meg. A következő volt:

— HALÁLOS CSÓNAKÁZÁS. A balatonmenti S. faluban szerencsétlenség történt. Az itteni tanító és egy úricsalád egyetlen lánykája csónakázni mentek. Valószínűleg mindketten a vízbe vesztek, mert éjfél tájban csak az üres csónakot hajtotta partra a szél. A hír annál szomorúbb, mert az ifjú párnak a napokban lett volna az esküvője.

Bárgyún bámultam a hírre. Itt is van két halott gondoltam: ez is „sötét” lesz. De még mindig jobb, ha a vízbe vesznek, mintha a bányában robbannak fel, vagy ha nyomor miatt konyhakéssel végeznek magukkal. Meg aztán az egész dolgon enyhít a szerelem. Mert ha esküvőre készültek, akkor bizonyára szerelmesek voltak. A dolog most már egyszerű. Vihar keletkezett, de ők annyira szerelmesek voltak, hogy észre sem vették, vagy legalábbis nem törődtek vele. A vihar aztán megharagudott rájuk: majd adok én nektek, ti emberporontyok, szerelmeskedni, mikor én dühös vagyok! Azzal ráfújt a csónakra. S vége a csókolódzásnak meg az esküvőnek.

Három tárcalábra, vagyis négy oldalra ez éppen elég. Most már csak arra kell vigyáznom, hogy a csókolódzásból ne legyen „malacság” — ahogy Mikés úr mondotta —, és a mamák meg a fiatal leányok is olvashassák.

Miután ennyiben megállapodtam magammal és pokolba kívántam Az Estet a mamáival és a fiatal lányaival együtt; hozzáfogtam az íráshoz. De alighogy kicsit lerajzoltam őket, a tanítót meg a lányt, s vízre bocsátattam velük a csónakot, máris több lett mint két oldal.

Mi marad akkor a csókolódzásra, a viharra, halálra?

Vissza az egész, áthúzni és gyerünk mindjárt a Balaton, illetve a csókolódzás kellős közepére. Így is tettem, s most már ment az írás. Ment, mert az óra, amely egyenest szemben volt velem, a kávéház ajtaja felett, már hatra járt. Soha életemben nem láttam órát így rohanni! Ahányszor ránéztem, elment a kedvem a javítástól. Az óra rohant, a kiszabott négy oldal rémesen fogyott, s hol volt még a vége!

Sírt a szívem, hogy milyen szerencsétlen ez a szegény tanító és a menyasszonya. Nem elég, hogy Az Est-ék miatt még közvetlen a haláluk előtt sem lehetnek egymásé; tejebe csókolódzásukból is ki kell húznom a felét.

Jobb is, ha jön a vihar és véget vet az ilyen kínlódásnak!

A viharból aztán egy öreg farizeust csináltam, aki képmutató szelídséggel közeledik a szerelmesekhez, de amikor hozzájuk ér, rájuk csap, mint egy irigy, dühös karvaly, aki maga már nem tud szeretni.

Mire végeztem, elmúlt hét óra. Zsebre vágtam a papírokat, s rohantam a szerkesztőségbe.

Mikes sűrű füstfelhőben fogadott. Félretette kedvemért a kefelenyomatokat, amelyeken javában javítgatott, leültetett, s nyomban olvasni kezdte írásomat.

Néztem az arcát, izgatottan, mint valami jóst, vagy mint a beteg az orvost. Előbb a térdemen doboltam ujjaimmal, aztán az asztalon, majd a talpammal vertem a marsot a padlón.

Meglepően hamar végzett. Aztán rámnézett, hunyorgatott, a fejét ingatta s szólt:

— Ennyi malacságot négy oldalon életemben nem olvastam még. Nem mondtam magának? A fene egye meg!

Elkeseredetten bámultam rá:

— De uram, csak csókolódnak, hát már az is malacság?

Kedvesen fanyarul nevetett:

— Persze, hogy csak csókolódnak... De hogyan Pap úr, hogyan?

Csak néztem rá:

— Hát hogyan — dadogtam —, hát úgy, ahogy az emberek csókolódni szoktak.

Legyintett:

— Az ördögöt — mondta, s ravaszul mosolyogva elém állt, zsebbe süllyesztett kézzel ismételve:

— Az ördögöt, Pap úr, ezek nem úgy csókolódnak, ahogy az emberek szoktak csókolódni, hanem úgy, ahogy a zsidó emberek. Ez a baj. Érti?

Dehogyan értettem, csak mosolyogtam:

— Mint a zsidók?...

— Bizony, mint a zsidók. Vagy ha jobban tetszik úgy, mint az arabok, törökök, főniciaiak, egyiptomiak: szóval, mint általában a keleti emberek. Ezek mind, úgy, mint maguk, túlságos fontossággal, túlságos részletességgel mivelik ezt a marhaságot, túlságosan fűszeresen; vagyis úgy, ahogy maga itt leírta... Ez keleti csókolódzás, barátom, nem nyugati, nem európai és keresztény. Érti most már? Így a Vörös tengeren csókolódnak, de nem a Balatonon.

Kedves fanyar mosollyal beszélt, ami rám is átragadt.

— És milyen — kérdeztem — ezzel szemben a nyugati, európai, keresztény csókolódzás? ?

— Olvassa el újra Petőfi szerelmi dalait. Abban megtalálja a keresztény szerelmet. Ábrándos, romantikus, irreális: isteníti a nőt. Aztán olvassa el utána újra az Énekek énekét. Az a keleti, a zsidó szerelem. Naturalista, úgy veszi a nőt, amilyen. Mind a kettő kiváló művészet, de mindegyik egy másik szépséget, egy másik világrészt fejez ki. Mindegyiknek megvan a maga veszedelme és a maga erénye. A keleti felfogás teremtette a háremet. A nyugati: a kolostort. Ebből már mindent megérthet. De persze, mint mindenben, úgy ebben is, mindegyik fél csak a maga erényeit hajlandó látni, de nem a hibáit is.

— És ön, — kérdeztem — melyik felfogást tartja helyesebbnek. A nyugatit: isteníteni a nőt, — vagy a keletit: úgy venni, amilyen?

A szerkesztő ravasz-kás mosollyal nézett rám:

— Én fiam — mondta s megkaparta ősz, diákos feje búbját —, nekem fiam mind a két felfogás már igen sok pénzembe került. Ez legyen elég magának.

Azzal zsebébe gyúrta novellámat, és vette a kalapját:

— Viszerm a nyomdába. A zsidók és a hölgyek — valláskülönbség nélkül — örülni fognak neki, ez bizonyos. És a keresztények is örülni fognak: hogy megbotránkozhatnak rajta.

Karon fogott és elindultunk...

VI.

Első novellám megjelenése után következő valamelyik napon, este, Mikes szerkesztő bevezetett Miklós Andorhoz.

— Jöjjön — mondta —, külön felhívtam Miklós figyelmét a novellájára. Most itt az alkalom, közölheti vele a maga zsidó gondjait.

— Köszönöm — feleltem —, meg fogom tenni.

— De előbb, azt ajánlom, kérjen tőle egy kis irodalmi előleget. Mert ha elmeséli neki zsidó gondjait és utána fog előleget kérni, nem hiszem, hogy egy petákot is adna magának.

Fanyarul mosolygott, kimentünk az előszoba folyosójára. Mikes előre sietett, és nemsokára kijött értem a gondnok.

Nem emlékszem a szoba berendezésére, mert az emberre figyeltem, aki asztala mögött állott. Az óvatos emberek szokása szerint nem szorította meg a kezemet, csak odaadta és hagyta közömbösen, hogy én megszorítsam. Középtermetűnek látszott, s ahogy kijött az asztal mögül, mozgása sima volt, puha és tartózkodó. Erős, keleti szemhéj alól egy teljesen józan tekintet nézett rám, kissé fátyolosan. Nem tudtam, hogy ez a fátyolos tekintet mit jelent. A faj, illetve a családi vér öregségét, amely már kihalóban van, személyes fáradtságot, mert aznap sokat dolgozott, vagy pedig valami betegséget. Csak jóval később tudtam meg, hogy ott volt szemén mind a három fáradtság s köztük már ekkor a halálos betegség is, amely e látogatás után csak tíz év múlva vitte sirba.

Leültünk. Kíváncsian vártam, s ő hozzám fordult:

— Mikes úr külön figyelmembe ajánlotta Önt. Még nem olvastam a novelláját. De hamarosan megteszem.

— Örülök — feleltem éppoly udvariasan —, s arra kérem, engedje meg, hogy a zsidó emberekről írhaszak, verset vagy novellát, vagy amit éppen tudok.

Miklós figyelt és hallgatott. Nem látszott rajta, mit gondolt. Mikes fanyarul magyarázott:

— Pap úr mindenben a zsidóságot keresi. Ezzel a vesszőparipával állított be hozzám. Mondtam neki, ha erről lemond, egész használható novellistánk lesz.

Miklós bölintott, azután megfontoltan szólt:

— Zsidóság — mondotta —, ez nincs kérem. Csak emberek vannak, akik szeretnének dolgozni és rendesen élni. Hogy az utca és az irigy sajtó mit mond, erre nem kell hallgatni. Ahogy jött, el is fog múlni.

Szóját néztem, amely széles volt és keskeny, mintha rugalmas és fölényes kiábrándultság és szívós érzékiség nyújtotta volna ki ily szélesre és keskenyre.

Szemével Mikes felé intett:

— Kérdezze csak meg a szerkesztő urat. Nem szoktam rosszul jósolni. Annak idején megmondtam előre, hogyan dől el a világháború. Azt is megmondtam, hogy sem Károlyiék, sem a vörösök nem maradnak meg. Meglátják, ez a zsidózás sem marad meg. És mi még mindig itt leszünk és végezni fogjuk munkánkat. Igaz-e Lajos bácsi?

Különös volt, idősebbnek látszott, mint Mikes és bácsizta őt. Ezen felderültem. Mikes pedig így szólt:

— Hát hogy én itt leszek-e, azt nem tudom. Mert a magamfajta rendes ember; akármikor elviheti az ördög.

Miklós ránk nézett.

— Az ördög — mondta —, vagyis a halál mindenkit elvihet. De a „Szózat”, a „Nemzeti Újság” és a zsidózás még nem olyan halálos baj.

Mikes biztatott.

— Nos, Pap úr — mondta —, ha Miklós úr már prófétált, prófétáljon maga is. Ne hagyja magát olyan könnyen.

— Tessék — mondta Miklós —, mit gondol?

— Csupán annyit — mondtam —, hogy kicsit erősen üzleti gondolkodásúak vagyunk.

— Hála Isten — felelte Miklós —, hogy igaza van. Nem gondolja, hogy ez az, ami bennünk éppen a legjobb. S hogy elsősorban ezáltal teszünk kitűnő szolgáltatásokat mindenütt, ahol a kommerciális gondolkodás még nem eléggé fejlett, mint ahogy itt nálunk, Magyarországon is ez az eset.

— Tehát — mondtam — mégis elismeri, hogy van egy külön zsidó hivatás. És ezzel elismeri azt is, hogy van zsidóság. Csak amit én üzleti gondolkodásnak mondtam és elítéltem, azt Ön gazdasági, kommerciális gondolkodásnak nevezte és a zsidóság hivatásának tartja.

— Ez se külön zsidó hivatás. Általános emberi hivatás, hogy minél egészségesebben, vagyis minél jobban gazdaságilag gondolkodjunk. És ha ezt egyszer eléri az emberiség, nem lesz többé zsidókérdés, és végre békés jólét lesz a földön. Kár ezt elítélni.

Mikes fanyarul mosolygott.

— Szóval — mondta —, ha mindenki gazdaságilag fog foglalkozni, vagyis ha mindenki zsidó gondolkodású lesz, akkor nem lesz többé zsidókérdés. Lássá, Pap úr, hiába, ez sokkal egyszerűbb. Mindnyájunknak zsidókká kell lennünk.

Miklós nevetett:

— Hát így is lehet mondani. De akár tréfára vesszük, akár nem, meglátják, ez lesz a világ jövődő útja: az általános gazdasági gondolkodás.

Rám néztek mind a ketten, de nem akartam többet szólni. Éreztem, hogy úgyse lehetek semminő hatással Miklós gondolkodására, hátam mögött egy novellával és ő velem szemben szövevényes régi és nagy üzleteivel, ilyen helyzetben s ebben az órában teljesen hiábavaló volna egy bensőségebb, meggyőzőbb beszélgetés. Csak éppen, hogy szóljak valamit, mondtam:

— Semmi esetre se szeretném azt a világot, amely csak gazdaságilag fog gondolkodni. Mennyi helye lesz ott a művészetnek? Már ebben a mai világban is többé-kevésbé bolondnak számítunk. De akkor már egyenest az elmeegógyintézet-be fognak csukni minket.

— Igen ám — mondta Mikes és nevetett —, de milyen jó ellátásuk lesz ott. Egész biztos jobb, mint itt mostan, szabadon, nálunk Az Est-éknél.

A házi telefon csengett, felkeltünk, búcsúztunk és mentünk.

— No látja — mondta Mikes —, nézzen csak oda.

Odatekintettem. A folyosón, a másik oldalról éppen most új látogatót bocsátottak be Miklós szobájába. Egy kis „ortodox” emberke volt, nagy héber fóliánsokkal a hóna alatt, fanatikus, fekete, aszkéta arcú, akárha most lépett volna ki a hosszú böjtökből és a könyvekből, amelyeket a hóna alatt cipelt.

— Látja — szölt Mikes —, ez pedig Miklós úr valamelyik közeli rokona.

— Látom — feleltem —, s utána néztem. Milyen más két világ ez a két arc. Az ott bent és ez itt. Hol volt itt a rokonság? Kerestem rajta, de ő máris eltűnt az ajtó mögött.

— Jöjjön — szölt Mikes és míg visszamentünk a szobájába folytatta. — Ezt a hallatlan ellentétet, amit itt a folyosón láttunk, én magam majdnem minden zsidó családban tapasztalom. Majdnem minden zsidó családban van egy ilyen Miklós-féle ember. Az ő Bibliája az egyszeregy és a kétszerkettő. Amit a számítás igazol: az neki jó és szentül helyes. Fanatikusán hisz a mennyiségben és a mennyiség törvényei, ez az ő törvénytáblája. És szerinte ezzel a törvénytáblával jár elől a zsidóság a föld népei közt. Ez a típus folyvást cselekszik, lőt-fut, telefonál, vesz és elad, termel és cserél; mindig úgy, ahogy a számok istensége parancsolja, gátlástalanul rohan fel-alá az életben, mint egy számoszlopon. De ha óvatosabban csinálja, mint például a mi Miklós Andorunk, akkor is csak oda-jut, hogy végül agyonszámolja, agyondolgozza és agyonkeresi magát, de amit keresett, nem válik áldássá sem rajta, sem másokon, mert fogalma sincs a nyugodt, csendes szemlélődés örömeiről, a művészi szépségről, az emberekkel és a természettel való békés és folytonos összhangról. És csak egész homályos fogalma van a minőségéről; ember és ember, alkotás és alkotás közt. A legtöbb, ha beleszeret egy tehetséges színésznébe, mint a mi Miklós Andorunk, és arra költi minden számítását és szívét.

Közben szüntelen és szelíden kopogtak. Idegesen néztem az ajtóra...

MAJOR-ZALA LAJOS VERSEI

A magát-eldobó ember

(RÉSZLETEK EGY VERSCIKLUSBÓL)

Fáj
nagyon fáj a fájdalom nélküli
fájás
a sebtelen seb
a percek nélküli idő
a tértelen tér
embertelen emberségem
lényem undorától
férgék üvöltének
idegeimben
alkohollal csitítom őket kábán
összegyűrt lelkem
izzó tabletták vasalják
félek
nagyon félek
magamtól

Felétek nyújtom szálnalmas
kezem
agyam csápjait
a vergődést
ti irgalmatlan csillagok
s belemarkolok az ürességbe
Szemem lámpái befelé
eltörtek
hiába cserélem őket
világba dudorodó koponyámon
koponyámban vakságom kupaca
egyre nő
halmozódik a lényegtelen
azt ami érdemes nem látom tőle

Bőröm lenyúzó
hogyan ne fájjon
az eleven
bádoggal körülkerített
kuka-vödör
várom, hogy eltakarítsanak
a csillagok
terhes szemetet
Eldobom magam
lekonyult akarat
lelkem légcsvár köreiben
forgok
kormos-lángolón
összetörök irgalom-verte szálnalom

A magány szögesdrót szegyenét
körülkerített arcotokon
ölelő ollómmal átvagdalom
hogyan kiszabadítsam ketrecéből
a napot
s együtt meneküljünk az életbe

Kéz keres kezet
nem ütést
nem visszautasítást
nem szálnalmat
nem ezt nem azt...
egyszerűen:
kéz keres kezet

DOKUMENTUM

A chilei kereszténydemokraták és a katonai puccs

Két hónappal a chilei katonai puccs után, 1973 novemberében Radomiro Tomic, a chilei kereszténydemokrata párt egyik vezetője beszámolót tartott a párt vezetősége előtt. Tomic volt az, akit annak idején, az 1970-es elnökválasztás alkalmából a kereszténydemokrata párt Eduardo Frei utódként mint elnökjelöltet indított. Tomic a szavazatok 27,84 százalékát kapta akkor Allende 36,30 százalékával és a jobboldali radikális Alessandri 34,98 százalékával szemben. Referátumának kézírata rejtéskutakon jutott el Svájcba, és a svájci jezsuiták lapja, az *Orientierung* ez év április 15-i számában közölte. Az előadás, bár természetesen magyarul is mentgetni igyekszik a chilei kereszténydemokrata párt politikáját, mégis ugyanakkor súlyos beismeréseket és önkritikát is tartalmaz, és belülről tárja fel a kereszténydemokrácia súlyos felelősségét a történetekben. Fenntartásokkal bár, de azért közöljük ezt az érdekes dokumentumot olvasóink tájékoztatására.

Néhányunk számára legalábbis — írja Radomiro Tomic — teljesen világos, hogy a chilei demokrácia csődbe jutásáért többeket terhel a felelősség. Felelős volt érte kétségkívül a népfront és a kormány is, a legkülönbözőbb hibák folytán, amelyeket már mind elemeztünk. A második felelős azonban a politikai és gazdasági jobboldal, amely a keze ügyébe eső minden eszközt felhasználta, a „legálisakat és illegálisakat”, a törvényeseket és törvényteleneket, beleértve a június 29-i „tancazo”-t (1), az 1973 márciusi nyilatkozatot, amely „törvénytelennek” nyilvánította a kormányt, valamint a szélső jobboldal reprezentatív csoportjainak véres terrorját. Az alkotmányos életnek ezzel a katasztrofális összeomlásával kapcsolatban azonban a kereszténydemokrácia sem moshatja ártatlanul a kezét. Ha ugyanis egy intézmény a nemzetgyűlés negyven százalékát, a választók harminc százalékát, az egységes szakszervezetbe tömörült munkásság harminkét százalékát, a mezőgazdasági munkásság negyven százalékát a magáénak mondhatja, ha újságjai, rádió- és televíziós állomásai vannak és nyolc egyetem közül ötöt ellenőríz, ha tehát ekkora politikai, társadalmi és kommunikációs eszköz van a birtokában, akkor döntő súllyal esik latba, hogy mit cselekszik, vagy milyen cselekvést mulaszt el.

Ha felelősségünk elemzésével csak arra szorítkozunk, amit augusztus 1-e és szeptember 15-e között tettünk vagy tenni elmulasztottunk, akkor is elegendő három döntő tényezőre rámutatnunk:

1. Az augusztus 9-i kormányalakítás, amelyben alkotmányjogi jelleggel a fegyveres erők képviselői is részt vettek és amely kormányt a keresztény párt nemzeti direktóriuma támogatta, de a kereszténydemokrata párt két-három nap múlva megtagadott, miközben a párt szószólói naponta követelték a hadügyminiszter lemondását.

2. Az a fenntartás nélküli támogatás, amelyben a kereszténydemokrata párt a kongresszusban is és tömegkommunikációs eszközeivel is azt a sztrájkot támogatta, amely hét héten keresztül tette lehetetlenné napi több millió tonnányi élelmiszer, üzemanyag, nyersanyag, műtrágya stb. szállítását, noha ez a sztrájk tökéletesen illegális és a keresztény meggyőződés fényénél mélységesen erkölcs-telen volt, mert hiszen a közjónak okozott kár semmiképpen sem volt arányban a felállított követelések nagyon is korlátozott és önző jellegével.

3. Végül a képviselőház nyilatkozata, amely „illegálisnak” bélyegezte a kormány cselekedeteit és amelyre a katonai junta azóta is a szeptember 11-i puccs igazolásaként hivatkozik.

Ehhez még hozzávehetjük azt az elszórt nyilatkozatot, amelyet szeptember 12-én a kereszténydemokrata párt nemzeti direktóriumának nevében adtak ki és amelyet külföldön egyértelműen az államesély igazolásaként interpretáltak, továbbá

(1) 1973. június 29-én egy páncélos ezred támadást intézett az elnöki palota ellen, hogy Allendét megbuktassa. Ezt a puccskísérletet azonban a fegyveres erők akkori lojális parancsnoka, Carlos Prats tábornok leverte.

a kongresszus hallgatását. Ennek az alkotmányos hatalomnak mindkét házáat a kereszténydemokrácia ellenőrizte, mégis egyetlen tiltakozó szó nélkül vette tudomásul a szeptember 11-i feloszlatást, mint ahogy előzőleg, június 29-én, megtagadta a puccskíséreltből akkor még győztesen kikerült kormány iránti szolidaritási nyilatkozatot. Mindezek alapján megérthetjük, hogy a világ közvéleménye miért hártja lényeges részében a felelősséget a chilei kereszténydemokráciára a kormány és az alkotmányos rend összeomlásáért Chilében.

Vajon elkerülhetetlen volt-e az államcsíny? Vajon kötelessége volt-e a fegyveres erőknél, hogy Allende kormányát megbuktassa? Vajon igaz-e, hogy szeptember 11-e valóban egy várható marxista-leninista diktatúrától mentette meg Chilét? Vannak kereszténydemokraták, akik erre a három kérdésre igennel felelnek, míg mások ezt tagadják. A magam részéről én szeretném álláspontomat világosan kifejtteni.

Elkerülhetetlen volt-e a katonaság beavatkozása? Véleményem szerint a népfrontkormány hivatalban maradása a fegyveres erők négy parancsnokának és főleg Prats tábornoknak kiválása után lehetetlenné vált; ebből azonban még korántsem következik, hogy az államcsíny elkerülhetetlen lett volna. Az alkotmányos élet fölbomlása az államhatalmi tényezők terén, amelyek nyílt harcban álltak egymással, a szállítási sztrájk eszelős mértéke, a tiltakozó felvonulások és a terrorizmus (a napnak és az éjszakának minden órájában egy merénylet!) lehetetlenné tette az addigi módon való kormányzást.

A kormányváltásnak azonban nem kellett szükségszerűen katonai puccs révén történnie. Bekövetkezhetett volna úgy is, hogy Allende lemond és vele együtt lemond az egész kongresszus, ahogyan a kereszténydemokrata párt követelte. Allende elnök már 1973 februárjában bejelentette a népfront vezetőségnek a Monedában tartott ülésén, hogy „hajlandó visszalépni”, ha nem javítják ki azokat a hibákat, amelyeket éppen ezen az ülésen sorolt fel. Az államcsíny tehát semmiképp nem volt elkerülhetetlen, ez szilárd meggyőződésem.

Ha pedig azt kérdezik, hogy kötelessége volt-e a fegyveres erőknél a kormány megdöntése, többünknek erre az a határozott válasza, hogy nem! Mindenekelőtt már csak azért sem, mert hiszen a párt nemzeti direktóriumára már májusban kijelentette, és azután többször megismételte, hogy a kereszténydemokrata párt ellenzi a puccsot, bármilyen oldalról jöjjön is az. Ez az álláspont homlok-egyenest ellenkezik azzal, amit némelyek szeptember 11-e után a párt nevében állítottak, hogy ti. a haderőnek erkölcsi kötelessége lett volna a kormány megdöntése. Különösen nem állja meg helyét az az érvelés, hogy erre a lépésre a keresztény erkölcsi elvek védelmében lett volna szükség. Ehhez ugyanis azt kellene állítani, hogy Allende „zsarnok” volt és hogy Chilében megszűntek a törvényes intézmények és a szabadságjogok garanciái. És minden oly súlyos mértékben szűnt meg, ahogyan azt a katolikus moralisták megbélyegzik. Chilében azonban szó sem volt semmiféle zsarnoki uralomról: a nemzetgyűlés működött, bírált és minisztereket tett le, a törvényhozó hatalom nyíltan támadhatta a végrehajtó hatalmat és ezt hónapokon át tette egészen a végrehajtó hatalom megbuktatásáig. Az ellenzék sajtója, rádiója és televíziója szünet nélkül támadta a kormányt és ezen a téren — mint azt sok közlemény és kommentár bizonyítja — olyan messzire mehetett, hogy nyíltan lázított a kormány megdöntésére és a hadsereg zendülésére, nem is beszélve a személyes sértésekről és rágalmozásokról. A sztrájkok, gyárelfoglalások, tiltakozó felvonulások elsősorban nem a népfront, hanem — különösen az utolsó hónapokban — túlnyomórészt az ellenzéki *gremios* (2) és az ellenzéki pártok eszközei voltak éspedig olyan mértékben, amire Chile történetében soha nem volt példa. Nem a zsarnokság, hanem az anarchia fordította ki Chilét a sarkából. És ha a népfrontkormány, főleg az első időkben, követett is el hibákat, amelyek ehhez az anarchiához vezettek, a fő felelősség az ellenzéki erőket terhelte ezért, mégpedig gazdasági, társadalmi, téren éppúgy, mint szigorúan vett politikai téren. Vajon egy küszöbön álló marxista-leninista diktatúrától mentették-e meg a fegyveres erők Chilét? Erről a kérdéssel már májusban vitakoztunk a pártvezetőségben és én már akkor azon az állásponton voltam — amint azt egy akkor kiadott füzet is tanúsítja —, hogy a chilei demokráciát nem egy marxista-leninista diktatúra, hanem az intézmények növekvő és nyilvánvaló megbénítása fenyegeti.

(2) „Gremios”-nak nevezik Chilében az iparúzó középrétegeket és kis-kapitalistákat, szemben a „momios”-szal (múmiákkal), a felső réteghez tartozó nagy-kapitalistákkal.

Mit bizonyítottak ebből a szempontból a szeptember 11-i események? A fegyveres konfrontáció, amelyet a fegyveres puccs ezen a napon kiváltott, egyértelműen azt mutatta, hogy a szélső balnak távolról sem volt meg az ereje, hogy komolyan szembeszegüljön a hadsereggel és a rendőri erőkkel, még kevésbé, hogy legyőzhesse őket. Sem egységről, sem szervezetről, sem megfelelő fegyverekről, előkészítésről vagy ütőerőről szó sem volt. Ezek a csoportok szükségképpen már eleve veszített pozícióból indultak. Egyébként Allendének is ez volt a véleménye már augusztus 25-én is.

Az a fehér könyv, amelyet a katonai junta rövidebb ideje előtt kiadott, hivatalos dokumentumokat is tartalmaz, hogy a junta bizonyos állításait alátámassza és igazolja. A tárgyilagos és előítéletmentes olvasó azonban hamarosan felismeri, hogy a könyvnek két oldala van. Egyrészt valóban alátámasztja a katonai junta néhány állítását, ugyanakkor azonban olyan tényeket leplez le, amelyek ellentmondanak a hivatalos verziónak. Ilyen például a fehér könyv által felhozott ún. „választási csalás”. Az érvelés középpontjában az a megállapítás áll, hogy 1971 áprilisában a feliratkozott választók száma 3,760.000 volt, és ez az szám az 1973 márciusi választásokig 4,510.000-re emelkedett, tehát 750.000 új választót foglalt magába. Ugyanakkor a 18 és 20 év közötti fiatal választók (akiknek a törvény csak 1971-ben biztosította a választói jogot) legfeljebb 570.000-et tettek ki, ami 200.000-rel kevesebb, mint a ténylegesen feliratkozottak száma, és ez a 200.000 tenné ki a „választási csalást”.

Egy dolgot azonban elfelejt, vagy elhallgat a beszámoló. Azt ugyanis, hogy Chile összlakossága 1973-ban 10,000.000 volt, és a törvény minden 18 évnél idősebb chilei állampolgárnak lehetővé teszi a feliratkozást a választói listára. Ez azt jelenti, hogy 5,800.000 választó lehetne feliratkozva, ehelyett azonban csak 4,510.000-en voltak, amiből kiderül, hogy még mindig 1,300.000 olyan jogosult volt, aki ténylegesen nem iratkozott föl. Nyilvánvaló, hogy nem volt szükség „200.000 választó kitalálására”, ha a jogosultak száma, akik nem élnek ezzel a jogukkal, mindmáig több mint egymillió.

Itt van azután a „Z”-tervről szóló állítás, amely a katonai puccsot igazolta volna és annak szerint a népfront azt tervezte, hogy még 1970 szeptemberében az ellenzék egész vezérkarát meggyilkolja. Mit tudunk és mit nem tudunk erről a „Z”-tervről? Leigh, a légierők tábornoka egy interjú keretében elmondotta, hogy a „Z”-terv csak szeptember 11-e után jutott a katonaság tudomására. Ez becsületes nyilatkozat volt, mert megcáfolta sok információs eszköz publicisztikai kampányát és nem kevés chileinek, köztük kereszténydemokratáknak is, azt a nyilatkozatát, amely a „Z”-terv pusztá létével is már alapvetően igazoltnak igyekezett bemutatni az Allende kormány megdöntését, valamint a legszélsőségesebb elnyomó intézkedések alkalmazását és az erőszakos aktusokat is, bármilyen borzalmasak legyenek is azok, azzal érvelve: „hiszen ők is meg akartak gyilkolni bennünket”. Közben megkerülik a kérdést, kik voltak ezek az „ők”, kik voltak a felelősök a „Z”-tervén.

Mit tudunk erről a „Z”-tervről? Ahogyan a Mercurio (3) kommentárjában olvasom: A „Z”-terv magába foglalta Allendének, a köztársaság elnökének meggyilkolását. És nemcsak az ő meggyilkolását, hanem több más mellett (a Mercurio az én nevemet is említi) tanácsolta Don Carlos Prats tábornok meggyilkolását is. Ha a „Z”-terv Allendének, valamint a kormány elleni puccsal a legvilágosabban szembeszegülő hadseregfőparancsnoknak halálát tervezte, hogyan képzelhető el, hogy a „Z”-terv a népfront vagy a kormány köréből származott? Csak a bolond hiheti el, hogy az Allende vezette népfront saját államfőjének és lojális hadseregfőparancsnokának az életére törhet.

Szeptember vége óta világossá váltak a katonai junta alapvető gazdasági elképzelései. Kétségkívül a kapitalizmus klasszikus sémája ez, még akkor is, ha a „pragmatizmus” címkéjét akasztották rá, ami egyébként világszerte ismert elnevezése azoknak, akik a kapitalizmus céljait, módszereit és igényeit igyekeznek a széles néprétegekkel elfogadtatni. Chilében ezekben a hónapokban a legkeményebb és legdurvább kapitalista rendszert vezették be, ami jelenleg Latin-Amerikában létezik. Az alapvető döntéseket már meghozták és közzé tették:

1. Az egész árellenőrzési rendszer megszüntetése és behelyettesítése egy sor korlátlan szabadságot biztosító rendelkezéssel, arra való hivatkozással, hogy a

(3) Az „El Mercurio” Chile legtekintélyesebb napilapja, amely az Edwards-clannak, az egyik legismertebb chilei nagytőkés családnak birtokában van.

kereslet és kínálat szabad játéka (egy fejlődésben elmaradott, szegény és mindenféle takarékos vagy befektetési tőkét nélkülöző országban!) „nemcsak igazságos árakat, hanem megfelelő és mindenki számára elérhető ellátást” biztosít.

2. Annak a rendszernek drasztikus megszüntetése, amely törvényesen biztosította a fizetések és napszámok hozzáigazítását a hivatalos megélhetési költségekhez a fogyasztói árak mindenkori indexének megfelelően. Az az alapvető gondolat, amihez újra és újra mereven ragaszkodnak, az, hogy az egészséges gazdaságnak alapvető követelménye kell, hogy legyen, hogy „minden áruért a reális árat fizessék”, egy olyan gondolat, amit mindenre alkalmaznak, kivéve azt az egyetlen „árut”, amit majdnem hárommillió bérből élő chilei eladásra tud kínálni a piacon: a munkáját. Azt állítják, hogy az élelmiszerek, ruházat, cipő, közlekedés stb. drámai áremelkedése elkerülhetetlen, mert hiszen „reális árat kell értük megfizetni”, annak a mechanizmusnak lebontása azonban, amely a béreket és a megélhetési költségeket egymástól függővé tette, egyetlen cikket vagy egyetlen szolgáltatást hagyott figyelmen kívül, amelynek reális ára nem fogadható el, és ez a munka. A chilei gazdaság normalizálásának útja, a junta gazdasági tanácsadói szerint, az árak és bizonyos szolgáltatások elkerülhetetlen áremelkedésén, valamint a bérből élők munkájáért fizetett ár csökkenésén keresztül vezet.

A katonai kormányzásnak ebben az „első szakaszában” a hadsereg képviselői, mint az előre látható volt, a gazdasági jobboldal rendszere mellett döntöttek és nemcsak a tanácsadókat, hanem bizonyos mértékig a politika kivitelezőit is a jobboldalon keresték. Éppen ezért, és még sok más okból kifolyólag is, elkerülhetetlen, hogy ennek a kormánynak politikájával ebben az „első szakaszban” ne azonosítsuk magunkat. Ez azonban csak egy átmeneti időszak és meggyőződésem, hogy ez a politika csak rövidebb ideig tartható fenn. Talán még egy évig sem. Mert még mielőtt az egy év elteltne, a junta kénytelen lesz megállapítani, hogy lehetetlenség egy olyan rendszerben bízni, ami nem alkalmazható a chilei realitásokra, még egy katonai rémuralom keretei között sem. A mi feladatunk az lenne, hogy olyan „politikai perspektívát” nyissunk meg, ami a katonaság és a nép számára egyaránt alkalmazható amikor majd kiderül, hogy a mostani út már végképp nem járható. Ez lesz „a második szakasz”. Lényegében „politikai perspektívának” kell ennek lennie. Egy olyan széles körű egyetértésre kell törekedni, amelynek politikai alapsémája a lényeges demokratikus értékek összeegyeztetése a gazdaság, a társadalom és az állam szocialista struktúráival. Ennek az egyetértésnek egy olyan kormányt kell lehetővé tennie, amely a keresztény humanista baloldali erők, a hadsereg és a marxista baloldal együttműködéséből áll. Ezek ugyanis a meghatározó elemek.

A szocializmusnak és a demokráciának egyesítése, ez a döntő történelmi feladat, ha azt akarjuk, hogy Chilének egyáltalán jövője legyen, és ez áll Latin-Amerikának úgyszólván valamennyi népére és valószínűleg az egész harmadik világra. A chilei kereszténydemokrácia már régebben kijelentette, hogy szocialista, közösségi, pluralista és demokratikus párt kíván lenni. Nagyon remélem, hogy ezt az alapvető meghatározást soha nem fogjuk megtagadni. Szeptember 11-e nagy tanulsággal kellett, hogy szolgáljon a marxista orientációjú erők számára is, hiszen bebizonyosodott, hogy arról, amiről valójában csak kisebb szélső baloldali csoportok álmodoztak, ti., hogy a szocializmus fegyveres erővel is kiharcolható Chilében, nyilván sohasem lehetett szó. Ha azonban a junta politikája továbbra sem fog egyébből állni, mint a „marxizmusnak és a marxista rákos daganatnak tökéletes és végleges kiirtásából” (és el ne kövessük azt a végzetes tévedést, hogy ezzel kapcsolatban hallgatunk!), akkor Chile nemcsak azt a gondviselészerű lehetőséget mulasztaná el, hogy vezetője legyen Latin-Amerika új történetének, mint ahogy az volt Portales (4) vezetésével a XIX. században, hanem a szó szoros értelmében szakadékot nyitnánk és „két nemzetre” osztanánk hazánkat. És akkor semmi sem mentene meg bennünket mai szomszédaink bosszújától.

Bizonyos dolgokat ugyanis egyszerűen nem lehet letagadni. Például azt, hogy Chilében 1970 szeptemberében egymillió chilei szavazott a népfontra. 1971 áprilisában már 1,400.000 volt a népfontra szavazók száma, míg 1973 márciusában 1,630.000. Persze, hogy nem képviselik ezek egész Chiléet. De a nemzet elválaszthatatlan részét alkotják. A kereszténydemokrácia legelső feladata, hogy a jobb jövő felé fordulva és a jobb jövő reményében dolgozzék a lényeges demokratikus

(4) Portales chilei elnök volt a megalkotója 1833-ban az akkoriban egész Latin-Amerikában példaképpül szolgáló első alkotmányának.

elemek, valamint a gazdaság, a társadalom és az állam szocialista struktúrákban történő megszervezésének összebékítésén. Mindent meg kell tennie, hogy kijavítsa azt a képet, ami a chilei demokratikus intézmények összeomlása után az egész világon és különösen a nemzetközi kereszténydemokrácia körében kialakult róla; részben azoknak a tévedéseknek következtében, amelyeket mint párt követtünk el, részben pedig annak következtében, hogy a kereszténydemokrata párthoz tartozó bizonyos személyek visszaéltek a rendelkezésükre álló információs eszközökkel.

Rossz hírünknek kijavítása soha nem lesz lehetséges, ha ragaszkodunk ahhoz, hogy „igazunk volt” mindabban, amit szeptember 11-e előtt tettünk és mondtunk. Nem volt igazunk, az események rettenetes világossággal mutatták meg ezt, mert az, ami Chilében történt, az nem az, amit a kereszténydemokrata párt májusban megválasztott nemzeti direktóriuma akart. Semmi ok sincs rá, hogy nyíltan ne ismerjük el hibánkat. A latin-amerikai és európai testvérpártok általános ítélete negatív velünk kapcsolatban és így ítél az egész világ demokratikus sajtója. Ezt a megítélést csak akkor tudjuk kedvezőbbre fordítani, ha nyíltan és becsületesen beismerjük, hogy fontos alkalmakkor tévedtünk a chilei valóság megítélésében.

Eddig tart Radomiro Tomic referátuma, amelyhez a referátumot közlő *Orientierung*-ban Andreas Bänziger rövid kommentárt fűz. Megállapítja ebben, hogy Radomiro Tomic-nak az „új egyetértésre” nézve itt kifejtett ábrándjai máris szertefoszlottak. A chilei katonai junta egyértelműen fasiszta diktatúrát gyakorol, amely csak a régi oligarchiának kedvez, a tőkéstulajdon minden eddigit meghaladó koncentrációjára vezet és egyre nagyobb nyomorba dönti a nem kiváltságos rétegeket, munkásokat, kisparasztokat és a városi nyomortelepek lakóit, akik pedig történelmük során csak az elmúlt néhány évben lélegezhettek fel. Tomic maga is feladta illúzióit, eltávozott az országból és tanári katedrát vállalt az Egyesült Államokban.

A chilei kereszténydemokrácia — írja szó szerint Andreas Bänziger —, a puccs előtt is és után is kétértelmű szerepet játszott. Végül is azonban ez a politika tette lehetővé a puccsot. Ez a kereszténydemokrácia nem volt képes érvényes választ adni Allende marxista népfrontjának kihívására. Az a válasz viszont, amit azután hallgatólag jóvá hagyott, a katonai diktatúra, most a pártnak és Chilének is végzete lett. A chilei kereszténydemokrácia csődöt mondott, Tomic teljes világossággal megmondja. Mit jelent azonban ez? Csak a párt vezetősége mondott csődöt, vagy a párt, mint olyan? Vagy nem az egész keresztény politika mondott-e esetleg csődöt Chilében? Radomiro Tomic beszéde erre nem ad választ, nem is adhat. Referátuma azonban bőséges anyaggal szolgál, hogy elgondolkozzunk ezen az alap-problémán, ami jórészt közrejátszott a chilei tragédia bekövetkezésében.

D. K.

A CATONSVILLE-I TANÚSÁGTÉTEL

1968. május 17-én a Maryland állambeli Catonsville-ben kilenc amerikai katolikus házilag készített napalm segítségével nyilvánosan elégette a város katonai nyilvántartásának kartonjait, hogy ezzel fejezze ki tiltakozását a vietnami háború és az embertelenség mindenfajta megnyilvánulása ellen. „Azt várjuk tőltünkötől — fogalmazta meg Daniel Berrigan —, hogy embertársaink életet nyerjenek, és megnehezítse, hogy legyilkolják egymást. Tettük mindezt annak az Istennek a nevében, aki a békesség Istene, a tisztesség, az egyetértés és a szeretet.” Cselekedetüket jelképes üzenetnek szánták az amerikai nép és a Föld valamennyi népe számára: az embert hagyni kell, hogy a felismert igazság által oda és arra veztesse magát, ahová és amire az igazság irányul. A keresztény magatartást mindenekelőtt a hit, a szeretet és a közösségiség személyes kibontakoztatásának és bizonyító állításának kell megszabnia az élet ismert és ismeretlen területein, hittell kell átítatni a szavakat éppúgy, mint a szavak következményeit, hogy azok soha, semmilyen körülmények között se mondjanak ellent egymásnak.

A kilenc catonsville-i tanúságtevőt 1968 októberében vád alá helyezte az amerikai kormányzat. A vádirat szerint bűnösök először is azért, mert szándékosan károsították az Egyesült Államok tulajdonát, amikor megsemmisítették a helyi sorozó bizottság nyilvántartási lapjait; másodszer is bűnösök azért, mert az akták felgyűjtésével tudatosan akadályozták az 1967. évi behívási törvény végrehajtását és a hivatal szabályszerű működését.

„Bocsássátok meg, barátaim — olvasta fel Daniel Berrigan páter elmélkedését a bíróság előtt —, hogy megbontjuk a rendet, hogy papírt égetünk gyerekek helyett, a temetkezési vállalatok bosszúságára. Istenünkre, így kellett tennünk, mert fáj a szívünk. Gondolatainkban mindig az Egő Gyermekek földje jár, és a másik gyermek, akiről Lukács evangélista mondja: »Soknak romlására és feltámadására lesz ő Izraelben, jel, amelynek ellenszegülnek«. Sovány vigasz. Egy gyermek, aki bajnak jött a világra, s ezért meghalt. Az első, de nem az utolsó zsidó, akit kiirtottak. Kezünket nyújtjuk testvéreinknek szerte a világon, mi papok mindazoknak, akik szembefordulnak a törvénnyel a szegényekért, a vietnamiakért, az áldozatokért, a katonákért, akik rossz ügyért halnak meg, értelmetlenül, csak azért, mert halni parancsolta az a rend, amely alapján véve nem egyéb, mint intézményesített rendbontás. A gyilkosság rendbontás. Élet, emberség, testvériség, önzetlenség — számunkra csak ez a rend létezik, és ezért a rendért kockára tesszük a szabadságunkat is. Elmúltak azok az idők, amikor hallgathattunk, engedelmségből nem vállaltunk kockázatot, és a szegények védtelenül haltak meg.

Hány embert fognak még elpusztítani? Hányat megkínozni, éheztetni, örületbe kergetni, elűzni? Meddig fordíthatják a világ kincseit törvényesített gyilkosságokra? Mikor, mi kell még ahhoz, hogy nemet mondjatok a háborúnak? Mi már azt mondjuk, a szabadságunk árán, de még az életünk árán is: az erőszakból elég volt, a halálból elég volt, az igazság elnyomásából elég volt, a háborúból elég volt. Tegyétek jóvá az idők mérhetetlen gonoszságát, hisz az idők mérhetetlenül jók. Mert nyihet nyújt a hit, hogy él az igazság és Krisztus velünk van. Vannak, akik nem küzdöttek egy új társadalomért, de haláluk percében megértik és hirdetik az igazat. A halál torkában a felebaráti szeretetet hirdetik. Ha az ilyenekre gondolunk itt nálunk vagy szerte a világon, keblünkben a kő megolvad s újra szívként dobog.”

A tétova hallgatás, a belterjes csönd csak arra való lett volna, hogy a catonsville-iek a hit tanításával és ezáltal önmagukkal is szembekerüljenek. Jól tudták, hogy kereszténységüket csakis a tények, a krisztusi szeretet-parancs gyakorlata igazolhatja, mentheti meg a hit hitelét a világ szemében. Hiszen az evangélium nem holt örökség, eleven örökség az, melynek igéi egyedül az élők javát szolgálhatják. Ezért hivatkozik az egyik vádlott Camus-re, aki keresztény kötelességeinkre figyelmeztet: a világ elvárja tőlünk, hogy felemeljük szavunkat. Olyan közérthetően és okosan beszéljünk, hogy soha, a legcsekélyebb kétely se maradjon senki szívében. Elvárja tőlünk, hogy reálisak legyünk és szembenézzünk a világ mai véres arculatával. „Olyan emberek összefogására van szükség — hangsúlyozza Camus —, akik vállalják, hogy világosan szóljanak és vállalják ennek következményeit is.”

Ezért folyamodtak a vádlottak ehhez a tiltakozó akcióhoz: semmi sincs, ami olyan közvetlenül érintene életet és tömeges halált, mint a katonai nyilvántartás. Érinti valamennyi anya fiát, akit a sorozó bizottság számon tart. Aktái a szó szoros értelmében előre kiállított halálcédulák, amik Vietnamba vagy máshová szólitának. „En ma is átérzem, ami Németországban történt a háború alatt — indokolja részvételét George Mische —. Említettem, hogy apám onnan származik. Az a tény, hogy szerepet vállaltunk a münnerbergi perben, szerintem a legnagyobb példány, amit Amerika valaha mutatott. Helyes, mondtam. Így kell. Minden németnek kötelessége lett volna megállítani Hitlert. Ha ez igaz volt akkor, és szerintem az volt, akkor igaz ma is és rám is vonatkozik. Tőlem, a kereszténytől elvárják zsidó testvéreim is, hogy megállítsam a vietnami háborút.”

Mind a kilencen tudták, hogy a lelkiismereti felelősséget nem háríthatják másra. Segítséget vártunk az amerikai püspököktől is — mondja az egyik szereplő —,

akiknek 80 milliárd dollárjuk van ingatlanokban és tízszer annyi egyéb befektetésekben. Feltettük magunknak a kérdést: ha ők csakugyan annak a jászónak a szellemében akarnak élni, amelyben Krisztus született s amelyről folyvást prédikálnak, miért nem adják házaikat a szegényeknek és miért támogatják az Egyesült Államok busás profitot hozó kalandor háborúit? Úgy véltük, az lesz a keresztény hűség legszebb bizonyítéka, ha most minden sértettől és minden szenvedőtől bocsánatot kérünk a nevükben, és helyettük is — a kiengesztelés jelképeként — vállaljuk tettünket és az államhatalom megtorlását.

Kik ezek a katolikusok? Az evangélium képviselőiben? Daniel és Philip Berrigan lelkészek, Marjorie és Thomas Melville misszionáriusok, Mary Moylan ápolónővér, George Mische munkás, családapa, Thomas Lewis tanár, John Hogan és David Darst teológusok.

Mi hozta össze ezt a kilenc embert? Mi kötötte együvé szándékaikat és közös elhatározásukat? A lélek szövetsége. A lelkiismeret-vizsgálatnak az a kínja, amely eltökéltséget, felelősséget és döntést kényszerít ki a legválságosabb pillanatokban Jézus mellett vagy ellene. Daniel Berrigan színdarabjában (A catonsville-i kilencék pere), mely a tárgyalás anyagát dolgozza föl, így vallanak erről a tanúságtevők: *Mary Moylan*: Ha az ember parancsoló szükségét érzi, hogy aszerint cselekedjék, amiben hisz, szerintem ezt jelenti a kereszténység. Erre tanít Krisztus élete. Hogy ne csak beszéljünk, hanem ha rosszat látunk, hajlandók legyünk tenni is ellene. Én ebben hiszek. Azt akartam kifejezni, azzal, hogy a behívókra napalmot öntöttem, azt mondtam el, hogy én az életet megünnepelni akarom, nem akarok háltáncban részt venni.

Thomas Lewis: A lelkem akartam megmenteni. És ha nem így cselekszem, elvesztettem volna önmagam.

Marjorie Melville: Az ember eljut oda, hogy lássa, vannak túrheterlen dolgok. Ilyenkor cselekszik és megpróbál tenni ellenük.

John Hogan: Ha az utcán gyerekeket látnék hazafelé menni az iskolából, és egy kocsit közeledne, amiben nem ül senki, vagy ha ülne is, de megakadályozhatnám, hogy a kocsit a gyerekek közé rohanjon, kötelességemnek tartom, hogy ezt megtegyem. Ha én vezetném, imádkoznák Istenhez, hogy valaki pusztítsa el a kocsit, mielőtt kárt tennék a gyerekekben... Azt akarom, hogy az emberek élhessenek. Ez minden.

David Darst: Az én elgondolásom alapja egy etikai tétel. Az Újtestamentumban van, határvonalat húz emberek és dolgok közt. Azt mondja, a dolgok az ember használatára valók. De az ember szent. Az ember önmagában teljes egész, nem használható fel eszközként. Mi azon a jogcímen pusztítottunk el állami tulajdont, mert az megszensteleníti a legszentebb tulajdont, az életet.

Philip Berrigan: A lényeg számunkra nem az volt, amikor Catonsville-be mentünk, hogy kegyelmet kapunk-e vagy büntetést, hogy veszélyt hozunk-e a közösségünkre vagy jót teszünk vele, hanem hogy mi a méltó egy demokrata emberhez és keresztény emberhez. Amerika azt teszi velünk, amit akar. Ha felmentést ad nekünk és annak az egyre nagyobb tömegnek, amely nem akar bűnrészcse válni, akkor ellentétbe kerül azzal, ami hitvallásának tekinthető. De ha nem ad, az erőszak pohara egyre jobban és jobban megtelik, míg végül kicsordul. És ennél a varázslatos pontnál fog bebizonyosodni, hogy nekünk volt igazunk. Mert a forradalmat választottuk, nem a reformot... Abban az értelemben használom a forradalom szót, ahogy az evangélium követői és Gandhi tanítványai. Az ember nem fejlődhet, csak akkor, ha megváltozik. Nem nőhet bele az emberiségbe, nem tartozhat az igaz emberekhez, míg meg nem változik. Ilyen változás a forradalom. Mi ezt akarjuk továbbra is erőszakmentesen támogatni.

Daniel Berrigan: Elmentem Catonsville-be, és papírokat égettem el. Mert gyerekek égetése embertelen és kibírhatatlan. Elmentem Catonsville-be, mert voltam Hanoiban... Elmentem, mert a bátyám ember és én is az akarok lenni. Mert nem lehet a szószéken maradni, ha félsz, hogy az igazság helyett üres szölamokat hirdetünk a megélhetésért, hát elmentem Hanoiba, aztán Catonsville-be, és most ezért vagyok itt... Mert a halál konkrét tény. Mint ahogy mindig konkrétan te-

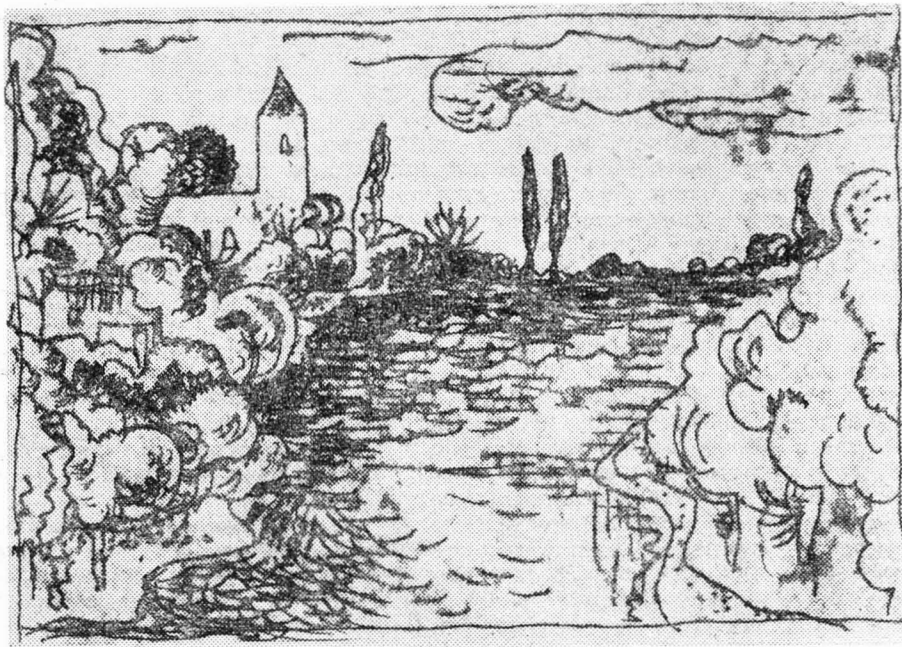
kintettem Isten létezését, aki nem absztrakció, hanem Valaki, aki előttem áll és felelősségre von... Ha vallási meggyőződésemet nem tekintik tettem lényegi részének, akkor az elveszti minden értelmét és engem bolondként kezelhetnek.

Ezt a történelmi jelentőségű pert, melyet a védő az esküdtszék előtt mondott beszédében — az alkalomnak megfelelő túlzással — Szókratész peréhez és Jézus elítéltetéséhez hasonlított, a keresztény lelkiismeret modern-kori drámájának nevezte a haladó világ. Szép leckének becsületből és meggyőződésből mindazok számára, akik nem merik vállalni önmagukat, ügyüket és a hitükkel járó próbatételeket.

Isten ma is annyira szereti az emberiséget, hogy ott, ahol leginkább sürget a szükség, ahol a magvető munkájára várnak, „fiakat támaszt Ábrahámnak”. Olyan embereket, akik minden kétségbeesés és csüggedés ellenére is remélni tudnak és részt vesznek Krisztus megváltói működésében. A catonsville-i kilencek sem tettek mást; protestálásukkal figyelmeztettek rá, hogy a keresztényeknek nem szabad azok sorába tartozni, akik csak felvetik az élet és az emberiség nagy kérdéseit, de a válaszokat másokra hagyják. A bíróságtól sem kegyelmet, sem bocsánatot nem kértek. Az ítélet kihirdetése után egyikük felállt és mindnyájuk nevében kijelentette, „ez életük legszebb napja”, mert üldözést, börtönt, megaláztatást szenvednek az igazságért, az evangélium testvériségeszményéért.

A perről készült színdarab hű adaptációja Az életünk legszebb napja című amerikai film. Gordon Davidson rendezte, aki előzőleg már a színpadi változatot is sikerre vitte. A filmben kizárólag a mű világnézeti konfliktusához ragaszkodott, a jogi szertartások részleteit elhagyta, a törvényszék színhelyét stilizálta. A vászon egyik oldalán tömörül a vádlottak kis csoportja, velük szemben, a másik oldalon ül az ügyész és a bíró, háttérben pedig az esküdtek. Semmiféle „filmes manír”, magamutogatás vagy hatásos képi trükk, semmi, ami elterelné a nézőt a lényegtől. Ezért a szöveg szépsége, erkölcsi emelkedettsége kellőképpen érvényesül. Minden mondat hitelesen hangzik, a tanúságtétel példázataként. Olyanfajta egyszerűség ez, amely lehetővé teszi, sőt kényszeríti a mozi közönségét, hogy közvetlenül kapcsolatba kerüljön a film mondanivalójával és magáénak érezze igazát.

HEGYI BÉLA

Balássy Zoltán: Tájkép templommal

HÉVIZY KLÁRA VERSEI

Élő keresztre

Kijárta az önpusztítás magasiskoláját
a halál nyújtózik szépen faragott kapudíszet fölött
zenéje is a halálnak örvendez
s ha szeret is a halállal vitázik ez a másik én
és a kívánás is a halálnak szól
és az ajándékok mind-mind
ÉLNI kell tudni a simaszájú könyvek közt
együtt a halállal
barátságban és szeretettel
kézenfogva és mosolyogva
hiszen tudjátok

Ragyogás

(A délutáni ragyogásban miért nem tudunk szólni a
délutáni ragyogásról?
Csápjainkkal érzékeljük körül önkívületben
átfogjuk átöleljük és mégsem tudunk szólni róla —
talán éppen azért mert VAN)

A fájdalom hangjai

Csontjaimba zenél a fájás
betonba sül a Nap
megtisztított ódákat énekelünk
— vermeink tűzzel telítődnek
a kiáltás a koponyába hatol
az órség, a tudat visszalöki
fogatlan mélységekbe —
a csönd is hiába int
elviselni egyre könnyebb és egyre nehezebb
átlényegített ódáinkat ismételjük fűjjük hajthatatlan
a kenyérbetört szó előbb hal el mint Istenünk
okos, aki teszi a dolgát
hogy előbb-utóbb visszanézzen
és aki a szakadatlan visszapillantástól
vakon leng előre
— majd isteni szintézisbe olvasztjuk őket
csak menjen a fájdalom a maga útján —

Város

A várost belepte a szélcsend. Napfény-rakásos utcák
roskadoznak légüresen
HA CSAK VALAHOL CSINÁLHATNÉK VALAMIT
mindjárt megtelnének az utcák és a terek és kékkabátos
emberek koccintának egymással minden utcasarkon

Arcképvázlat Keresztury Dezsőről

Egyik tanulmányában félreérthetetlenül abba a generációba sorolja magát, amelyet irodalomtörténetírásunk úgy tart számon, mint a Nyugat második nemzedékét. Oda is tartozik; bár egyik-másik fiatalkori versében a „harmadik nemzedék” kezdeti életérzésének is kitűnő, hiteles megfogalmazását adta. De hát ennek a harmadik nemzedéknek, melyhez korban a maga rajából a legközelebb esők közé tartozott, mindig is inkább volt — és akart lenni — útegyengető, pártfogoló, segítő bátyja, mint egyívású társa. Emberöltökben számolva az a jó fél lépés, amivel megelőzte őket, jogot is, hitelt is adott ennek a mentori magatartásának. De nemcsak ez adott neki hitelt s jogot. A harmincas évek végének, negyvenesek elejének egyre-növekvő és egyre veszélyesebb zűrzavarában ő is a szigetépítők közé tartozott. Nem engedni a bőven gerjesztett ködnek és a leple alatt terjesztett különféle zagyvaságoknak; velük szemben szilárdan, állhatatosan, a hősiesség látványos pózai nélkül, de egy tapodtat sem engedve védeni kultúra, erkölcs, hagyomány humanizmusát, s éberren őrizve átmenteni egy értelmesebb jövőnek: — ezt csinálta, és nagy szavak nélkül, inkább a barátság, mint az oktatás gesztusaival erre tanított is. Ahol, és ahogyan lehetett. A kettős igényre mind önmaga, mind azok iránt, akiket jellegzetes karoló mozdulatával egyszerre fogadott munkatársává, barátává és fegyvertársává: „A kor indulatos mítoszaival szembeforduló elvi állásfoglalás személyi hitelére”, valamint „a lelkiismeretes műhelygondra és a valóság iránti tárgyi hűsésre”, ahogy legutóbbi tanulmánykötete, *A szépség haszna* előbeszédében írja „a maga voltaképpen mindig nevelő szándékú munkásságával” kapcsolatban.

Ez persze lehetne kissé riasztó is; általában nem nagyon szeretjük az irodalomban a makacs pedagógusokat. Csakhogy nevelni sokféleképpen lehet, és van nevelés, amely egyszerre gyönyörűség a nevelőnek is, a neveltnek is. Közös öröm; már nem nevelés, hanem megosztott élvezése az értékeknek, „a szépség hasznának”. Miféle hasznának? Efelől sem maradunk kétségben: „A tárgyi ismeretanyag, az egyre növekvő információk áradatában meg kell őriznünk az erkölcsi érzékét, ítélő erejét, érzelmi műveltségét és alkotóképeségét egyaránt működtető ember eszményét” — olvassuk *A szépség haszna* második előszavában *Az ifjúság esztétikai neveléséről*, ahol csak az „ifjúság” szót kell az általánosabb „ember” szóval fölcserelnünk, hogy Keresztury Dezső sokágú — irodalomtudós, irodalomesztétikus, költő, művelődéspolitikus — munkásságának egységes (és éppen azért olyan egységes, mert legelsősorban saját magára vonatkoztatott) központi gondolatát, alapelvét magunk előtt lássuk.

Akinek az effajta dolgokban füle van a hallásra, az természetesen ebből a programból éppúgy kiérzi, mint Keresztury Dezső verseiből, hogy amit mindig képviselt, s ami ma sokszorosan időszerű — olyannyira, hogy korunk legkiválóbb gondolkodói nem győzik hangoztatni —, voltaképpen kevésbé új, mint amilyenek esetleg látszik. Keresztury Dezső az eszményt és követelményt, amit hirdet, s amire törekszik, nem annyira kitalálta, mint inkább örökölte: a korok követelté változatokban és lehetőségek szerint, az egyéniségek különféle hangolásaiban ugyan, de amióta léte újabb korszakában magára eszmélt s magáról eszmélkedni kezdett, a magyarságnak, illetve legjobbjainak mindig is ez volt a nemzet- és embernevelő programjuk. Ezért is olyan találó Keresztury Dezső magyar író-arcképeket egybegyűjtő tanulmánykötetének a címe: *Örökség*. Örökséget kapott, örökséget őriz, örökséget ad tovább, féltő aggodalommal, nehogy elkallódjék belőle valami.

Hogyan őriz? Hogyan ad tovább? Elmondhatjuk, hogy mindig élményi átforrósodottsággal, de illúziókat elhárító tárgyilagossággal: sosem halott tudásanyagot lapátolva tovább, hanem mindig azzal gazdagítva olvasóját, amivel pályája folyamán ő maga is gazdagodott. Elmondhatjuk, hogy mindig az anyagán biztosan uralkodó tudós megbízhatóságával, de sosem a céduláit mértéktelenül az olvasóra zúdító szakbarbár telhetetlenségével: a lényegest emelve ki, láttatva is

azt, amit ő maga meglát, sosem szájbarágós pedantériával, hanem azzal a becses művészettel, amely szinte észrevétlenül kaptatja rá az olvasót annak kíváncsi megismerésére, amiről hall. Vagyis ez az alaposan képzett tudós kitűnő esszéista.

Ha ez a végszó bizonyos értelemben „datálni” látszik, vagyis abba az „eszéista nemzedékbe” utalja Keresztury Dezsőt, amelynek egyik kimagasló tagjáról egyik legmelegebben fogalmazott tanulmányát írta: a Szerb Antaléba (ami meg is felel a tényeknek) — ugyanakkor van valami, ami az ő munkásságát sajátosan, összetéveszthetetlenül megkülönbözteti generációs társaitól: mélységes elkötelezettsége a magyar hagyománynak. Elég csak az *Örökség* lapjait forgatnunk: nyomban megérezzük benne ezt a levegőt. Példának csak egyet említsünk, a regényíró Kemény Zsigmondról szóló tanulmányt; bizvásti odaállíthatjuk a Péterfyé mellé.

Kemény, Arany, Babits; a reformkor, a „nemzeti klasszicizmus” (amely — sokszorosan félreértett és félremagyarázott — terminus valódi jelentését olyan pontosan világítja meg); aztán a Nyugat: ezek nagyjában azok a pillérek, amelyek Keresztury Dezső magyar irodalmi „világképének” szép és széles íve nyugszik. S még egy nevet hozzá kell tennünk: a Horváth Jánosét, akiről egyébként az *Örökség* egyik kiválóan szép és tanítványi hűségében példás esszéje szól. „Mindig ott van rajtunk egy-egy vonás, mit az ő szellemujja vont” — mondja Horváth tanítványairól, tanításának örököseiről. Közvetlen tanítványai közül talán senkin sincs olyan tudatosan vállaltan, fölismerhetően és kitüntetően, mint éppen Keresztury Dezsőn. Tudósi s emberi érdeméül ennél méltánylóbbat aligha mondhat róla, akit életének szerencséje abban az ajándékban részesített, hogy szintén Horváth János tanítványának vallhatja magát.

A költő Kereszturyról szóljanak a versei, az itt olvashatók, az egyebütt megjelenők, és gyűjteményes kötete, az *Emberi nyelven*, melynek érett ízekben bővelkedő, néhol mediterrán zamatú, másutt reformkorian magyar emberségű, mindig „emberi nyelvű”, fojtott, de sosem „parádés” szenvedélyű, tiszta szavú férfilírójáról annak idején, megjelenésekor (1965) már megpróbáltunk beszámolni.

„Ötven után, mikor legjobbainkat — megölte már a rák, téboly, sivár — körülmeny, az érték-tudatlan, színvak — végzet, mi még cikázhatunk sirály — szárnyon...” — idéztük akkor egyik szép verse, az *Ötven után* néhány sorát. Most, hetvenedik éve küszöbén, továbbra is kívánjuk neki e sirályszárny cikázni bátor erejét, és azt, hogy minél többen érezzék meg s élvezzék lírája nemes zamatát, s minél többen fogadják szívükbe és elméjükbe legjobb hagyományainkat mánk és holnapunk élő táplálékává tenni törekvő tanítását.

Rónay György

KERESZTURY DEZSŐ VERSEI

Beszélgetés

A költő önmagához:

Ha kiszáradtál, telj meg,
ne sötéttel, mint a vermek,
ne unalommal, szesszel,
van életed, ne vedd el,
vár még törődés, munka,
cselekedj rá nem unva,
magadhoz-méltón a földön,
hazád hazád, nem börtön,
hát ne csak mint a gyermek:
felnötten örülj az örömmnek,
fogadd el, ami hiány van,

ne higgy az örök halálban,
ne érij rá csak arra figyelni,
hogy a legnagyobb jó is semmi:
örök körök emelnek,
lépj rájuk, egyre feljebb!

A világ felel:

Ha befogadsz magadba
s kívánod hogy betöltselek,
egyazon törvény hatalma
parancsol velem, s veled.

Alkony

A hajrázó szelek egybekavarták a környék porát, füstjét, bűzét a messzeség tiszta lehelletével. Aztán esett. Most az egész világ kimosdva üdül a kinyíló csillagok halvány szürkületében; lassan lehül, bezárul. Sűrűsödve önti el a homály a fákat: merevednek, mint akik meg soha nem hajoltak.

Allok fölöttük. Halomra dőlnek a hanyatló nap fényoszlopai. Alig értem e színjátékot. Az évszak dívatja szerint öltözködő kertés táj mélyén sasszemek, ölyvkarmok, sikamló hullók rémlenek; a láng lohad, nem csattog zászló; szű, tücsök szól az elülő munka utáni csendben némán forgó Mindenség atomján, Földünkön, melynek felét korom pihével havazza most be az éj.

Mint ki ingó toronyra hág, megsédülök. Lámpafények intenek: térj pihenni. Megyek. Nem az egykori ifjú test puha fáradsága zsongt el: a lassuló vér törékeny-érdes vágya kinyújtózkodni. Az elfáradt utazó fordul így vissza hívó partjaira: szívében nyugtalan emlék szorong s a számadatás sejtelme. Oh, milyen törpévé zsugorodtak a gyermekkor óriásai bennem! Elejti kezem a munka feszes gyeplőt, és — kimondom — félek, amely magamból is árad, az éj nyers ijedelmétől. Mintha a múlt akarna szárnyra kelni az úttalan jövőbe; s lehull, mint zörrenő levél; nyomán keserűség sugdos:

Ne üld meg a régi s majdani ünnepeket! csak arra jók, hogy felzaklassanak. Oldódj leszállva inkább valami jobbat ígérő kalandra az éj ölén. Ne félj: bár szétrághat lágy tnye, ha szerencse kísér, még újra magadra találhatsz. A fényben van az igazság, szín-adó forrása az éj. Az élet harsogása a nappalé, de a szörnyek, anyák és istenek lakta sötétből támad talán a termékenyítő megtisztulás kegyelme.

Jókívánság

Húsz éve azt írtam: két évtized elég volt, hogy megismerd szívemet; hogy azt is megértsd, ami a szavakban mélyen rejtőzik, mert kimondhatatlan; mert amit cselekszünk, jobban elárul, mint amit annyi csak fecseg magáru.

Két évtized magát kettőzte már, napunk is lassan hajlófélbe jár: mondjunk derűs búcsút az ifjúságnak; vágyak, gögök, dühök szelldre válnak. Ne kívánj többet nekem, sem magadnak, csak amennyit türelmes őszünk adhat.

Élet és Evangélium

FELREÉRTÉSEK EGY ERÉNY KÖRÜL

A *Valóság* májusi számában érdekes beszámolót olvashatunk egy szociometriai vizsgálatról, amelyet szakmunkástanulók között végeztek — erkölcsi fogalmaik tartalmi jegyeinek földerítése érdekében. Miré gondol egy felnőttkorba lépő munkásfiatal, ha ilyesféle szavakat hall, mint kötelességtudó, jó közösségi ember, őszinte, elvtársias, szerény — vagy másfelől: képmutató, álszent, álnok, alázatos, áruló, irigy vagy önző? Fölnéz-e arra, akire az első minősítés-sor egyike-másika ráillik, igyekszik-e hasonlítani hozzá? Elmarasztalja-e másrészt a negatív magatartási formákat, akarja-e kerülni őket?

Sokszor tapasztalhatjuk manapság, hogy a szavak jelentéstartalma, pozitív vagy negatív érzelmeiket kiváltó hatása eléggé ingatag: némelykor nem is árnyalati eltulodásokkal mozdul el, hanem ellentétébe billen át. (Mosolygatóan jellemző pl., hogy a *képmutató* szót több megkérdezett pozitív értékűnek gondolta: „aki valamilyen nagy ember volt, annak képet állítanak vagy szobrot... aki az iskolában, az utcán és egyéb helyeken példakép-mutató”). De az erkölcsi fogalmat felidéző szavak jelentésének, „érték-tartalmának” megbolydulása, amelyet minduntalan tapasztalunk, s amelyről a *Valóságban* között beszámoló is képet ad, nemcsak nyelvi átalakulásról tanúskodik, hanem az etikai szemlélet változásáról is. Nemcsak szavak veszítik el jelentésüket és értéküket hanem *eszmények* is. A nyelvi formák tengerrengése — egy viszonylag önálló közeg mozgástörvényei szerint — a gondolkodásmód s a társadalmi lelkiismeret tektonikus mozgásának tanúja.

A sok érdekesség közül, amire a közlemény olvasása közben felfigyelhetünk, talán legszembeszökőbb, hogy a szerző az *alázatos* szót a negatív tulajdonságok között említi. Megelégedetten állapítja meg, hogy a válaszoló tanulók többsége szintén nem tartja pozitívnak ezt a „státus-hierarchia következtében kitermelődött tulajdonságot”. Ilyesféle nyilatkozatokat idéz: Alázatos az, „aki engedelmeskedik feljebbvalójának, ha az igazságtalanságot követ el” — „olyan benyali-féle egyén, aki minden nagyobb beosztású ember előtt megalázkodik, még ha igaza van, akkor is”. A felmérés végzője lényegileg egyetért ezekkel a jellemzésekkel. Hiányt csak abban

lát, hogy „a tanulók igen kis része... tudja azt, hogy az alázatos ember saját maga lebecsülésével jut el odáig, hogy aláveti magát a sorsnak vagy más ember igazságtalan hatalmaskodásának”.

A Biblián nevelkedett s keresztény módon gondolkodó emberben rögtön felvetődik a kérdés: vajon egy szó értelmé vált-e itt kérdéssé, vagy eltűnőben van egy *erkölcsi eszmény* is? Egy pillanatig sem kétséges, hogy az a magatartás, amit a szakmunkástanulók vagy a vizsgálat vezetője megbélyegeznek, a keresztény ember szemében is elítélni való. Mi *mást* nevezünk alázatnak. De vajon azoknak, akik alázatosságon az önbecsülésből teljesen kiforgatott és önmagát földadó semmi-ember magatartását értik, van-e fogalmuk arról az erényről, amelyet mi ezen a néven szoktunk emlegetni?

A beszámolóban az *irigység* elemzése kapcsán a következőket olvassuk: „Megfigyelhető, hogy a jobb képességű tanulók hogyan deformálódnak pszichikailag, s a csoport irigysége következtében hogyan különülnek el már-már patológiás esetté válva... A jó képességű tanulók nagyrészt a rokonszenvelisták végén foglalnak helyet, s ez a közösségi nevelést s a munkaerkölcsi normákat is igen intenzíven befolyásolja” (nyilván hátrányosan). Ha *alázatosnak* a *megalkuvót* nevezzük, ha *szótárunkból* és *etikai fantáziánk*ból eltűnik az; amit a Biblia és a keresztény hagyomány alázatnak nevezett, ide jut-hatunk.

Amennyire etikátlan dolog „benyali-féle egyénként”, „saját magunk lebecsülésével” személyes méltóságunkat földadva, fenntartás nélkül meghódolni mások s a sors előtt, annyira embertelen és közösségromboló nem becsülni a nálunk különbet, vagy épp *fitymálni* s „már-már patológ” állapotba szorítani. A „státus-hierarchia” értékromboló embertelenségeit előbb-utóbb talán kinövi társadalmunk. De míg közösség (vagyis míg ember) van a világon, lesznek elsősk és nem-elsősk, s az elsősk szükség-szerűen mindig kevesebben lesznek.

Fontos, hogy mindenki legyen a bátorság és a becsvágy ahhoz, hogy a tehetségének megfelelő helyet lehetőleg kiküzdje magának. De az is fontos, hogy az se veszítse el az önbecsülését, aki a második lett vagy épp az utolsó közé került.

„Légy egy fűszálon a pici él — tanítja az *evangéliumi* alázatosság leckéjét ezúttal *József Attila* — s nagyobb leszel a világ tengelyénél.”

TÓTFALUSY ISTVÁN

TEILHARD ÉS GIESSWEIN

Giesswein Sándor (1856—1923) a XIX., és XX. század prófétai látnokai, rész úttörői közé tartozott, aki a különleges magyar helyzet miatt mind világi, mind egyházi életünkben a sok üressé vált szimbólum következtében még nehezebb körülmények között végezte úttörő munkáját. Fölfelé ívelő pályája kezdetén a katolikus öntudatra ébredésnek és megújodásnak, a magyar polgári katolicizmusnak volt egyik kiemelkedő egyénisége, a teokrácia területén legprogresszívebb képviselője, a közéleti katolicizmus reménysége. Mivel a közéleti katolicizmus rövid ellentét után az érdekek azonossága miatt hamarosan megtalálta a kapcsolatot az uralkodó osztállyal, emiatt Giesswein progresszív magatartása mindinkább eltávolodott a közéleti katolicizmus felfogásától. Elveinek megvalósítását mindinkább az autonóm művelődés képviselőinél fedezte fel. Lenin és a baloldali és centrista szociáldemokraták zimmerwaldi háborúellenes magatartásában és az igazságos, annexió nélküli békéért való sikraszállásában több kereszténységet látott, mint az üres szimbólumokhoz ragaszkodó keresztények sovíniszta, háborús uszításában. Az eltávolodás tovább mélyült a „keresztény kurzus” idején, mivel Giesswein szembeszállt a fehér terrorral, elítélte az antiszemitizmust, a trianoni sebet humánus eszközökkel igyekezett begyógyítani. A pályavég így a közéleti katolicizmus szemében letörtnek tetszett: az ideális pályakezdet Giessweinjéből a közéleti katolicizmus botrányköve lett. 1921-ben, negyvenéves frói jubileumát a baloldali *Auróra* lap rendezte, melynek főszerkesztője volt. Olyan emberekkel működött itt együtt, mint Germánus Gyula, Benedek Marcell, Tóth Árpád, Babits Mihály. Ő maga a jubileum alkalmából így fogalmazta meg élete célját: „Talán e csekély ajándékkal hálálhatom meg az emberiségnek és édes hazámnak azt, hogy a Gondviselés kegyelméből negyven éve forogatom a tollat. A tudomány és szociális publicisztika különféle terein tettem ezt, de sohasem tettem oly nagy örömmel, mint akkor, midőn hazám népét az emberiség és emberiség érzelmi kapcsolataiba beilleszteni segítkeztem, mert nézetem szerint — ez ma egyszersmind a legnagyobb hazafias feladat, amely által nemzetünk és hazánk restaurálását a legjobban szolgáljuk” (*Háború és béke között*, Bp. 1921. 10. o.)

Ebben a célkitűzésben és állásfoglalásban benne van Giesswein keresztény humanizmusának lényege. Esménye a középkori teokrácia, de annak belső erkölcsi tartalmát emeli ki, és Erasmussal, Suarezzel egyetértésben, és Machiavellivel szemben azt vallja, hogy az erkölcsi elvek, a tízparancsolat továbbra is érvényes az állami, társadalmi életben. Kora fejlődéselvet elfogadva hirdeti, hogy minden törvény gyökere az abszolút igazság, az emberi életben azonban ez csak szubjektív feltételek, a kor művelődési és társadalmi, gazdasági feltételei szerint, relatív módon valósul meg, tehát minden kornak a saját szociális, társadalmi problémáit kell megoldania. Humanizmusának embereszménye az emberiség tudományosan megalapozott szellemi és etikai egységére épült. Híte ezt a felebaráti szeretet és a Krisztusban való testvériség eszméjével elmélyítette, megnemesítette. Széles körű, messze kiemelkedő tudományos felkészültsége mellett a valódi, konkrét emberre vonatkozó keresztény humanista magatartása volt prófétai meglátásainak igazi alapja. Ezáltal lett nemcsak a II. Vatikánum eszméinek, elvi magatartásának magyar földön előfutára, de egyben ez a magatartás az alapja Teilhard-dal való eszmei kapcsolatának is. Bár életüknek volt párhuzamos szakasza 1881—1923-ig, közvetlen kapcsolatuk nem volt. Giesswein akkor került Győrbe, amikor Teilhard született s akkortól fogva jelentek meg nyelvészeti, történelmi és társadalomtudományi munkái. Teilhard viszont Giesswein halála évében került a kínai missziókba, kezdte el antropológiai kutatásait, és láttak napvilágot természetudományos munkái. A gyorsan változó, fejlődő korban éppen a negyedszázados korkülönbség és érdeklődésük különböző iránya magyarázza, illetve érteti meg velünk a kettőjük felfogása közti különbséget.

Az ősegyház történetéből vett analógiával világíthatjuk meg egyezésüket és egyben eltéréseiket. A II—III. század egyházatyái vették észre a pogány görög-római műveltségben az igazság aranyzemecekeit, és ezzel előkészítői lettek annak

a kitérülésnek, amelyet a IV—V. század egyházatyái valósítottak meg. Hatalmas koncepcióját Szent Ágoston dolgozta ki az Isten államáról szóló munkájában. A középkor keresztény teokráciája erre a koncepcióra épült. Az analógia alapján az autonóm kultúra felé való kitérülés területén Giesswein valahol a III. század végén a IV. század elején helyezkedne el, ahogy ő maga írta 1918-ban (*Új idők küszöbén*). Teilhard-nak viszont Szent Ágoston szerepe jutott.

Giesswein már pályája kezdetén, 1907-ben megjelent munkájában. (*Társadalmi problémák és a keresztény világnézet*) a teokrácia területén a II. Vatikánumhoz hasonló elveket vallott: „Az új tanítás, a kereszténység nem teremtett forradalmat, de terjesztett megváltozott szociális gondolkodást, mely azt, ami azelőtt csak fennkölt lelkek kincse volt, közvagyonná tette; az igazságosság érzetét fölgerjeszteni, lángra gyújtani s tevékenységbe hozni, ez a kereszténység szociális feladatának quintessenciája. Nem az a direkt hivatása, hogy új jogi intézményeket létesítsen vagy régieket földöntson, hanem hogy bevilágítson az emberi és társadalmi élet minden zugába, rejtekébe, hogy felrzza az alvó lelkiismereteket, hogy védelmébe vegye a szegényeket és gyengéket, enyhítse a nyomorúságot és inséget, és úrnak meg szolgálának, hatalmasnak és alattvalónak egyformán hirdesse a szociális kötelességeket. S ha ezt megteszi, akkor nem tévedtek a hajdankor látói, akkor az emberektől függ, megismerik-e az igazságot és követni tudják-e az igazságosságot.” (I. m. 144. l.) Már ekkor azt vallotta, hogy magában véve a kereszténység összeegyeztethető a kollektívizmussal és individualizmussal, csak egy dologgal nem fér meg a keresztény szellem, s ez a társadalmi igazságtalanság, akár a kollektívizmus, akár az individualizmus leple alatt történik.

Ugyanezen elvi magatartás miatt találunk Giessweinnél sok eszmei kapcsolatot és rokonvonást Teilharddal elsősorban a nooszféra területén, de a kozmosz és a bioszféra világában is. A kozmoszszal szemben az első magatartás Giessweinnél is a csodálkozás, tisztelet és alázat. „Az égboltozat tiszta éjszakán a szabad szemmel látható ezernyi csillagával mindig elragadó látvány és csak sajnálni lehet, hogy a mai kultúra átlagembere, hogy úgy mondjam mindinkább eltávolodik a természet csodájának élvezetétől.” (*A világegyetem és a lélek világa*, 7. l.). A mikrokozmosz is lenyűgözőleg hat az emberre: „Nemcsak a mérhetetlen távolban elterülő milliányi csillagból összerakott ködfolt hat megsemmisítőleg az emberre, hanem erejének korlátoltságát a mérhetetlen kis világok is megszegényítő módon bizonyítják” (110. 16. l.). „Bármily vakmerő a szellem repülése, e mérhetetlenséggel szemben tehetetlenek vagyunk, mint a föld körüli útjára induló csigabiga” (uo. 15. l.).

Giesswein is elfogadja a kozmosz és bioszféra kialakulására vonatkozólag az evolúció elvét, de dinamikus világképébe skolasztikus módszerrel viszi bele a teleológia elvét. „Az evolúció, fejlődéstan, amennyiben ennek bizonyos értelemben föltétlen alapja van, nem takarhatja el az Istent, ellenkezőleg azt feltételezi, mert a fejlődésben céltudatosság, teleológia van, mert cél nélküli evolúció nonszensz, a céltudatosság pedig mint végcélra rendező intelligenciára utal” (uo. 22. l.). A célirányosságot felfedezi a madarak tollában, a lepke szárnyában, a mikroszkópikus állatkák, a foraminiferák alkotásaiban, a sziklákban és hegységben, melyek nem évezredekkel dacolnak, mint az emberi alkotások, hanem évmilliókkal. Sőt esztétikai szempontból is tudnak versenyezni a Pantheon oszlopaival és harmóniájával.

A kozmoszt és a bioszférát nem választja oly határozottan szét, mint Teilhard, de vele egybehangozón állítja, hogy a fejlődés célja az ember, akivel azután egy új tény, a szellem és az etika világa jelenik meg a földön. „Kell lennie egy szervező és irányító életprincipiumnak, mert csak ez adhatja meg a magyarázatát a komplikált célszerű fejlődésnek. Ebből következik azután, hogy kell lennie egy teremtő hatalomnak, irányító Értelemnek és egy végső célnak, mely a geológiai idők eonjain keresztül végig észlelhető. Ez a végső cél az ember, az egyedüli lény, mely a természetet valamiképp megértheti és a titkos erők nyomán feljuthat az okokig, a mindent kormányzó Értelmiség konceptusáig” (uo. 22—23. l.).

Teilhard a biogenezis induktív vizsgálata alapján állapítja meg, hogy a pszichikus fejlődés legmagasabb fokán, a tudomány számára megismerhetetlen módon egyedül az emberben valósult meg a reflexió, az ön- és én-tudatra ébredés. Ezzel a titok leple alatt történt lépéssel az egész világ lépett előre egy lépéssel. Új korszak született: a szellem, a nooszféra világa. Ez a szellem először az ember belső világát hatotta át, azután kiáradt a környezetére. A biológiai adottságok és a szel-

lem összekapcsolódása bonyolulttá teszi ugyan a kérdést, mégis — ahogy Az emberi jelenség-ben írja — „ennek a kellemetlen bonyolultságnak köszönhető az, hogy rend, egyöntetőség, tehát igazságosság lép az életről alkotott távlatokba, amelyet immár az emberig terjeszthetünk vissza.” Az embert ez a reflektáló képessége teszi értelmes lénnyé, ez képesíti arra, hogy új szférában bontakozzék ki: „Új világ születik, az absztrakció, logika, ésszerű döntés, a tér és idő érzéklese és föltalálások. Kifejlődik a kultúra és civilizáció.” Ez a szellem azután a természet törvénye szerint sugárirányban, legyező alakban gyorsan elterjed a földön.

Pályája elején Giesswein a nyelvek egységével és a nyelv eredetével foglalkozva került szembe az emberi nem egységének és a szellemi világ eredetének problémájával. Az ősnyelv egységével kapcsolatban azt állapította meg, hogy ez az emberi nem faji egységének vagy többségének szempontjából csak másodlagos jelentőségű, mivel tudományos alapon az emberiség faji egysége szellemi egységében gyökerezik. A nyelvészet eddigi eredményei alapján ugyan nagyon is valószínű, hogy a különböző nyelvek egy közös ősnyelvre visszavezethetők, még sincs remény arra, hogy a nyelvészet ezt a kérdést megoldja, mivel nem állnak rendelkezésére az ősnyelvek emlékei.

A nyelv eredetének kérdése szoros kapcsolatban állott az embernek az állatvilágból való kiemelkedésével. A konzervatív teológiai felfogás szerint nemcsak a szellem, hanem a jel, a beszéd is Isten adománya. Ezt Giesswein azzal utasítja el, hogy jel, nyelv nélkül is lehet gondolkodni. A naturalista magyarázatokról azt állapította meg, hogy azok sok mindent megmagyaráznak a jel, a nyelv kialakulásáról, de nem adnak feleletet a nyelv eredetére, az emberi értelemre vonatkozólag. Végső megállapítása a következő: a nyelv mint tehetség Isten ajándéka, mivel az ember értelmessé lényében leli magyarázatát. Ez az, amiben Isten képmásai vagyunk. Viszont a nyelv mint jel már a szabad emberi tevékenység alkotása. A nyelvtudomány által megismert szellemi világ az emberi nem faji egységének az alapja, és egyúttal ez a nagy választó vonal az ember és az állatok világa között: az állat fölött a természet uralkodik, az ember pedig a természet fölött tud uralkodni, és annál magasabban szárnyal, minél jobban tud uralkodni a természet fölött (Giesswein *S. emlékkönyv*, 44. o.). A nyelv szerinte összekötő kapocs a materialista világ és a szellem világa között: a nyelv ugyan a materiális világban él, de mozgató billentyűje a szellemi világ köréből nyeri erejét (*Az összehasonlító nyelvészet fő problémái*. Előszó).

A hasonlóság Teilhard nooszférajával még világosabbá válik azzal, hogy a szellem megjelenésének a lényegét Giesswein is az ember reflektáló képességében látta, és a kultúrfogalma magában foglalta a civilizációét is: „A-kultúra elindulása a lélek felfogásában és visszaadód, reflektáló tehetségében van, az ő szellemi rezonanciájában az az egyénileg, nemzetileg és fajilag szubjektív jellege a kultúrának, de a kultúra objektuma mindenfelé ugyanaz” (*Szt. István Akadémiai értesítő*, 1917. 69. o.). Mivel a kultúra az emberrel megjelent szellemi világ terméke, azért az ember megjelenésével veszi kezdetét, valójában nem is beszélhetünk művelten népekről: „Nem tűntek el kulturális emlékek nélkül a távoli jégkorszak emberei sem, bár faji hovatartozásukról semmit sem tudunk. A sokezer éves festmények, amelyeket a barlangok falára festettek és karcolatok, amiket az iramszarvas csontjaira véstek, ma is hirdetik bámulatos művészi érzéküket, megfigyelő képességüket és kézi ügyességüket. Ez a biológiai élet keretein kívül álló munka a szellemi élet terméke. Ez a kultúra kezdete, ez az a munka, mely az embert az állatok fölé emeli. Azok is végeznek munkát, sokszor tökéletesebbet, mint az ember, de az ő munkájuk mindig a biológikus élet keretein belül marad, vagyis lényegében az őszön és a pszichikum területén” (*A háború és a béke között*, 48. l.).

Teilharddal megegyezően állítja, hogy a szellemmel együtt az etika világa is megjelent a földön: „Az egész művelődés haladásában, a történelem kialakulásában, a jogi és társadalmi élet intézményeinek fejlődésében egy fő törekvést látunk mindenütt érvényesülést keresni: fiat iustitia, ne pereat mundus (legyen igazságosság, hogy el ne pusztuljon a világ). Ezalatt nem a világ-kozmoszt, hanem a humanitás világát értjük. Nem mind igazságosság az, amit a népek szokásaiban és társadalmi intézményeiben találunk; nem mind igazságosság az, ami a Corpus Jurisokba le van fektetve: — de ha mindezekből elveszjük az igazságosság keresését, akkor lemondhatunk a haladás minden eszméjéről, akkor az egész történelem és minden társadalmi intézmény csak azt az Ágostoni mondást illusztrálná: Remota

injustitia, quid sunt regna, nisi magna latrocinia. (Ha eltávolítjuk az igazságosságot, az államok nem egyebek, mint rablótársaságok). Ez az etikai fejlődés követeli, hogy a történelem minden fázisán érvényesüljön a kulturális helyzethez, a gazdasági viszonyokhoz mért társadalmi igazságosság" (uo. 16. l.).

A kultúra az egész emberiség szellemi erőfeszítésének terméke: „A tudomány igazolja az emberiség szellemi egységét, azt mutatja, hogy a kultúrát az emberiségnek, a legkülönbözőbb fajoknak, nemzeteknek együttes munkája hozta létre, hogy annak egészében egyesítve van a királyoknak és rabszolgáknak, az áldozatot tévő papságnak és imádkozó népnek, az idegen országokat látogató kereskedőnek és otthon ülő földművesnek, a harcoló katonának, a komoly szellemi munkában elmélyedő tudósnak és a játszi gyermeknek a törekvése, gondolkodása, öröme, fájdalma. A kultúra gyönyörű mozaikképében, melyben a tündöklő, ragyogó szemcsék mellett vannak sötétek is, nem hiányzik még azoknak a hozzájárulása sem, kiket bizonyos felületességgel röviden és egyszerűen műveletleneknek jelentünk ki, mert a kultúra ott kezdődik, ahol az emberi társadalom" (Szt. István Akadémiai értesítő, 1916. 70. l.). Ez a kultúra, mint a Teilhardi nooszférában a szellem, az egyetemes humánium irányában halad. Minél jobban fejlődik a kultúra, annál inkább törekszik az általános emberi, a humánium felé, de sohasem teheti ezt az egyénnek, a kollektív egyéniségnek, a nemzetnek a megtagadásával.

Végül a nooszféra kiáradása és Giesswein kultúrezsményének terjedése között is találunk hasonlóságot. Szerinte a kultúra, mint szellemi termék a gondolatok és eszmék kicserélődésével jött létre. Már a legrégebb időben is voltak kultúrközpontok, ahonnan a művelődés sugáralakban terjedt minden irányban. Más alkalommal a geopolitikai tényezőkkel hasonlítja össze: „Az ideopolitikának is megvannak a maga központjai — éppúgy, mint a geopolitikának — csakhogy ezek nem a folyórendszerek és hegyvonulatok szerint helyezkednek el, hanem a kulturális eszmeneergiák működése szerint. Az európai kultúrvilág területén, amely nemcsak Európa földrajzi fogalmát öleli föl, hanem az összes világrésekre kiterjed, három ilyen örökértékű kulturális központ létesült, melyek nélkül modern műveltségünket el sem képzelhetnők: Jeruzsálem, Athén és Róma" (Szt. István Akadémiai Értesítő, 1918. 54. l.). Jeruzsálem a tiszta istenfogalom és természetes etika, Athén a tudomány és a művészet, Róma a civilizáció mintaképe és modellje lesz minden időben. Az emberiség fejlődését Szent Ágoston történetbölcseletével Giesswein is eszkatologikus távlatba állította, de a kozmikus megváltás gondolatáig nem jutott el.

Teilhardról Tordai Zádor azt írta a Vigiliában; azért becsüli, mivel idealista létére jobban szerette az anyagot sok teokratikus marxistánál. Giessweinről viszont, aki elsősorban a nooszféra területén működött, ahol az igazságosságnak és igazságnak jut döntő szerep, elmondhatjuk, hogy jobban szerette az igazságot és bátrabban kiállt az igazságosság mellett, bárhonnán származott is az, mint sok üres formákhoz, szimbólumokhoz ragaszkodó keresztény. Ez volt a mélyebb oka a pályavég „elhajlásának". Ma, ötven év távolából már másképp ítéljük meg. Ez a rövid áttekintés is, amely rámutatott a II. Vatikánnummal való kapcsolatára, eszméinek Teilhard-éivel való párhuzamaira; azt igazolja, hogy a pályavég nem elhajolt; hanem prófétai meglátással előre mutatott az egyháznak korunkban bekövetkezett kitérülése felé. Ezért, bár az ideális pályakezdet Giessweinjét, a polgári katolicizmus korszerű apostolát is magunkénak érezzük és modellnek tekintjük, ma mégis a pályavég „elhajlása" áll közelebb hozzánk, mivel abban saját korunk még csak csírában jelentkező problémáit érezzük, melyeknek megoldásához Giesswein magatartásában modelleket is kapunk. Éppen ezért látjuk őt nemcsak a nagy keresztény gondolkodók között, ahova már a kortárs Mihályfi Ákos is helyezte, hanem a XIX—XX. század nagy úttörő egyéniségei között is, akik prófétai meglátásaikkal előkészítői voltak a II. Vatikánumban bekövetkezett kitérülésnek.

JÁNOSI GYULA

A házastársi hűség is csak Isten várásában valósítható meg.

Roger Schütz

KÖNYVEK KÖZÖTT

KALANDOZÁS A MAGYAR REGÉNY VILÁGÁBAN

Mezei József *A magyar regény* címmel az utóbbi évek egyik legizgalmasabb felfedező útjára vállalkozott. Hatalmas mennyiségű jegyzetét oly sikeresen rendezte egybe, hogy egy sok szempontból újszerű szintézis megteremtésére mutatott példát. Nem előzmények nélküli természetesen vállalkozása. Olyan művek és alapvető tanulmányok sorakoznak könyve előtt, mint Németh Lászlóé, Szerb Antalé, Illés Endréé, Rónay Györgvé, hogy csak jelzésül említsünk néhány jellemző próbálkozást a magyar regény térképének felvázolására. Mezei József persze bizonyos szempontból többre vállalkozott náluk, hiszen a részeredmények után megkísérelte felrajzolni az egységes, nagy tablót, amelyről nem hiányoznak a világirodalom háttérszínei sem, s az egészen új színek és árnyalatok sem. Ezért is érthető, hogy könyve megjelenése pillanatától heves viták kereszttüzeiben áll. Vannak, akik szempontjait vitatják, akadnak, akik az összegzés igényét érzik túlzottnak, van, aki nem érti a mű lényegét; egyszóval dűlnak a viták, s maga az író is „visszaszólt” az egyik kritikára, védve, magyarázva elképzeléseit, melyeket pedig igen jól véd könyve is. Még akkor is biztosságos ez a védelem, ha Mezei József kicsit megnehezíti olvasója dolgát, hiszen olyan bőségu anyagot hordott egybe, olyan szerteágazó rendszert teremtett — nem akarva lemondani egyetlen cédulájáról, egyetlen szempontjáról sem —, hogy olvasóját bizony sok helyütt érik meglepetések, a könyv olvasását pedig néha zavarják az alcímek, melyek megszakítják a szöveget és új meg új kalandozásokra csábítják a fáradó szellemet.

A magyar regény múltjáról nem szívesen beszélünk őszintén, inkább készséggel belenyugszunk a legendák burjánzásába. Mert nem legenda-e Jókai tündérvilága? (S nem az irodalomtörténetírás jótékony legendája-e, hogy mindezzel a mákonnyal, ópiummal segített az akkori magyarságnak?) Vagy nem kellene-e megcáfolni azt a hiedelmet — melyet MórícZ Zsigmond maga is táplált egy alapjában elhibázott átdolgozási kísérletével, melyről aztán Illés Endre mondott nagyszerű bírál-

latot —, hogy Kemény Zsigmond olvashatatlan? Semmivel sem nehezebb olvasmány, mint, mondjuk, Balzac, akinek életművét előbb veheti kézbe a magyar olvasó, mint Keményét és Eötvösét. Németh László szerint vannak, akik „lemaradtak”, vannak, akik „továbbmentek”. Jókai tovább ment, Kemény lemaradt. S ezen nemigen tud változtatni Mezei József sem, aki pedig példamutatóan biztos izléssel és tájékozottsággal teremt rendet e kényes kérdésben. Mint ahogy imponáló bátorsággal vág bele a másik legenda kellős közepébe is, s joggal veti fel a kérdést és a kétségeket Mikszáth értékelése ügyében. „Művei tulajdonképpen körözve közelítik meg a nagy regényt, a nagy témát” — írja egy helyütt, s ehhez talán nem túlzás hozzátenni, hogy rendszerint csak köröz fölötte, igazán a közelébe egyszer-kétszer ha odaér.

Vitathatatlan, hogy Mezei József regénytörténeti kalandozásának mégis a huszadik századi része a legizgalmasabb fejezete. Részben nyilván azért, mert ekkorra végre kialakult a magyar regény, s egyszerre, fél századnyi idő alatt igyekezett meghódítani a maga számára mindazt, ami orosz vagy francia társa számára már közhely volt. Szabó Dezső elképesztő önhittséggel, az elhivatottság már-már vakító tudatával megírta a „faj” regényét *Az elsődort faluban*, MórícZ számtalan hatalmas kísérletet tett a magyar világ teljes képének felvázolására, Babits a modern lélektani regény felé tájékozódott, Kosztolányi bámulatos eleganciával, s ugyanakkor szinte utánozhatatlan érzékenységgel egy egészen európai típust művelt, mely ugyanakkor minden gyökérszálával a magyar talaj valóságába tapadt, Kaffka Margit egy haldokló világ lassú üszkösödését mutatja kérihelhetetlen pontossággal, Füst Milán a fuldokló életet ábrázolja az *Adventben*: s mellettük feltűnik a minden akadályon győzedelmeskedő, mindent lebíró góbé, Ábel, s a mindig a talpukra eső Tersánszky-figurák, akik talán a legtöbb áttételben termékenyítették meg a ma regényét.

Mezei Józsefhez nem mindegyik író, nem mindegyik törekvés áll egyformán közel, s ez egészen természetes, hiszen elfogultságok nélkül nincsen reveláció. A kritikus néhol talán másként olvas, mint ő. Csak példaképp hadd soroljuk fel néhány olyan meglátását, melyek mellé esetleg hálvány kérdőjelet rajzolhatunk a margóra. Vajon MórícZ-

nak valóban kezdő „szimbólumai” volnának a Férfi és Nő? Vajon ehhez akar újra és újra visszatérni? Mint-ha szükségessé válna így ez az egyetem-es távlatok felé tájékozódni vágyó, s robbanóan dinamikus írói világ. Igaz-e, hogy „Krúdy kisebb utakra indul, megtört az álmok lendülete”? Egy óbudai kiskocsmába, de akár egy pohár igazi jó borba néha belefér az egész világ... S Krúdy a maga módján ilyen világot teremtő művész volt, akinek tehetségéből még arra is bőven tellett, hogy aprópénzre válót osztogasson az utána jövőknek, akik oly szívesen meritettek belőle.

A harmincas évek regénytörekvései szinte lehetetlenül bonyolultak. Szerb Antal, aki olyan leleményesen védte és terjesztette a „hétköznapi és csodák” mítoszát, voltaképp a csoda elkötelezettje maradt, bármily ironikusan szólt is róla néhol. A fiatalabbak pedig, akikből ő a „mániát”, Halász Gábor a balzaci realizmus iránt való igényt hiányolta, egyszerre akartak szakítani a szociográfiával és a második nemzedék regénymodelljével, aminek eredménye olyan furcsa szürrealista villódzású forma lett, amilyen Sötér Istváné a *Fellejjárásban*, vagy Bóka Lászlóé a *Zenekíséretben*; vagy épp ellenkezőleg: egy nagyon is valóságos alapú, szkeptikus, fanyar, ugyanakkor a vesébe látó regénytípust alakítottak ki, mint Kolozsvári Grandpierre Emil, vagy megkísérelték a regénybe gyömoszolni az egész világot, mint Szentkúthy Miklós, akinek merészségét elborzadva emlegette Halász Gábor, s akinek könyvét sóhajtozva méricskélte betegágyán Babits Mihály.

Mezei József említi egy helyütt a nagy nemzedéki vitát — ő Halász Gábor és Sötér István párbeszédéknél értelmezi ezt a valójában messze tovább gyűrűző, nagyon fontos esztétikai, irodalmi szempontokat görgető polémiát — kár, hogy elsiklik a harmincas évek vége felé olyan nagy port felvert regényvita fölött. „A lázadó regény”, „A regény bomlása”, „A regény védelmében” — ilyen és ehhez hasonló címekkel jelentek meg a tanulmányok a regény körül, s a Kenyeres Imre által kitűnően szerkesztett *Diárium* még ankétot is szervezett védelmére, majd egy kisregény-sorozatot annak bizonyítására, hogy az igazi regény csak Csipkerózsika-álmát alussza. A vitázók egy része úgy vélte, hogy a regényforma nem került válságba, hanem egy új, alapjában véve metafizikai kiindulású esz-

tétika irányába tájékozódva bontotta fel a hagyományos kereteket (legjellemzőbb példája e törekvésnek Alain-Fournier *Az ismeretlen birtoka* volt). Hogy hová fejlődött volna a vita, mi lett volna művészi tükröződése, miképp teljesedett volna ki a magyar regény: ezt a sok kérdést elmetszette a második világháború. A felszabadulást követően az irodalom alapvetően új kérdésekkel, új feladatokkal találta magát szemben.

A 45 utáni magyar regény is megteremtette a maga mítoszát Sarkadi Imre személyében, aki egyébként egyik legizgalmasabb, legjelentékenyebb jelensége ennek az új korszaknak. Mezei József néhány sorban remekül jellemzi őt is, a Sarkadi-kérdést is. Az persze vitatható, hogy a különben oly ígéretesen induló, de az igazán nagy és jelentős regénnyel mindmáig adós Galambos Lajos valóban folytatja-e az ő útját. Mint ahogy azt is jó adag kételkedéssel olvastuk, amit Mándy Ivánról ír Mezei József: hogy tudniillik azzal ér el hatást, hogy „kicsinyít”. Megint ugyanaz a probléma bukkan fel, mint Krúdy értékelésében: vajon kicsinyít-e valaki, ha a gyermek szemével tekint a világra, vagy netán a valóság új aspektusát ragadja meg és fejezi ki. Mándy Iván folyton fejlődő és gazdagodó világképe mintha ez utóbbi föltételezést igazolná.

Igen érdekes, meggondolkodtató következtetésekre jut Mezei József a „gyónó”-regénnyel kapcsolatban (ő elsősorban Darvas József *Részeg esőjét* sorolja ebbe a kategóriába, mint a múlttal való számvetés egyik jellegzetes példáját). Érzésünk szerint persze érdemes lenne kibővíteni ezt a sort azokkal a humanista tendenciájú írásokkal, melyekben a múlt legkínzóbb kérdéseire keresik a választ a szerzők. Más-más alapállásból, más-más művészi megvalósulásban, de ide tartozik Thurzó Gábor *A szentje*, Rónay György *Az estt gyors* című regénye, vagy Bir-kás Endre művei. (Mint ahogy végső sorban ennek a vonulatnak legkiemelkedőbb remeklése az *Iskola a határon*.)

A kötethez mintegy függelékként csatlakozó fejezetben egy év regénytermését tekinti át Mezei József, de bármilyen leleményes szempontokat választ is e vizsgálódásában, bármily ötletesen próbálja is egységesíteni azt, ami nem egységes, ezt a fejezetet bizvást elhagyhatta volna. Mert abban az évben meglehetősen jó néhány regény és elbeszélés jelent meg, de annak az év-

nek még sincs „regénye”. Annak az évtizednek talán igen. Mert egy évtizeden belül már nyomon lehet követni olyan folyamatokat, melyeket egy éven belül csak a priori tételezhetünk fel.

A magyar regény című mű nagyon fontos, ösztönző alkotás. Olvasásra készített. Arra, hogy a félig elfelejtett, vagy rosszul emésztett műveket újra leemeljük a polcról, és szembesítsük azzal a néhol megvesztegetően izgalmas, másutt vitákra ingerlő képpel, melyet Mezei József rajzol róluk. E sorok írja elsőül alighanem A feleségem történetét, Füst Milán egyszeri remeklését

veszi le a polcról, mert érzése szerint Mezei kicsit mostoha sorsra kárhoztatja e művet (és általában Füst Milánt is). S aztán sorra a többieket: Németh Lászlót talán mindenekelőtt, mert mintha neki is epizód-szerep jutott volna. Végül részletesen is alkalmunk nyílik újraolvasni azt „a magyar regényt”, melyet oly tudós bölcsességgel, és olyan friss lendülettel elemez Mezei József, s amelyet vizsgálódásai után bizonyára új összefüggésekben, új alakzatokba rendeződve láthatunk. S ennél nagyobb dicséretet aligha mondhatunk egy irodalomtörténeti könyvről.

SÍKI GÉZA

ZENEI JEGYZETEK

HAYDN THERESIENMESSE-JE ÉS
BRUCKNER TE DEUMA

Jól választott Ferencsik János, amikor erre a koncertre meghívta a Szlovák Filharmónia Énekkarát. (karigazgató: Jan Maria Dobrodinsky). Ez a kórus szerepel Liszt Szent Erzsébet legendájának lemezfelvételén is.

Haydn nagy liturgikus művei közé tartozik az 1799-es keltezésű B-dúr mise, amely — tévesen — úgy él a köz tudatban, hogy a zeneköltő Mária Teréziának írta. A mű a szentmise liturgiáját formában is, időben is figyelembe veszi. A négy szólista ária-szerepet nem kap, hangzaskontrasztjaikkal a kórusal állnak szemben. A liturgikus egységeken (a mise öt tételén) belül az egyes részletek zeneileg nem határolódnak el. Csak a szokásos mise-részletek különülnek el egymástól, a zenei formálásnak megfelelően. A zenekarban a continuo az improvizációs stílus kezdeteire utalva csak számozott basszust kap. Karakterisztikusan hangzott fel a Kyrie: a visszatérés háromtagú forma, a befejező könyörgés. Szólok és tutti dinamikus ellenhatásából szervesen „hajtott ki” az Adagio motívum. A Glória nyitórészletében, a záró Vivace-ban („Quoniam tu solus”) kiütöközt a különben kitűnő énekkar gyengéje: olykor hajlamosak a darabosabb formálásra, a klasszikus művek esetében szokatlan hangerőre. Ferencsik Jánosnak köszönhető, hogy ez az „elragadtatás” szinte csak pillanatnyi volt, s a dicsőítő ének meghitt szépsége,

őszinte átéltsége, a hála mélyen emberi érzése, a lendületes, világos, színes szólókban, a váltakozásra épülő zenei kidolgozásokban maradéktalanul jelen volt. A Credo-ból ki kell emelnünk az Adagio ünnepélyes áradását, a második rész romantikus kidolgozását. A Sanctus és a Benedictus (utóbbi mintha Mozartot idézné) az emberi érzések közege át szólt a Teremtőhöz. Főleg a „Szent vagy” részlet hangszeres és vokális, valamint a szólisták kontrapunktikus előadásában hallottuk a hódolatnak éteri hangjait, azt a véget nem érő „nosztalgiát”, amely az esendőségben, a szó, a hang gyarlóságának tudatában is a legtöbbször nyelvet keresi az imádáshoz. Az egységes hangzaskép kialakítása, vagyis a teljes mise zenei anyagának liturgikus megértése, a tételek klasszikus jegyelemmel történt kidolgozása alighanem az eddig említett részekben sikerült leginkább. Az Agnus Dei-ben itt-ott a vonósok pontatlansága zavart, azonban a „Dona nobis pacem” harmóniája, a feloldás és megnyugvás, a végső megbékélés zenéjének megszólaltatása felejthetetlen volt. Ferencsik János interpretálásából ezúttal a bámulatos arányérzetet kell kiemelnünk. A szólistákról: Andor Éváról (szoprán), Barlay Zsuzsáról (alt), Korondy Györgyről (tenor) és Gáti Istvánról (basszus) csak elismeréssel szólhatunk. Kiemelkedő volt Andor Éva sajátos stílus-érzékenységgel, hangjának kristályos fényével. Művésze egyre inkább mélyül, technikai készsége alapos analízissal párosul.

A késő romantika „legegyháziabb” komponistája, Anton Bruckner, akit

legkevésbé értettek meg kortársai. Ma-napság éli — öröndetes módon — re-neszánszát. Gyakran hangzik fel IX. szimfóniája és Te Deum. A megújí-tott egyházzenei nyelvet beszéli, Liszt „ránk testált” örökségét. Amit gyakran szemére vetettek: műveinek túlmérete-zettsége. (Mennyire más jellegű ez, ha Wagner „bőbeszédűségére” gondolunk, a bécsi mester javára!) Minden „hibá-jáért” kárpótol gazdag harmóniavilága, leleménye, hite, s az a dallambőség, amely zenéjének talán legnagyobb ér-téke. Te Deumát 1884-ben fejezte be. Kompozíciójának elején, mintegy a tel-jes műre kihatóan, „zenei ösképletet” használ, amit a kezdő szavakhoz fűz. A „Te Deum” öt egységre tagolódik. Ami szembetűnő: a kérő-könyörgő té-telek harmóniailag egyívé tartoznak, s mintegy a mű „eszmei koncepcióját” határozzák meg: az ember Isten-meg-közelítését a lélek gyermeki ragaszkodá-sa által. (Mennyire erre utal a tel-jes ambroziánus himnusz zenei homo-genitása.) A zenekar és az énekar, valamint a szólisták erejét, felkészült-ségét a bátor hangnem, az akkordvál-tások, a merész vokális részek igazi próba elé állították, mert ugyanakkor a mindig jelenlévő archaikus „egyház-zenei légkört” is érzékeltetni kellett. Ferencsik János jóvoltából mindez val-óra vált. Elmondhatjuk: a „Te Deum” az Erkel Színházban az utóbbi hónapok legfontosabb egyházzenei eseménye is volt. A zenekar és az énekar harmó-nikusán együtt énekelt, hangerőben, ár-nyalásban kiegészítve egymást.

Koronáy György különösen a „Sal-vum fac” visszatérő tenorszólójában re-mekelt, míg az „Aeterna fac”-ban bi-zonytalankodott. Andor Éva, Barlay Zsuzsa és Szigeti István pontosan kö-vették a karmester instrukcióit. Az „In te Domine” tételben a tagolás, a ho-mofón szerkesztés, a dallamok schuber-tes rezignáltsága, a vonások ringató-zó figurái, az igazi bensőség, a bruck-neri világot nyitották meg: a mindig alázatos szerzőt, aki a bravúros, sza-badon kezelt befejező kettős fűgában, a folyton emelkedő dallamúben, a szinte már elviselhetetlenségig feszített hangszerelésben meglátja az örökkéva-lóság jelképét, s a mű kezdő hangjait megadó, szinte már kiüresített kvint-nek megismétlésével mintha a végte-lennei szemben az emberi gyöngeséget állítaná. A kimondott szavak már-már eltűnnek a trombiták, harsonák fényes hangjai közt, feloldódnak, s csupán a zene marad meg. Valóban a zenét hal-

lottuk, amely szöveg nélkül is imád-ság, Bruckner művészetének szuverén mondanivalója.

SZENDREY-KARPER LÁSZLÓ GITÁRESTJE

a Zeneakadémián híjával volt a va-lóban igényes daraboknak. A jó ke-pességű, hangszerét kitűnően ismerő előadóművész műsorának első részében nemzetek gitárzenéjéből mutatott be egy csokorra valót, s ezért nem is vállalkozott arra, hogy néhány pre-klaszikus, klasszikus átiratot megszólaltasson. Mégis megkérdezzük: egy ne-ves előadó önálló est keretében meg-elegedhet-e a csupán „történeti” igény-nyel, lemondva minden virtuóz darab-ról azért, mert az eredetileg nem gi-tárra íródott. Arról nem is beszélve, hogy ebben a műsorában is inkább a „hatásos” művekre koncentrált. Szolov-jov „Variációk egy Alabjev témára” című darabja, Walker „Argentín böl-csődál”-a, Fampasz „Karaguna”-ja vagy Mozzani „Feste Lariane”-ja mel-lett csak epizód volt Vinas „Eredeti fantáziája” vagy Farinas „Preludio”-ja. Megcsodáltuk az egyes darabok bravú-ros kidolgozását, a scordaturán alapu-ló keleti melódiák kristályos finomságú „kipengetését”, de elmaradt a hangszer-lehetőségeiből fakadó komoly zenei él-vezet. Nem hinnénk, hogy Szendrey-Karper László megelégedne ennyivel. Erről már számtalanszor meggyőződött. Reméljük, a jövőben a „könnyű meló-diáknak” szán epizód szerepet.

A közreműködő Ágay Karola „Régi magyar egyházi népekeket” adott elő. (Elgondolkodtató ez egyházzeneink je-lenlegi állapotában, és figyelmeztető is egyúttal hagyományaink védelme érde-kében!)

Ládóni Sára 1582-ben kelt éneke, a „Láss hozzám, Úristen”, a XVIII. szá-zadi unitárius gyűjteményekben Balassi Bálint kedvelt bűnbánati énekének, a „Bocsásd meg, Úristen” kezdetűnek dal-lamára utal. Újabb kutatások szerint a dallam talán magyar eredetű, honfog-lalás előtti előzményekre vezethető vissza. (A „Szent vagy Uram”-ban Ká-joni Kancionáléja alapján a „Leborul-va áldlak” kezdetű szentségi énekünk.) A Balassi-„változatot” énekelte Ágay Karola a „Krisztus feltámadott” és a „Szép violácska” című népekeinkkel együtt. Az énekek századok áhitatát hordozzák egyszerűségükkel, kifejező-erejükkel. Kár, hogy Ágay éppen az egyszerűséget vétette el azáltal, hogy egyiket-másikat ária-szerűen adta elő.

Ami egyértelműen dicséretes: Szendrey-Karper László pedagógiai munkásságának eredménye; a 32 tagú gitáregyüttes. Farkas Ferenc szép művét, az elmúlt évben Esztergomban bemutatott „Citharodia Strigoniensis-t” valóban hangszereszerűen szólaltatták meg. Különösen jól sikerült az Intrada (fényes hangokat hallottunk), a Ballada, amely népzenei motívumra épül. (Ágay Karola előadásában meghatóan stílushű volt.) Történelmet „lehelt” az „Esztergomnak szép bástyája” kezdetű történeti ének is, utalva énekmondóink nemes hagyományaira. A Finale-t kétszer is meg kellett ismételni. Bakfark Bálint Tabulatúrák könyvéből, a fantáziákból a 8. és a 10. hangzót el. Meg kell mondanunk, meglehetősen szürkén, egysíkúan. Bakfark darabjai verbeli szólódarabok, azokhoz az előadó legmélyebb átélése, — mondjuk így? — szenvedélye szükséges. Gitáregyüttessel egyáltalán nem éreztük ezeknek a nehezen „mozdítható-mozduló” műveknek súlyosságát.

TÓTH SÁNDOR

(LEMEZFIGYELŐ) Nagyritkán még életünkben is részesei lehetünk egy-egy legendának, amelyet különösképpen azért érzünk értékesnek, mert — igaz. Ilyen legendává nemesedett igazság, hogy az utóbbi két évtized egyik legnagyobb énekes-egységére volt Réti József, a magyar oratórium-kultusznak talán a legjelentékenyebb személyisége, akinek elhunytakor méltán írta Rónay György Gyászénekében: „Mi még, akik hallottuk, feleim, mi még / akiket, míg hallgattuk őt, többé teremtett / az énekévé szellemült derűs komolyság: / ismertük az Evangélistát, s ez éppúgy soha mással / nem pótolható ismeret, mint amit tőle kaptunk, / hogy, sajnos, velünk múltjon el. S ez megmászhatatlan”. Hogy valóban megmászhatatlan-e, az talán nem bizonyos, hiszen lehet, hogy addigra a technikai lehetőségek kiteljesedése lehetővé teszi majd, hogy ezt a tüneményes hangot, ezt a pártját ritkítóan átélt és értelmes előadásmódot a maga eredeti voltában őrizzük meg az utókor számára. Úgy, ahogy most Bartók Cantata profanájában csendül fel, abban a megint csak legendássá vált szerepében, ahol a nyaktörő magasságok, a tenorista gégeket fullasztó meredélyek között egyszer csak kinyílt a hangja, s olyan magától értetődő természetességgel győzte a már-már emberfeletti nehézségeket, mintha ez volna a világon a legter-

mészetesebb. A Bartók összkiadás e lemezének kétségtelenül ez az énekesi teljesítmény az igazi szenzációja, egy emlék felragyogtatása, egy páratlan erőt tanítás, az immár a humanizmus paradigmájává váló „csak tiszta forrásból” gondolat felidézése. A lemezbarátok ezenkívül bizonyára lelkesen örvendenek, amikor egyszerre és egymás mellett hallhatják Ferencsik János minden taktusában átgondolt és autentikus, Doráti Antal néhol áforrosodó, másutt nosztalgikus, alapjában véve mindvégig a pedagógiai érosznak hódoló, és Kőrödi Andrásnak a középszerrel reménytelen küzdelmét vívó Bartók-tolmácsolását. Így vált a Cantata profana eseményé, az 1933-ból való Őt magyar népdal szürkévé és egyhangúvá s a Falunk meg a Hét egymű kar precízze, itt-ott pedig magával ragadóvá (Hungaroton, SLPX 11510).

A másik lemezen, melyen Ránki Dezső szólaltat meg egy csokorra való zongoraművet, megint szemünk előtt mülk el egy legenda. Székely Júlia az egyik leghitelesebb és legéletközelibb Bartók-életrajzban (Bartók tanár úr) mondja el, milyen döbbenetes élményt jelentett az Allegro barbaro a szerző előadásában. A hallgatók nagy része értetlenül figyelte ezt a valóban barbár, a zenei archetipusokig visszautaló művet, de talán nem voltak kevésbé értetlenek azok sem, akik a szokatlan-ságot, a hagyományokkal szakító újszerűséget ünnepeleik benne. Mert Ránki Dezső játéka eleven cáfolata mindkét végletnek. A természethez visszatérő, abba visszavágyódó, vele azonosulni tudó embert ábrázolja. (Bartók ilyen jellegű természetélményéről jó néhány találó megfigyelést és érdekes adalékot olvashatunk Agatha Fasset könyvében.) Talán igazságtalanság ezt az egy művet kiemelni a minden vonatkozásban kitűnő lemez programjából, de egészen bizonyos, hogy aki a Bartók-legendát keresi és vallatja, először az Allegro barbarót hallgatja meg. Pedig ez már nem legenda, hanem valóság. A remekmű valósága. (SLPX 11336)

A barokk zene páratlan népszerűségét természetesen kiaknázzák a különböző hanglemezgyártó vállalatok is. Ilyen-olyan-amolyan összeállításokat jelentenek meg Bach műveiből, Vivaldiból, Händelből, s a szerencsétlen lemezgyártó hovatovább nem is tudja, eredeti művet szerez-e, vagy másodrangú átiratot, mely egy virtuóznak teremt nagyszerű játék- (és kereseti-) lehetőséget. Példamutatóan becstelen és át-

gondolt vállalkozásnak érezzük viszont a Magyar Hanglemezgyártó Vállalat Vivaldi-sorozatát, melyen Janota Gábor mutatja be a nem kisszámú fagott-versenyeket. A nagy velencei muzsikuss a hegedű mellett talán a fagottot szerepelteti legtöbbször, mint koncertóráinak szólóhangszerét, s az ő kezében ez a nehézkes, medveléptű hangszer fürgén szökellővé válik, s gazdag érzelmi kifejezésre kap lehetőséget. Janota Gábor, aki a fagott egyik legkitűnőbb művésze, az új lemezen szereplő hat versenyművet rengeteg árnyalattal, a kifejezés szinte minden lehetőségét megkeresve és megtalálva szólaltatja meg (SLPX 11643).

A *Symphoniae sacrae* sorozat Heinrich Schütz életművének tetőpontja. A három kötetben nyomon követhetjük

azt a belső zenei fejlődést, ahogy ez a hatalmas arányokban dolgozó és gondolkodó mester meghódította és kidolgozta a maga számára — az utókor számára pedig forrásanyagul — az egyházi zene számtalan formáját. Szinte az egész evangéliumot feldolgozva a művészet és a hit kivételes szintézisére mutatott példát. Ebből a hatalmas sorozatból, mely Schützt — kortársai szerint — a „zene atyjává” emelte, két lemezen ad izelítőt az Eterna össziadása. Hatalmas, valóban „emberfeletti” zene ez. Kivételes élményt szerez hallgatójának, különösen olyan megbízhatóan stílushű előadásban, s olyan hozzáértő irányítással, mint a lemezeiről jól ismert Rudolf Mauersberger professzoré (8 25 964 és 8 26 008).

(R. L.)

SZÍNHÁZI KRÓNIKA

A CSONGOR ÉS TÜNDE a Bábszínházban

Az Állami Bábszínház felnőttműsorai ma már éppolyan művészi eseményeknek számítanak, mint bármely más színházunk bemutatói. A kiváló együttes minden összehasonlítást, minőség-próbát kiáll az élőszínpadok társulataival, sőt az utóbbi időben nemegyszer kifejezetten a bábosok javára billen az esztétikai-kritikai mérleg. Amikor szaporodnak a sikertelen színházi produkciók és az át gondolt kísérletezés, az öntörvényű utkeresés helyett a kassza vagy egy-egy sztárnak biztosított szerep határozza meg az évad premierjeit, a Bábszínház csöndesen, de kitaratóan a már sokat vitatott pályáján halad, a maga sajátos evolúcióját követi. Szilágyi Dezső igazgató mindaddig elkerülte a kommersziálódás veszélyeit; rangos bábszínészi és műszaki gárdájával létrehozta az *ensemble* állandóságát, speciális játékműstílust honosított meg, tervszerű repertoárt épített és épít ki. Korszerűsége nem talmi újdonság-vadászat, nem a varieték vásári csapdája, hanem a gondolatok és érzések szabad kibontakozását megteremtő „kollektív manipuláció”, a fejlődés ritmusára lép. Azon a szinten, melyen az egész keleti kultúrkör a *maga színházát* megvalósította.

A színház európai viszonylatban is egyedülálló vállalkozásai nyomán szü-

letnek meg előttünk a felnőtt bábjáték műfajai és klasszikusai. Lényegében két területen bontakozik ki tehetőségük, munkájuk: a zene megtermékenyítő hatására készült báb-balettek vagy báb-pantomimok (A csodálatos mandarin, Táncszvit, Petruska, A fából faragott királyfi stb.) és a költői-filozófiai mondanivalót tolmácsoló — hol túlságosan is absztraháló, hol meg túlságosan is profán — báb-drámák megvalósításában (Angyal szállt le Babilonba, Jelenet szöveg nélkül, A kispolgár hét főbúne, a hét bábgroteszk, Striptease). Ha pedig a következő évek programját, a további bemutatásokat is tekintetbe vesszük, amelyek többek között Shakespeare Viharjának, egy Arisztophanész-műnek és Madách Tragediájának az adaptációját ígéri, ebből a jól megfontolt, természetes ütemű alkotói folyamatból, a mind nehezebb, összetettebb feladatokhoz felnevelő nemes érlelésből-felkészülésből egyenesen következik ez az újabb merész tett: Vörösmarty — ahogy ő illette — „regényes színművek”, a Csongor és Tündének bábszínpadra állítása.

Vörösmartyt egész életében kísértette a mulandóság érzése; találóan írja róla Szerb Antal, hogy „költészete a halál és az enyészet jegyében” szólal meg. A Novaliséhoz hasonló méretű és mélyű keserűsége, reménytelensége elől a mesevilágba menekül. A Csongor és Tündét megelőzően születtek a Tündérvölgy és a Délsziget című kiseposzainak képzelt alakjai, akik varázslatos tájakon, embernek megközelíthetetlen és

fölfoghatatlan harmóniában ülnek a szépség és a jóság örök lakomáját. A Délsziget mintha közvetlen előzménye lenne a színjátéknak: töredékes voltában is egy fausti hangolású történet-filozófiai mesekölteményt sejtet. A Csongor és Tünde is — melynek alapanyagául Gyergyai Albert széphistóriáját, az Árgirus királyfit választotta a költő — egy mélabus, a csüggedés és a céltalanság kötelekeiben vergődő lélek vallomása, azé az emberé, aki elérhetetlen álmok után fut, mert leküzdhetetlen vágyak támadnak benne a boldogság és a testet-lelket kiengesztelő gyógyulás megszerzésére, megtapasztalására. Úgy tűnik, hogy Vörösmarty valójában csak a műfaj, a mesejáték követelményeinek engedve — talán a dramaturgiai józság is erre hajlította — fejezte be művét a szerelmesek diadalával, a szeretet és tisztesség híme énekével. Jóllehet Csongor egy Peer Gynt-i vándorutat jár be, melyen az emberi lét alapos értelmét kutatja, kalandjai minduntalan a végső kérdésekkel való szembenézésre készítetik, tanulságai egytől egyig lehangolóak és kiábrándítóak — végül (logikai buktatókon átvergődve) mégiscsak a „megáradott szív / Boldogsága tengerében / érez és tud, sejt s óhajt”. Ebben a földi gyönyörben akar a két szerelmes „háborítatlanul csendben élni, / s a bajoktól messze lenni... / S a világgal nem cserélni”.

Szilágyi Dezső nagy tapintattal végzte el a drámai költemény szövegének sűrítését, tömörítését. A kétrészes, két egész órát alig kitöltő előadás pergővé, cselekményessé vált, mindenütt megőrizve-megtartva a mű gondolati erejét, tartalmi sugárzását. Átdolgozása több optimizmust áraszt, mint az eredeti alkotás, hősei határozottabbak, eltökéltebbek a költő hőseinél, maguk is aktív résztvevői s mozgatói sorsuknak, az égi és alvilági hatalmaknak nem kiszolgáltatottjai és cserbenhagyottjai többé, hanem vetélytársai, egyenrangú partnerei. Csongor számára minden megpróbáltatás, kudarc csak kitérő: ő nem a lét értelmére kíváncsi, nem az emberi végeznivalókra keres megfelelő választ és támaszt, hanem egyetlen eltökélt szándéka Tünde megtalálása, célja szerelmük beteljesítése. Szilágyi Dezső mindazt kiiktatta a szövegből, ami e felfogással ellentétesnek mutatkozott és megbontotta volna a játék egyensúlyát, az előadás következetes felépítését; s ezáltal a drámát gyöngítette, szegényítette el.

Koós Iván hármas tagolású, remek játéklehetőséget nyújtó színpada a középkori misztériumdrámák helyszíneit idézi. Olyan mozgásteret biztosít a begyakorolt összjátékhoz, hogy még a nézőnek is kedvet csinál a gyermeki szemérem gesztusaihoz: ne önmagát mutogassa, fogadtassa el az életben, hanem önmaga helyett önmagára emlékeztető figurákat ábrázoljon a paraván mögül kikandikálva. Koós Ivánt illeti dicséret a kifejező bábukért is: jellemfestőek, a mese kellemé és a valóság nyersége egyaránt felfedezhető vonalaikon-vonásaikon, szánni- és szeretnivalók egyszerre. Sztilizált lényük az ötletek, a szellemes megoldások garvadait szolgáltatta Szőnyi Kató invenciózus rendezéséhez. A rendezőnő varázslatos „laterna magicával” a tárgyak és a gondolatok revüjét alkotta meg — a gondolatok fölünyes szárnyalásával. A gazdag színvilág, az értelmező-hangsúlyozó háttérvetítés alkalmazása, a figura-arányok, a helyzetek és akciók felfokozása Vörösmarty poetikus fantáziájának megjelenítését szolgálták. Hol légiesen könnyed, repeső a játék, Szentivánéji álom reminiszenciákat ébreszt, hol súlyosan gördülő, nehéz fordulójú, hamleti töprengésű. Szőnyi Kató igyekezete, hogy az előadás középpontjába a „hármast út vidékét” állítsa, csak részben sikerült — éppen a már említett koncepció miatt —, bár rendkívül hatásos a három jelképes vándor felvonulása: a Kalmáré, aki a gazdagságot tartja az élet legjobb befektetésének, a Fejedelmé, aki a hatalom foglya és képviselője is egyben és a Tudósé, aki az öncélú tudás szennvedélyével nemcsak önmaga, hanem a világ pusztítójává is válhat. Csongor előtt mindez nem választási lehetőség, sors-kínálat, hanem egy világtörténelmi képeskönyv néhány oldala, melyet már eleve elutasít, mint akinek semmi köze sincs a példázatokhoz. Tulajdonképpen minék is fásasztják vele?

Gábor Miklós megejtően szép szövegmondása, pontos értelmezése és belső heve átforrósítja az előadást. Csodálatos hang-teljesítmény Havas Gert-rudé (Tünde), Rebró Maráé (Éj királynője) és Bánd Annáé (Mírigy). A figurák mozgatói-alakítói közül magasan kiemelkedik a három ördögfiókat életre keltő Pataky Imre (Kurrah), Gruber Hugó (Berreh) és B. Kiss István (Duzzog). Kitérő Szöllősy Irén (Ilma) és Elekes Pál (Balga), a hálátlan — nyársat nyelt, pózoló, bosszantóan ágáló — Csongor-bábu Erdős Istvánnak jutott;

kellő rutinnal mozgatta amúgy is egy-síkú szerepében. Volt néhány olyan jelenet, amely bábszínpadon elfogadhatatlan: a valóságos emberi kapcsolatok nem helyettesíthetők. A szerelem, két ember intim közelsége, a vonzalom kifejezései a bábuk érzékeltetésében neveltségeselek, kisszerűek és izléstelenek. Más az, ha a szerelem elvontan, mitikus-szimbolikus üzenetben szól hozzánk a bábuk révén (pl. A csodálatos mandarinban), a maga megfoghatatlanságában születik és ragyog pusztulhatatlanul, vagy groteszk helyzetait, gyermekteg báját pellengérezik ki, tehát minden „esetét”, szövevényét, líráját és komikumát idézőjelenben játsszák. De a komolyan szerelmet valló, ölelkező, csókolózó bábfigurák visszataszítóak, mert olyannyira emberi lényeket próbálnak közvetíteni.

RÁDIÓ MELLETT

A HANG ÚJ LEHETŐSÉGEI

A 30-as évek végén a New York-i Western Electric Co. izgalmas kísérlettel lepte meg a rádiózás szakembereit és a hallgatókat: a világon első ízben közvetített „plasztikus” hangot. Az addigi rádióadásoknál — qkárcsak a hangosfilmmel — a hangkép „lapos” volt, mert a hangszóró (vagy nagyobb közönség előtt hangszórócsoport) egy mikrofonnal („egy füllel”) fölvetett hangképet sugárzott. A Western Electric viszont, a Philadelphiai Szimfonikus Zenekar egyik koncertjén, három mikrofont állított a hangversenyterem dobogójára: egyet középre, a másik kettőt a dobogó két szélére. Ugyanígy helyezték el a három hangszórót is az adás helyén: egy New York-i, több ezer főt befogadó hangversenyteremben. A hangáramot szintűgy három, egymástól független kábelen vezették Philadelphiból New Yorkba, ahol külön-külön fölerősítették és így sugározták a közönségnek. A hatás óriási volt.

Azóta több mint harminc év telt el és a „plasztikus” — közismert nevén sztereo — hangkép-sugárzást, hanglemzről és rádióból megismerte az egész világ.

A hangplasztika (plasztikus hallás, hallási perspektíva) jelenti azt a képességet, amely a fölvetett hangot elhelyezi a térben, vagyis a hangforrást mintegy „átemeli” az adás helyére. Ez

Szóllósy András kísérőzenéje értékes munka, de sok helyütt aszinkronban van a művel. Nem az előadást emeli, hanem saját szépségével, rangjával hivalkodik. Mintha nem is ez lenne a feladata: elszakad a történéstől vagy éppen vele ellentétes hangulatokat fest. Nem azt sugallja, mennyire szeretheti az ember a bábokat, ha önmagáról megelégedkezve, tárgyakat készít saját hasonlatosságára. Nem arról zeng, milyen ősi — szinte pentaton — ez a szerelem, talán a fétis-kultuszig nyúlik vissza, vagy talán a felnőttben rejtőző gyermeki ösztönök megnyilvánulása. Hiányzik belőle, hogy mindannak, ami itt látható, valamiképpen a teremtéshez, az önmagunk alakításához és javításához nagyon-nagyon közel kell járnia!

HEGYI BÉLA

által a hallgató — a mikrofonok számával azonos hangszórókkal — az események középpontjába, fókuszába kerül, közvetlen részesevé válik a történéseknek. Ma általában két mikrofont és két hangszórót használnak — mint a lemezjátszóknál —, de tervezik a négy hangszórós (kvadrofón) rendszer bevezetését is.

Ezekről a kérdésekről beszélgettünk Marsall László költővel, a „Beszélj” című eredeti sztereo-hangjáték írójával és rendezőjével, aki a következőket mondta:

— A rádiójátékokat voltaképpen három csoportba sorolhatjuk: hagyományos rádiójátékok, dokumentumjátékok és a modern elektroakusztika lehetőségeit kutató és fölhasználó sztereojátékok. Az olasz neorealista filmek hatására világszerte előtérbe került a dokumentumjáték műfaja. Ennek hitelességét — bizonyító jellegét — még csak erősíti, ha a megtörtént esemény valóságos szereplői is részt vesznek benne. A „Róma 11 óra” című filmben például — amely egy római bérház összeomlását dolgozta föl — az eredeti szemtanúk — rádióriporterek, újságírók — is szerepeltek. Az utóbbi évek során egymás után alakultak a pánikkutató bizottságok, szociológiai társaságok, hogy a társadalomban végbemenő sokk-hatásokat tanulmányozzák.

A „Beszélj” című sztereo-játék is bizonyos értelemben dokumentum jellegű. Pontosabban megfogalmazva: cse-

lekménye a fiktív- és a tény-játék határán zajlik (amennyiben meghatározott cselekményről, történésről egyáltalán beszélhetünk). A játék alapja egy azonos című szonon, amelyet Tomsits Rudolf írt és Domján Edit énekelt lemeze, közvetlenül tragikus halála előtt. A tény tehát, hogy Domján Edit meghalt (és mi tudjuk, hogy meghalt) — a sztereo-játékban pedig halljuk a hangját. Hétszer, nyolcszor is fölhangzik a lemezen, a legkülönbözőbb érzelmi hangsúlyokban: beszélj, beszélj, beszélj! Halljuk rimánkodva, könyörögve, támadóan, szerelmesen, vágyakozva. Mi föl-erősítettük a hangot és kivettük alóla a zenét. Így 16 alakban maradt meg a „beszélj”, amit Domján Edit tulajdonképpen nem is énekelt, hanem eljátszott. (Közbevetőleg jegyzem meg, hogy bár a hangjáték nem Domján Editről szól, de akik ismerték, önkéntelen aszociációval is mintha az ő segélykiáltását hallanák a rázuhanó csendből és magányból.)

A játéknak két szereplője van: egy női hang (Domján Edit) és egy férfi (Csikos Gábor). Az indítás nem valami meghatározott helyzet vagy történet. Kezdetben nincs semmi kommunikáció, csak a két hangot halljuk, minden kontaktus nélkül. Csak később „találkozunk” (többek között egy telefonbeszélgetés formájában is). A női hang föl-szólít, figyelmeztetni akar: én is vagyok és itt vagyok. Az egyik keresi a másikat, az ember keresi a társat, a szeretni vágyó a szeretet, a szerelem viszonzását. Szándékolt a szöveg sokkhatása, amely végül az önátadás extázisáig, a teljes egyesülésig fokozódik: létezésünk értelme nem a magány, hanem a kitárulkozás.

Domján Edit szövegét nemcsak „egyenest” — tehát előadott formájában — dolgoztuk föl, hanem megkerestük egy-egy adott érzelmi szituációban a hang lehetőségeit. A „beszélj” hol kórussá van kopírozva, hol főnévmákra vágtuk szét, megnyújtottuk, fokoztuk: „be...szée...ééééj!” A játék alatt Antal László általános nyelvész, egyetemi tanár elemzi a hallottakat, de közben a szöveg nem szakad félbe: a játék az elemzések alatt is tovább tart. Mintha időnként egy rádiót kapcsol-tak volna be.

Maga az alapötlet nem új: „együtt-beszélés” (a színpad más-más sarkában, azonos időben), ilyesmi a régi drámákban is volt. Aztán a szürrealisták, dadaisták, a német avantgarde kísérleteiben. De ezúttal az elektroakusztika a lényeges: kiragadni a hangot a szokványosból, eltérni a sémától és egy új műfajt létrehozni. Összehasonlításként talán a dia- és mozgókép közötti különbségre utalhatnánk. Ellen-tétben az egy-mikrofonos-hangszórós megoldással a sztereónál újabb dimenzió lép be. A hang-hatásaiban (variált és sokkoló effektusaiban) — a zenéhez közeledik. A sztereónál merőben más struktúrával kell dolgozni, nemcsak az adáskor, de már a fölvételeknél is. Itt szeretnék néhány szót szólni munkatársaimról, Hámor János és Varga Károly technikusokról. A sztereo fölvetél voltaképpen főszereplői (és kivitelezői) a technikai munkatársak. Közreműködésüket a zongoraművészek játékához hasonlíthatnám: amikor villámgyorsan kell — szinte azonos időben — dolgozni a keverőasztalon, a 4 sávós magnón, az átváltás műveleteit egyetlen szó, egyetlen szemvillanás irányítja: „most... most... most...” (mind más-más, de összetartozó munkaműveletet indít el, és ha csak egy is kimarad, tönkremegy az egész).

A „Beszélj”-t először a Berlińi Rádió mutatja be, majd részt veszünk vele az ausztriai Unterraabnitzban évente megrendezésre kerülő nemzetközi rádiófesztiválon. Ez utóbbit — ahogy Lóránd Lajos, a Magyar Rádió dramaturgja (aki már járt ott) beszámolt róla — a világ különböző (és nemcsak európai) országainak bemutatóival, tarka külsőségek között rendezik meg. Több színen kinyomtatott prospektusokat adnak ki, léggömböket bocsátanak föl, a fesztivál színhelye pedig egy öreg malom, amelyet erre a célra alakítottak át.

Úgy érezzük, hogy már ezzel a hangjátékkal is jó információt nyújtottunk a modern elektroakusztika lehetőségeiről és reméljük, hogy határainkon túl is gyarapítjuk vele a magyar rádiójátékok jó hírét.

BALÁSSY LÁSZLÓ

KÉPZŐMŰVÉSZET

BUDAPESTI, MISKOLCI ÉS GYULAI KIÁLLÍTÁSOK

Az 1931-ben született, Hódmezővásárhelyen dolgozó Szalay Ferenc Munkácsy-díjas festő újabb keletű festményeit, rajzait és két-három színezett szobrárt láthattuk nemrégiben a Múcsarnokban. A művésznek — a rendező által levegősen, zsúfoltság nélkül elhelyezett — munkái közül legszebbek a *kisméretű* festmények voltak („Szobabelső”, „Petróleumlámpát tartó öreg parasztasszony”, „Leányportré” stb.), amelyek egyszerű, csendes, meleg emberi hangon szólanak. Különösen sikerült alkotása a „Tavaszi” című — fiatal nőket és férfiakat ábrázoló — öt-részes szimbolikus kompozíció, amelynek mondanivalóját, érzelmvilágát lágyan szőtt, költői színharmóniák tolmácsolják. (Szalay egyébként igen fogékony a szimbolikus kifejezőmód iránt; ezt bizonyítja a kiállításon bemutatott „Cantata Profana” és „Életfa” című műve is. A művész — a televízióban 1966-ban elhangzott nyilatkozatában — szavakban is megfogalmazta művészeti elveit: „A mai festő nem elég, hogy csak lefesse a dolgokat... *Sűrít*ni kell... Múlt századi értelemben vett életképeket nem festhetünk.” E mondatok nyilvánvalóan a jelképek nyelvét beszélő művészet mellett tesznek hitet.)

Szalay rajzművészként is kiváló; a rendező indokoltan csoportosította úgy a tárlat anyagát, hogy a grafikák kelendő nyomatékokat kapjanak. A toll, a ceruza engedelmes, kezes eszköze a művész akaratának, — fölényes rajzi tudása azonban sosem hígul modoros; virtuóz grafikai bűvészkedésé... Legkülönbek azok a tanulmány-jellegű lapjai, amelyeken éles pillantással, biztos kézzel, nagy rajzkultúrával rögzít egy-egy mozdulatot, egy-egy embertípust, a hétköznapiok egy-egy apró eseményét. (Különösen emlékeztetéseket idős falusiakról, cimbalmozó vagy zongorázó emberalakokról, női aktokról, lovasokról, szekerező parasztokról, lovakról, csikókról készült ceruza- és tusrajzai.)

Szalay Ferenc — már említett, nyolc év előtti — tévé-nyilatkozatában arról is beszélt, hogy „Szent István óta nem zajlott le ebben az országban akkora átalakulás”, mint a felszabadulás utáni időszakban. Ezt a nagy társadalmi átalakulási folyamatot kívánja megörökíteni a kiállítás fő helyén függő, iko-

nosztázion-szerű, közel harminc táblaképből összerakott festmény-együttes, a „Történelem”, — amely azonban csalódást keltett. A művész rokonszenves, tiszteletet érdemlő *szándékai* és az *eredmény* — a koncepció megvalósulása, — között nagy a diszcrepancia... Úgy tűnik, nem erőssége a monumentális piktúra; kisebb lélegzetű, kisebb terjedelmű, bensőséges hangulatú festményei (és nem utolsósorban grafikái) között azonban nagyszerű darabok akadnak.

Az 1925-ben született Walter Womacka professzor a Német Demokratikus Köztársaság képzőművészeti életének egyik vezető egyénisége; festő, grafikus, kerámikus és jelentős pedagógus: a Berlin—Weissensee-i képzőművészeti főiskola tanára. Harsány színek, széles, indulatot ecsetvonások, finomkodástól mentes, bővérű ábrázolásmód, duzzadó erő jellemzi munkáit, amelyek félreérthetetlenül elárulják a mester német voltát, — azt, hogy Womacka a század első három évtizedében virágzó (s Hitlerék által elfajzottak minősített és elfojtott) *német expresszionizmus* (Otto Müller, Heckel, Kirchner stb.) hagyományainak örököse. Womacka nem udvarol a vázsonnak, intimitás, gyengédség ritkán csillan meg munkáiban; szenvedélyes lendületű, olykor már-már a nyersség, a brutalitás határát súroló festő. Pasztózan traktált „Sárga rózsa” című csendélete (1964), vehemens koloritú „Kakas”-a (1966), „Lila akt fehér lepedőn” című kompozíciója (1967), 1972-es „Kis napraforgók”-ja és ugyanebből az évből való, színben puritán „Szerelmespár a vízparton” című képe emelkedik ki olajfestményei közül. Mint akvarellista is kitűnő: nem pepecsel, nem merül bele a részletek, az árnyalatok visszaadásába; színfoltjai dűsan fedik be a papírlapot, amelynek fehérje alig villan elő. Vízfestményei közül legmarkánsabbak, legamatosabbak a „Jávai táncosnő”, az „Agrigento” és a „Piros ház Luxorban”. A „Csónakok Wieck kikötőjében” című tusrajz és a remek női akttanulmányok sora a német mester imponáló rajztudását tanúsítja. Ízig-vérig realista festő, de realizmusa nem azonos a XIX. századi realista *stílus*sal... A német művész az avantgarde festészet vívmányait felhasználva ad képet kora és házája valóságáról; s ez az igazi, ez a mai realizmus...

A 1894-ben született *Dombrowszky László* festőművésznek, a két világhá-

ború közötti zebegényi művészcsoporthoz tagjának festményeiből rendezett kiállítást a belvárosi Csók István Galéria. A nyolcvanéves művész Párizsban végezte tanulmányait, s az École de Paris hatása mind a mai napig erősen meglátszik képein, amelyeket kellemes, kultúrált kolorit, gondos — de kicsit egyhangú — komponálásmód, izléses, artisztikus, dekoratív festői megoldások jellemeznek. Az idős posztimpressionista kismester tárlatának legjobb darabjai a „Viadukt”, a „Provençe-i táj”, a „Kikötő este”, a „Tengerparton” és a „Szentendrei táj”.

Kernstok Károly születésének centenáriumára alkalmából a *Miskolci Galéria* emlékkiállítás rendezett a *Nyolcvan* csoportot megszervező mesternek, a magyar avantgarde festészet első felvonása főszereplőjének festményeiből, rajzaiból és sokszorosított grafikáiból. Az anyagot Horváth Béla művészettörténész, Kernstok életének és munkásságának avatott ismerője, egy sor — Kernstoknak szentelt — tartalmas publikáció szerzője gyűjtötte össze; Horváth írta a képes katalógus szövegét is, amely azonban nem annyira Kernstok művészetéről nyújt tájékoztatást, mint inkább a mester szociális és politikai nézeteiről, kombattáns polgári radikális gondolatvilágáról.

A tárlatról — a rendező minden erőfeszítése ellenére — több fontos festmény hiányzott (így például a „Szilvaszedők”, a „Fához támaszkodó ifjú” vagy a berlini emigrációban festett „Utolsó vacsora”, amely — Körömdi András 1935-ös, a *Magyar Művészet*ben közölt Kernstok-tanulmánya szerint — »monumentálisban és átérteltségben minden bizonnyal a legnagyobb teljesítmény, amelyet a magyar piktúra Szinyei „Majális”-a és Ferenczy Károly „Józsefet eladják testvérei” című kompozíciója óta felmutathat...«), — a grafikai anyag viszont rendkívül bőséges és izgalmas volt. A kiállítás avval a tanulsággal szolgált, hogy Kernstok életműve egyenetlen ugyan, de 1910 körül — Rippl-Rónai mellett — ő volt az új magyar művészet spiritus rectora, az első világháborút megelőző öthat évben — a nagybányai iskola kifáradása és az aktivisták fellépése közötti időszakban — ő állott a magyar művészeti fejlődés élvonalában. Igaz, hogy művészetének íve később valamelyest megtört, de az is igaz, hogy 20-as, 30-as években született művei között is akad jó pár szuggesztív, klasz-

szikus rangu alkotás (pl. az „Őszi napfények az erdőben” vagy a „Harmatos reggel”).

„Festészetünk a két világháború között” című monográfiájában (1956) Lyka Károly azt állapítja meg Kernstokról, hogy a művész „sokat ígérő tehetsége nem jutott el a remélt magasrendű célhoz”. A miskolci emlékkiállítás azonban nem e véleményt, hanem Kaszák Lajosét erősíti meg: „Kernstok embernek és művésznek egyformán a huszadik század gyermeke volt... Olyan dinamikus erő, serkentő hatás áradt belőle, amely egy vajdó korszak felejtethetetlen mesterévé avatja.”

A magyar festészet legidősebb nemzedékének jeles művésze, a nyolcvankilenc esztendő *Remsey Jenő György* a *gyulai Dürer-teremben* állította ki munkáit május első felében. Remsey mester költő és író is: a 20-as években két verseskötete jelent meg, 1932-ben megindította a „Fáklya” című folyóiratot, 1942-ben — „Martinuzzi” című drámájával — mint színműíró aratott sikert, érdekes emlékiratát a *Vigilia* közölte (1973/11., 1973/12. és 1974/1. szám); Remsey volt a megalapítója az éppen ötven esztendővel ezelőtt (1924-ben) létesült *Spirituális Művészek Szövetségének*, amelynek tárgyilagos értékelésére bizonyára sort fognak keríteni a szecessziós és posztszecessziós művészeti jelenségekkel foglalkozó művészettörténetészek.

Remsey munkái — amelyek között arcképek („A művész felesége virágos ággal”, „Rózsaffy Dezső dr. művészeti író portréja”), az első világháborús témájú kompozíciók („Sebesültek”), tájképek („Szentendrei nyár”, „Ködfoszlás a Dunán”), bibliai tárgyú festmények („Az irgalmas szamaritánus”, „Mária eljegyzése”, „Krisztus kiűzi a kufárokat a templomból”) és a nagyvárosi forgatagot, Párizs éjszakai életét ábrázoló alkotások váltakoznak — a szecesszió, a szimbolizmus és az expressionizmus körébe tartoznak. Festményeit a *Nyugat* 1918-as évfolyamában Elek Artúr méltatta nagy elismeréssel: „Az ilyen természetű művészet nem mindenkire hat meggyőzően”, mégis: „minden furcsasága mellett nagyon őszinte művészet ez... Ha az expressionizmus szónak van valami értelme, akkor Remsey művészete — expressionista művészet”. A *Művészet* 1965. évi januári számában Ybl Ervin világitotta meg a művész fejlődésének állomásait, rámutatva, hogy Remsey „értékei a forma, a szín, a fény vilá-

gába tartoznak; piktúrája — spirituális tartalma ellenére — nem tanít, nem prédikál, nem moralizál, hanem festői élményt nyújt.

A hajlott korú mester gyulai tárlata — bár csak kicsiny töredékét mutatta be a Remsey-életműnek — Lyka Károly (1964-ben papírra vetett) ítéletét

Tájékoztató

A Kortárs kitűnő sprozatában Simon István beszéget a mai magyar irodalom legkiemelkedőbb művelőivel. A lap májusi számában Ilyés Gyula felelt a kérdésekre, s fogalmazta meg életérzését, költői és emberi ars poeticáját. Megrendítő vallomás ez, melyet nemcsak a benne felhalmozott tapasztalati anyag szentesít (mely bizonyos vonatkozásban korrigálja a harmincas évek irodalmáról eddig kialakított képünket), hanem az az indulati töltés is, mely Ilyést annyira rokonítja a nagy romantikusokkal. A költő úgy érzi, hogy népe sorsdöntő órához érkezett, olyan időszakhoz, amikor a modern világ sok javával és kísértésével szemben meg kell őriznie magát. A szegénység kora — ami egyben nagy összetartó erőt is jelentett — végérvényesen elmúlt, s új lehetőségek, összehasonlíthatatlanul jobb életkörülmények között kell megőrizni a magyarság legnemesebb hagyományait. A költő nem titkolja aggodalmát. Hogy várárokozása öröme forduljon, abban nyilván sokat segíthetnek azok is, akikre az emberek lelki és életük legnagyobb titkait, elhatározásait és szándékait bízják.

A Kritika új számában Molnár G. Péter is felteszi a sokszor hallott kérdést: **Kulturális csapás-e a televízió?** Nem vitás, felel a többi között, hogy a televízióknak megvan a maga veszedelme, „különösen abban az esetben, ha kizárólagos szellemi táplálékként fogyasztják”. Nyilvánvaló, hogy csalódní fognak mindazok, akik azt remélik, hogy a tévé hozzásegíti őket a műveltséghez. Azt, meg a teljességet, a korhoz idomuló emberismerényt másutt kell megszerezni, a folytonos tanulás és önévelés nehezebb, hálátlanabb, de mindenképpen eredményesebb útján. „A tv-től — olvassuk e fontos cikk befejezésében a szellemes, de meggyőzően igaz paradoxont — ha azt akarjuk, hogy jó barátunk legyen — még valamit meg kell tanulnunk. Meg kell tanulnunk elzárni.”

A hazai könyvkiadás egyik legnagyobb eseménye James Joyce Ulysses-ének kiadása Szentkuthy Miklós zseniális fordításában. Aki a modern regényirodalom és életérzés forrásvidékeire kíváncsi, ezen a tájon talál rá annak egyik őstörzsára: Joyce-ot annyian utánozták, követték és mimelték az elmúlt évtizedek során, hogy jólesik a maga eredeti voltában megismerni. (Jó fogódzót jelenthet alaposabb megértésében a Párizsban megjelenő Magyar Műhely 41-42. összevont száma, amelyet elsősorban a másik nagy Joyce-mű, a **Finnegans Wake** megismertetésére szántak a szerkesztők.)

„Napjainkban a hitet két nagy veszedelem fenyegeti — ezzel a gondolattal indul a Szolgálat 21. számának szerkesztőségi cikke —. Korunk embere erősen értelmi beállítottságú: ezért hajlandó a hitet összetéveszteni a teológiával, exegétikával és egyéb vallástudományi kutatásokkal. Eszerint a hit a szakemberek dolga lenne. Korunk embere erősen közösségi, szociális beállítottságú: ezért

igazolta: „Remsey Jenő György a gödöllői iskola és a spirituális művészcsoport nemes hagyományainak elhivatott letéteményese... Stilizált jellegű alkotásainak egyéni karaktere ma is méltán ragadja meg a szemlélő figyelmét.”

D. I.

a hitet könnyen azonosítja a gyakorlati elkötelezéssel és segítséssel, vagy valami „dogmákon túl” összefűző emberi kapcsolattal — innen a túlzások az ökumenizmus és az „anonim kereszténység” értelmezésében.” A lap utolsó száma a hit kérdését ebben a szellemen tárgyalja. Különösen izgalmas Cserhádi József Mai Igehirdetésünk és a hit című tanulmánya és Joseph Ratzinger Miért vagyok még az egyházban? című vallomása. Az Eisenstadtban működő Prugg Verlag jelentette meg Josef A. Pilz: **Ahol vagyok, hadd mondjam ott: Te** című prózaverses meditációs gyűjteményét. Teilhard de Chardin hatalmas imái vagy Cardenal modern zsol-tárai mellett kétségtelenül halványabbak ezek a szerény igényű imádságok, de bizonyára sok örömet találja bennük az, akinek hite problémátlan, s a világ minden jelenségében észre tudja venni a mindig velünk lévő Istent.

Hogyan olvassuk a szentírást? — ez a kérdés újra és újra felvetődik a hívőben. S különösen időszerű lett e kérdés a Zsinat óta, hisz az egyház azóta még jobban szorgalmazza, hogy olvassuk és ismerjük meg minél mélyebben a krisztusi üzenetet. Jakob Kremer, a bécsi egyetem biblikus professzora is ezt a kérdést járja körül könyvében: **Hogyan olvassuk a szentírást?** (Opus Mystici Corporis Verlag, Wien, 1974). Különösen értékes a Biblia mai üzenete című rövid fejezet, mely a szentírási szöveg nem múló korszerűségét bizonyítja.

A „Költészet napja” megünneplésére ritka szép József Attila-lemezt jelentett meg a Magyar Hanglemeggyártó Vállalat. A felsején Berek Kati kitűnő és egyéni tolmácsolásában szinte az egész életút kibomlik előttünk a maga fájó emberségében és nagy-szerűségében.

A Gondolat Kiadó újdonságai közül figyelmet érdemel E. H. Gombrich **A művészet története** c. műve, mely az altamirai barlangrajzoktól Picassóig és Klee-ig vezet el az érdeklődő olvasót, tudós pedagógusként avatva be a képzőművészet születésének és fejlődésének titkaiba. A szakavatott, nagy felkészültséggel megírt népszerűsítő munka ritkán látott szépségű reprodukciókkal, színes műnyomatokkal kíséri a magyarázó, önálló vélemény-alkotásra készítő szöveget. Denis Lawton **Társadalmi osztály, nyelv és oktatás** c. könyve a nyelvpszichológiai oldalról vizsgálja a „hátrányos társadalmi helyzetből” indulók problémáit, gondolkodás és kultúra összefüggéseinek kérdéseit feszegeti, amiknek okait — nyugati osztályviszonyok és társadalmi berendezkedés alapján — a nyelvfejlődés zavarában, a nyelvhasználatban mutatkozó társadalmi különbségekben találja meg. Lengyel Dénes **Benedek Elek**ről írt összefoglaló — életutató és munkásságot egyként felmérő — tanulmánykötetet. Az irodalomtörténet alaposságával és a közeli rokon szerető tiszteletével készült tudományos rangú monográfiája sok tévhitet is eloszlat a „nagy meseíró” körül. Vallalkozása nemcsak kötelező adósságtörlesztés, hanem élményszerű művészi teljesítmény is.

ZSINATUTÁNI ÉRTELMEZŐ KISSZÓTÁR

A-tól Z-ig

COMMUNIO. (A latinban: *communis* = közös. Ebből származik a *communio* szó, melynek eredeti jelentése: kapcsolat, összeköttetés, közösség, összetartozás.) A zsinat előtti egyházi nyelv általában csak a „szentáldozást” jelölte a *communio* névvel; nemkülönben azt a szoltárverset, amelyet a szentmise áldozási részénél a pap mond, vagy a kar énekel. A szentáldozás azért *communio*, mert a mise csúcspontjára érve, ilyenkor lépünk Krisztussal legszorosabb közösségbe. — A zsinat óta a szót új (de egyben ősi!) és igen gyakori, közkezdvelt értelmében használják: jelenti Isten gyermekeinek közösségét, összetartozását. Érthetjük egyetemesen is, mint a világon élő keresztények egységét, sőt még egyetemesebben: mint az egész embercsalád összetartozását. Mégis, a szót inkább a szűkebb közösségekre alkalmazzák, ahol mindenki szívén viseli a többiek sorsát. Legszebb kifejezése a *communio*-nak egy-egy szentmise „asztalközössége”. A liturgikus megújulás legfőbb célja, hogy ezt a közösségi összetartozást tudatosítsa, és ez az összetartozás a szentmisén kívül is megmaradjon.

DECENTRALIZÁCIÓ. (A latinban *centrum* = középpont.) A szótárunkban már említett „Centralizmus” ellentétpárja (= „alternatívája”), azaz: a túlzott központosítás folyamatos csökkentése. Egyházunkon belül a Zsinat óta gyakran hangoztatott óhaj, és egyúttal a közös felelősség-megosztás szükségszerű feltétele.

DEKLARÁCIÓ. (A latinban: *declatio* = nyilatkozat.) Egyházi szóhasználatban bizonyos egyházi okmányok (dokumentumok) hivatalos neve. „Tanbeli nyilatkozatot” jelent: amikor a hivatalos egyház valamilyen vitás kérdésben leszögezi saját álláspontját, anélkül, hogy hosszasan kifejtené azt. (A tanítást bővebben kifejítő okmányok pl. a konstitúciók vagy a pápai enciklikák.) A II. vatikáni zsinat 16 okmánya közt három deklarációt találunk: a keresztény nevelésről, a nem keresztény vallásokról és a vallásszabadságról. 1973-ban a Hittani Kongregáció adott ki nyilatkozatot (*Mysterium Ecclesiae* címmel) a pápai tévedhetetlenségről.

DEMOKRATIZMUS. (A görögben *démosz* = nép; *kratosz* = hatalom.) A „demokrácia” a profán szóhasználatban oly kormányzati forma, amelyben az uralmat maga a nép gyakorolja az általa választott és ellenőrzött vezetők útján. A vezetők magának a népek tartoznak felelősséggel tevékenységükért. A közösség tagjai jogvédelmet élveznek hatalmi túlkapásokkal szemben. A Zsinat óta sok szó esik arról, hogy az egyháznak is demokratikusabb alakot kellene öltenie; több „*demokratizmust*” kellene tanúsítania. A kifejezést a zsinatutáni egyházi nyelvben gyakran *harcias* (= *polemikus*) értelemben, végtelenesen kisarkítva (= *polarizálva*) használják. Egyesek odáig mennek, hogy nyíltan hirdetik: „A demokrácia ellenében áll az egyház krisztusi alkotmányával.” A tisztánlátás végett két dolgot kell megkülönböztetnünk: 1.) Az egyházi vezetés Krisztustól alapított rendjét, és 2.) az egyházkormányzat gyakorlásának modern stílusát. Ugyanis: 1.) Péter és az apostolok Krisztustól kapták küldetésüket, és Krisztusnak tartoznak felelősséggel, hogy a hitet helyesen tanítják-e. A pápát és a püspököket tehát a rájuk bízott hívek nem távolíthatják el, papi hatalmukat el nem vehetik; a hitkérdéseket sem lehet népszavazással eldönteni. Ennyiben az egyház csakugyan nem demokrácia. — 2.) Ezzel szemben az egyház napjainkban csakis akkor lehet szavahihető (= *kredibilis*), ha a hívek, mint „nagykorú keresztények”, az egyház életének minden mozzanatában hallathatják hangjukat. Így például vezetőik kijelölésében, tetteik, ügykezelésük ellenőrzésében és bírálatában, a lelkipásztori tanácsadásban, a közös feladatok megbeszélésében, vezetőik állandó informálásában (a sajtó útján is), azaz: a közös felelősségvállalásban. A vezetők nem is működhetnek eredményesen, ha e közös felelősséget elutasítják. A *tanbeli kérdésekben* a korszerű demokratizmus azt jelenti: tanbeli döntések előtt, főleg ha profántudományokat is érintő határkérdésekről van szó, ki kell kérni világi szakértők véleményét is. Az egyházi vezetők ugyan egyedül Istennek tartoznak felelősséggel tanításukért, ezt a tant azonban (főként ha esetleg ellentétben áll a szakértői véleményekkel), a hívek előtt ésszerűen és szavahihetően kell megindokolni. A „demokratizmus” ilyen értelmezése a Zsinat után nemcsak indokolt, hanem az egyház jövője szempontjából sürgős és elkerülhetetlen is.

Revue mensuelle. — Monatschrift. Rédacteur en chef — Chefredakteur: György Rónay —
 Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr: 5,00 US dollars

SOMMAIRE

Román Rezek (Sao Paolo) fait connaître dans son écrit les tracas qui se reflètent dans les documents à la suite de la publication du Phénomène humain de Teilhard de Chardin et qui avaient déchaîné d'interminables discussions. — Le philosophe marxiste *László Zeley*, collaborateur de la Radio de Hongrie, a présenté Le Phénomène humain de Teilhard dans sa lecture à la radio, sous le titre L'Évolution de l'amour. Il y dit: „Dans son oeuvre considérable nous avons reconnu un penseur idéaliste qui, parmi les philosophes bourgeois pessimistes, se fit distinguer par son optimisme, par ses hautes qualités de former un système et par ses pensées dialectiques; toutes ces qualités lui avaient procuré le mérite d'être étudié, malgré ses erreurs, même par les marxistes.” — Dans son étude „La flore chrétienne” *Dezső Surányi* écrit des plantes qui ont été mentionnées par rapport de la vie de Jésus, ensuite il décrit certaines relations des jardins monastiques et de l'éthique florale, il présente des symboles floraux chrétiens et le rôle des motifs floraux dans l'architecture. — L'étude de *László Székely* présente les motifs du folklore catholique dans les traditions des Saxons évangeliques de Transylvanie. — L'étude de *László Zolnay* sur les monuments historiques de Kisbény. — Dans son écrit „Moïse hongrois” *György Ruzsa* fait connaître certaines références hongroises d'un icon russe — *Iлона Petrányi* écrit au-devant des mémoires fragmentaires de *Károly Pap*: „Ces fragments finissent par le portrait de Andor Miklós. L'évocation du propriétaire et du rédacteur en chef des magazines et gazettes du consortium Est n'est qu'un à propos pour présenter en lui l'homme type de l'époque, l'homme d'affaires afin que l'auteur proteste en même temps contre la pensée mercantile, contre l'optique qui traite l'âme, la nature et les arts comme des marchandises.” Dans sa lettre adressée au rédacteur en chef par *Károly Pap* nous pouvons lire une autoanalyse très intéressante du début de cet écrivain, de ses relations avec le monopole Est. — Sous la rubrique Documents *Károly Doromby* fait connaître la référence de Radomiro Tomić „Les chrétiens démocrates de Chili et le coup d'état militaire” que Tomić a lue devant la direction du parti. — Sous le titre „Le témoignage de Catonsville” *Béla Hegyi* parle du film américain dont le sujet étaient les événements du 17 mai 1968. — En sommant les activités du poète excellent et de l'historien des lettres, *György Rónay* écrit dans son essai sur *Dezső Keresztury*: „Kemény, Arany, Babits, l'époque des réformes, le classicisme national (dont la signification fut accentuée avec tant de clarté), ensuite L'Ouest: ce sont dans leur ensemble les piliers sur lesquels le bel arc large de l'optique littéraire de *Dezső Keresztury* repose. Nous devons y ajouter encore la mémoire de *János Horváth* dont il parle dans son essai L'Héritage, excellent par sa fidélité de disciple... „Ils porteront tous certains signes dessinés par mon doigt spirituel” — dit *Horváth* de ses disciples, des héritiers de son enseignement. Aucun d'eux n'en fut si remarquablement signé que *Keresztury*. Il n'y a guère de plus digne à dire sur celui qui avait la chance de se dire un disciple de *János Horváth*. Au seuil de son 70ième anniversaire nous lui souhaitons la force de „fulgurer hardiment à la albatros” et qu'un nombre toujours grandissant jouissent du goût exquis de sa poésie et acceptent dans leur coeur ses enseignements qui se servent de nourriture en nos jours et le resteront dans les jours à venir. — Poèmes par *Dezső Keresztury*, *Agnes Simándi*, *Lajos Major Zala* et *Klára Hévizy*.

INHALT

Román Rezek (Sao Paolo) schreibt in seinem Essay über die Schwierigkeiten mit denen sich Teilhard auseinandersetzen musste; um Teilhard's Werk „Der Mensch im Kosmos” gruppiert er die Dokumente die über die Diskussionen im Zusammenhang mit der Ausgabe von Teilhard's Werke sich entfachten. — *László*

Zeley, marxistischer Philosoph und Mitarbeiter des Ungarischen Rundfunks würdigt das Werk Teilhard de Chardins: *Der Mensch im Kosmos*. In seinem Referat, den er auch im Ungarischen Rundfunk vorlas, schreibt er unter anderen: „Wir lernen aus diesem Werk einen idealistischen Denker kennen, der sich unter die pessimistischen, bürgerlichen Philosophen des 20. Jahrhunderts mit seinem Optimismus, mit seiner Fähigkeit zur Systematisierung und mit seiner dialektischen Denkweise auszeichnete; all diese Tugenden machen ihn auch für die marxistische Forschung interessant und studienswürdig“. — *Dezső Surányi* schrieb einen Artikel unter dem Titel: „Die Pflanzen des Christentums“ in dem er die Pflanzenwelt die mit dem Leben Jesu in Zusammenhang stand, aufzeichnet und auch über die Rolle der Klostergärten, über die pflanzlichen Symbole des Christentums und auch über die Rolle der christlichen Pflanzenmotive in der Architektur berichtet. — Der Artikel von *László Székely* befasst sich mit katholischen folkloristischen Denkmälern in der evangelisch-sächsischen Tradition in Siebenbürgen. — *László Zolnay* referiert über die Kunstdenkmäler von Kisbénye. — *György Ruzsa* berichtet über die ungarischen Beziehungen eines russischen Ikons. — Einleitend die Memoirenfragmente von *Károly Pap* schreibt *Ilona Petrányi* unter anderen: „Die Memoirenfragmente von *Károly Pap* enden mit einem Porträt von Andor Miklós. Die Erinnerung an den ehemaligen Besitzer und Chefredakteur des Est-Konzerns gibt nur Gelegenheit eine charakteristische Figur des Zeitalters — den Geschäftsmann — vorzustellen und gleichzeitig gegen die Busniss-Denkweise und auch gegen die Geistesprodukte und die Kunst als Ware betrachtende Mentalität zu protestieren.“ — In dem Schreiben *Károly Paps* betitelt: „Ein Brief an den Redakteur“ lesen wir eine interessante Selbstanalyse des Schriftstellers über seine Anfangsjahre und sein Verhältnis zum Est-Konzern. — In der Dokumentenspalte berichtet *Károly Dorombozy* über das Referat von Radomiro Tomic, eine ehemalige leitende Persönlichkeit in der chilenischen christlich-demokratischen Partei, das er vor dem Plenum seiner Partei hielt. — In seinem Artikel: „Das Zeugnis von Catonsville“ berichtet *Béla Hegyi* über den amerikanischen Film der über die Geschehnisse vom 17. Mai 1968 gedreht wurde. — *György Rónay*: Eine Porträt-Skizze über *Dezső Keresztury*. Der Essay überblickt die Tätigkeit des namhaften Dichters und Literaturhistorikers. Die Namen von Kemény, Arany und Babits, das Reformzeitalter am Anfang des 19. Jahrhundert, der sog. „Nationaler Klassizismus“ sowie die Zeitschrift *Nyugat* sind im Grossen und Ganzen die bestimmenden Faktoren des literarischen Weltbildes von *Dezső Keresztury*. Hinzuzufügen wäre noch ein Name, der des berühmten Literaturprofessors der Budapester Universität *János Horvát*, über dem *Keresztury* auch eine schöne Studie seines Essaybandes schrieb. Zwischen all seinen Schülern ist vielleicht *Keresztury* jener der am bewusstesten die Tradition dieses grossen Wissenschaftlers weiterführt. *Rónay* begrüsst warmherzig auch im Namen der Zeitschrift den jetzt 70-jährigen *Dezső Keresztury*, und wünscht ihm eine erfolgreiche Weiterführung seiner dichterischen und literaturwissenschaftlichen Tätigkeit. — Gedichte von *Dezső Keresztury*, *Ágnes Simándi*, *Lajos Major Zala* und *Klára Hévizy*.

SZÁMUNK ÍRÓI. — *Zeley László* marxista filozófus, a Magyar Rádió munkatársa. Tanulmánya a rádió 1974. február 28-i adásában hangzott el. Néhány megállapításával, így például Teilhard panteizmusával és „misztikus dialektikájával” kapcsolatban, nekünk természetesen más a véleményünk.

Petrányi Ilona a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, kutatási témája *Pap Károly* munkássága és a magyar novellairodalom a két világháború között.

Ruzsa György művészettörténész, V. N. Lazarov professzor aspiránsa a moszkvai Lomonoszov Egyetem orosz művészettörténeti tanszékén.

Székely László tanár Temesvárott, a katolikus vallási néprajz tudósa, két munkáját (Áhítat a falun; Ünneplő székelyek) annak idején (1943-ban) a Vigilia és a Pannonhalmi Szemle ismertette.

FAURÉ: Gordonkaszonáták
d-moll Op. 109, g-moll Op. 117.
Perényi Miklós (gordonka)
Szücs Lóránt (zongora)
LPX 11638 ára: 60,— Ft

MOZART: D-dúr szonata K. 448.
RAVEL: Lúdanyó meséi
BRAHMS: Variációk egy Haydn témára
Op. 56 b.
Kocsis Zoltán és Ránki Dezső
(két zongorán)
LPX 11646 ára: 60,— Ft

CHOPIN: e-moll zongoraverseny
D-dúr, a-moll mazurka, cisz-moll
noctürn
Falvai Sándor (zongora)
Budapesti Filharmonikusok Zenekeze
vez.: Kórodi András
LPX 11654 ára: 60,— Ft

SCHUBERT: D-dúr zongora szonáta
Op. 53.-Esz-dúr zongoradarab Op. posth.
Lantos István (zongora)
LPX 11634 ára: 60,— Ft

Sz. Usakov—G. Zhnovjev: Mojszej Ugrin, Vlagyimir fejedelem és Arkagyij Novotorzsszkij.
Ikon, 1677. Területi Képtár, Kalinyin.

(Buzsa György cikke Magyar Mózseről lapunk 454. oldalán)